

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**İBNÜ'L- HÜMÂM'IN *FETHU'L-KADÎR*'DE HADİS
USÛLÜ MESELELERİNE YAKLAŞIMI**

Yüksek Lisans Tezi

Bekir ÖZÜDOĞRU

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**İBNÜ'L- HÜMÂM'IN *FETHU'L-KADİR*'DE HADİS
USÛLÜ MESELELERİNE YAKLAŞIMI**

Yüksek Lisans Tezi

Bekir ÖZÜDOĞRU

Danışman: Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi BEKİR ÖZÜDOĞRU'nun İBNÜ'L- HÜMAM'IN FETHU'L-KADİR'DE HADİS USULÜ MESELELERİNE YAKLAŞIMI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 07.07.2008 tarih ve 2008/11-25 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 04.12.2008

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. EMİN AŞIKKUTLU
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZİYA YILMAZER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR.....	VI

GİRİŞ

İBNÜ'L-HÜMÂM ve *FETHU'L-KADÎR*'İ

I) HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ.....	2
A) Hayatı.....	3
B) Hocaları ve Talebeleri	5
C) İlmî Şahsiyeti.....	6
D) Eserleri	8
II) <i>FETHU'L-KADÎR</i>	11
A) Mahiyeti	11
B) Muhtevası	12
C) Kaynakları.....	15
D) Önemi	15

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜNNET ANLAYIŞI VE HADİSÇİLİĞİ

I) SÜNNET ANLAYIŞI.....	17
A) Sünnet Tanımı	17
B) Haberin Kısımları ve Hüccet Değerleri	21
1. Mütevâtir.....	22
2) Meşhûr.....	23
3) Haber-i vâhid	25
a) Tanımı ve Kabul Şartları	25
b) Sıhhat Değeri.....	27
II) HADİSÇİLİĞİ.....	31
A) Hadis Hocaları ve Hadisçiliği Hakkında Söylenenler	32

B) Fıkha Hadis Metodunu Uygulaması.....	34
1) Konu Hakkındaki Tüm Rivâyetleri Verme Prensibi	34
2) Rivâyet Farklılıklarına Değınmesi	36
3) Rivâyetleri Değerlendirmesi	37
4) Hadisleri Senedle Vermesi ve Kaynaklarını Zikretmesi.....	39
C) Hadisleri Açıklaması.....	41
D) Delilleri Bir Bütün Olarak İncelemesi	42
1) Hadisleri Kur'ân'la Bir Bütünlük İçinde İncelemesi	42
2) Hadisleri Kendi İçerisinde Bir Bütün Olarak İncelemesi.....	44
E) Hadis Kaynakları Hakkındaki Bilgisi.....	45
1) Hadis Edebiyatına Vâkıf Olması	45
a) Hadis ve Hadis Usûlu.....	45
b) Ricâl ve Meğâzî.....	49
2) Hadis Kitaplarını Derecelerine Göre Değerlendirmesi	51
3) Buhârî ve Müslim'in <i>Sahih</i> 'leri Hakkındaki Görüşleri.....	51
F) Hadis İlimlerine Olan Vukûfiyeti	54
1) Ricâl İlmi.....	54
2) Garîbu'l-hadis İlmi.....	58
3) İlelü'l-hadis İlmi	59
G) Önceki Âlimlerin Görüşlerini Değerlendirmesi.....	61
H) Mezhep Taassubunda Bulunmaması	62

İKİNCİ BÖLÜM

İSNÂD VE METNİ ESAS ALAN DEĞERLENDİRMELERİ

I) İSNÂDI ESAS ALAN DEĞERLENDİRMELERİ.....	65
A) Söyleyeni Açısından Hadis Çeşitleri.....	65
B) İsnaddaki Kopukluk (Zâhirî İnkıtâ').....	67
1) Mürsel.....	68
Mürsel Çeşitleri ve Delil Değerleri	70
2) Munkatı'	75
3) Müdelles.....	77
4) Muallak	79
C) Râvi Değerlendirmeleri	80
1) Râvinin Fakîh Olması.....	80
2) Râvinin Mechûl Olması.....	82
3) Râvinin Kişiliğine Dair Değerlendirmeler	86
4) Sikanın Ziyâdesi.....	88
5) Râvinin İhtilâtı.....	90

II) METNİ ESAS ALAN DEĞERLENDİRMELERİ	91
A) Metin Tenkidi (Mânevî İnkıtâ')	92
1)Sünnetin Kur'ân'a Arzı	94
2)Hadislerin Meşhûr Sünnete Arzı	95
3) Hadislerin Tarihen Sabit olmuş Olaylara Arzı	96
4) Hadislerin Sahâbe Uygulamasına Arzı	97
5) Hadislerin İcmâya Arzı	98
6) Rivâyetlerin Akla Arzı	99
7) Haber-i Vâhidin İnsanların Sıkça Karşılaştıkları Olaylara Arzı.....	100
B) İhtilâfû'l-Hadis	103
SONUÇ	106
BİBLİYOGRAFYA.....	108

ÖNSÖZ

İnsanlık için hidayet ve rahmet kaynağı olan Kur'an'ın kendisine indirildiği Hazreti peygamberin genel anlamıyla söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olan hadisler, Kur'an'ın murad-ı ilâhiye en uygun nebevî yorumlar olmaları hasebiyle büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle bütün İslâmi disiplinler, hadisi ortak miras kabul edip, gerek tesbiti gerekse anlaşılması için kendi ilmî anlayışları içerisinde metotlar geliştirmişlerdir. Hatta zaman zaman bir ilmi disiplin içerisinde de farklı görüş serd eden İslam âlimlerine rastlamak mümkündür.

Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin görüşleri etrafında oluşan Hanefî mezhebinde de önemli bir yere sahip olan sünneti doğru tespit etme ve anlama yönünde büyük gayretler sarf edilip bazı metotlar geliştirilmiştir. Nitekim mezhebin usûlcüleri tarafından yazılan eserlerde önemli bir yer tutan sünnet bahislerinde bu durumu görmek mümkündür.

Usûl-ı fıkıhta *et-Tahrîr*, furû'-ı fıkıhta *Fethu'l-kadîr* adıyla önemli eserler te'lif etmiş olan Hanefî mezhebinin meşhûr müteahhir âlimlerinden İbnü'l-Hümâm da, bu yönde büyük çaba göstermiş, ortaya koyduğu usûlî prensipleri furû'da uygulamaya çalışmıştır.

İbnü'l-Hümâm'ın metodunda dikkat çeken en önemli husus, onun Hanefî mezhebinin temel prensiplerine bağlı kalmakla birlikte –yetiştği ilmi ortamın da etkisiyle- hadislere bazen bir hadisçi gözüyle bakabilmesidir.

İbnü'l-Hümâm'ın kendini mezhebinin diğer âlimlerinden ayırt edici bu özelliği, kendisinden sonra gelen birçok âlimin dikkatini çekmiş, onunla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar içinde konumuzla doğrudan ilgisi olanlar; 1993 yılında Sivas'ta

düzenlenen sempozyumda Hayri Kırbasoğlu tarafından sunulan “Kemaleddin İbni Hümâm’ın Hadisçiliği” tebliği ile Ramazan Özmen tarafından 1997 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi’nde yapılan “*Kemaleddin İbnü’l-Hümâm’ın Hadisçiliği*” adlı yüksek lisans tezidir. Söz konusu bu iki çalışma, bizim için ufuk açıcı olmakla birlikte, konuyu ana hatlarıyla ele almaları ve özellikle hadis usûlü meseleleri hakkında doyurucu bilgi vermemeleri, bizi bu konunun daha detaylı çalışılması gerektiği düşüncesine sevk etmiştir.

Biz bu çalışmada, İbnü’l-Hümâm’ın hadis usûlü konularına yaklaşımını onun furû’-ı fıkha dair *Fethu’l-kadîr* adlı eserini esas alarak ortaya koymayı amaçladık. Bu çalışmada İbnü’l-Hümâm’ın *et-Tahrîr* adlı usûl eserinden de özellikle bazı tarifler konusunda yararlandık. İbnü’l-Hümâm’ın bir konu ile ilgili görüşlerini ele almadan önce, hadis âlimlerinin ve Hanefî âlimlerin konu hakkındaki görüşlerine de ana hatlarıyla değindik.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden müteşekkil olup, giriş bölümünde İbnü’l-Hümâm’ı ve *Fethu’l-kadîr*’i tanıtmaya çalıştık.

Birinci bölümde İbnü’l-Hümâm’ın sünnet anlayışı ile hadisçiliği hakkında bilgiler verdik. İkinci bölümde ise İbnü’l-Hümâm’ın sened ve metne yönelik değerlendirmelerini ortaya koymaya çalıştık.

Konunun seçiminden itibaren bu çalışmanın hazırlanmasında tenkit ve değerlendirmeleriyle bana yön veren kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Raşit Küçük’e, tezimi okuyarak görüşlerinden istifa ettiğim Prof. Dr. Emin Âşıkutlu’ya, Prof. Dr. Ziya Yılmaz’er’e, Yrd. Doç. Dr. Aynur Uraler’e, Dr. İshak Emin Aktepe’ye ve çalışmanın her aşamasında yardımlarını eksik etmeyen değerli arkadaşlarıma teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Bekir Özudoğru

Merdivenköy-2008

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.mlf.	: Aynı müellif
a.y.	: Aynı yer
b.	: bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren, tercüme eden
<i>DİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>GAL</i>	: <i>Geschichte der Arabischen Litteratur</i>
Haz.	: Hazırlayan
<i>HTD</i>	: <i>Hadis Tetkikleri Dergisi</i>
Hız.	: Hazreti
<i>İAD</i>	: <i>İslâmî Araştırmalar Dergisi</i>
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
v.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
<i>SAÜİFD</i>	: <i>Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Baskı tarihi yok
vd.	: Ve devamı
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ
İBNÜ'L-HÜMÂM ve *FETHU'L-KADÎR*'İ

I) HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ

790/1388 yılında doğup 861/1457 yılında vefat eden İbnü'l-Hümâm, Mısır'da Memlükler devrinde Berkuk (1382-1399), Ferec (1399-1405), Abdulaziz el-Mansur (1405), Şeyh Müeyyed el-Mahmudî (1412-1421), Seyfeddin Baybars el-Eşref (1412-1438), Seyfeddin Çakmak ez-Zâhir (1438-1453) gibi sultanlar zamanında yaşamıştır¹.

Bu dönemlerde siyâsî iç ve dış tehditlere maruz kalan Memlükler bazen çocuk yaşta başa gelen sultanlar gibi sebeplerden dolayı sıkıntılı anlar yaşarken bazen de ferasetli hükümdarlar sayesinde rahat etmişlerdir. Dışarıdan Timur ve haçlı seferleri gibi tehditlerle karşı karşıya olan Memlükler içeride de çoğu zaman taht kavgaları gibi çekişmelerle baş etmeye çalışmışlardır².

Siyâsî yönden istikrarlı bir yol izlememesine rağmen Memlükler, ilme ve ilim adamlarına değer vermiş, ilmî toplantılar düzenlemişlerdir³. İlmî açıdan bu dönemde tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv, tasavvuf, tarih ve coğrafya ilimlerinde çok sayıda büyük âlim yetişmiştir⁴. Bu dönemde yetişen âlimlerin çoğu öncekilerin eserlerini şerhetmişler, bu eserlere ta'likler yapmışlar ve farklı kitapları bir araya toplamışlardır. İslâm tarihinde bu dönem, büyük şârihler ve biyografi âlimleriyle meşhûr olmuştur.

---

¹ Yıldız, *İslâm Tarihi*, VI, 511-527; Yiğit, *Memlükler*, VII, 98.

² Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Yiğit, *a.g.e.*, VII, 99-118.

³ Yıldız, *a.g.e.*, VII, 41.

⁴ Bu dönemde yetişen âlimler için bkz. Yiğit, *a.g.e.*, VII, 257-360; Aydın, *Sivaslı İbn Hümâm ve Tahrîr'i*, s.39-40; Taşpınar, "Kemaleddin İbn Hümâm'ın İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2005, IX/2, s. 137-168.

Bu dönemde ilmî çalışmaların yoğunlaşması, âlimler ve öğrencilerinin büyük rakamlara ulaşmasına rağmen ezbercilik ve nakilcilik ön planda olmuştur⁵.

Âlimlerin çokça yetiştiği ve ilmî hayatın çok canlı olduğu bir dönemde ve muhitte yetişen İbnü'l-Hümâm'ın ilmî birikiminin oluşmasında bu dönemin ve yerin büyük etkisi olduğu şüphesizdir. Biz burada, konumuz gereği yetiştiği çevre hakkında⁶ detaya girmeksizin, bu kadar bilgiyle iktifa ederek İbnü'l-Hümâm'ın hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bilgiler vermeye çalışacağız.

A) Hayatı

İbnü'l-Hümâm'ın ismi ve nesebi şöyledir: Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhâmid b. Mes'ud el-Kemâl b. Hümâmüddîn b. Hamîdüddîn b. Sa'düddîn es-Sivâsî el-İskenderî el-Hanefî⁷.

Görüldüğü gibi İbnü'l-Hümâm'ın ismi Muhammed'dir. O, atalarının Sivaslı olması hasebiyle es-Sivasî, İskenderiye'de doğması sebebiyle el-İskenderî⁸ ve Hanefî mezhebinden olduğu için el-Hanefî nisbeleriyle zikredilmiştir⁹. Talebesi İbn Emîr el-Hâc'ın (v. 879/1474) söylediklerinden anladığımız göre, onun İbnü'l-Hümâm diye meşhûr olması, babası Abdilvâhid'in ona, İbnü'l-Hümâmüddîn lakabını vermesindedir¹⁰.

Dedesi Aldulhamid gibi, Sivas kadısı olan babası Abdilvâhid, el-Merâğî'nin bildirdiğine göre Mısır'daki âlimlerden faydalanmak için¹¹ Sivas'ta kalmayıp Kahire'ye yerleşmiş ve burada İskenderiye kadılığı yapmaya başlamıştır¹². Bu görevi esnasında

---

⁵ Yiğit, *a.g.e.*, VII, 252.

⁶ Bu döneme dair geniş bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 36-40.

⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VIII, 127; Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 166; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VII, 298; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 236; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 180.

⁸ İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 298. Bazı kaynaklarda ise nisbesi el-Kâhirî şeklinde geçmektedir (Bkz. Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 127).

⁹ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 2.

¹⁰ İbn Emîr el-Hâc, *et-Takrîr*, I, 5.

¹¹ el-Merâğî, *el-Fethu'l-mübîn*, III, 36.

¹² Leknevî, *a.g.e.*, s. 180.

İskenderiye'nin Mâlikî kadısının kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten İbnü'l-Hümâm dünyaya gelmiştir¹³.

İbnü'l-Hümâm'ın doğumu hakkında her ne kadar farklı tarihler belirtilse de¹⁴ kaynakların çoğunda "yaklaşık" kaydı konularak 790/1388 yılında doğduğu belirtilmiştir¹⁵.

Küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayan İbnü'l-Hümâm, ilk olarak Kur'ân'ın bir kısmını ezberlemiş daha sonra anneanesiyle birlikte gittiği Kahire'de Şihâb el-Heysemî'nin yanında Kur'ân'ın kalan kısmını ezberleyerek hıfzını tamamlamıştır. ez-Zerâtî'den (v. 825/1422) kırâat ve ta'lim dersleri almıştır. Mantığı İzzüddin b. Abdüsselâm el-Bağdâdî (v. 859/1454) ve İbnü'l-Mecdî'den (v. 850/1447) okuyan İbnü'l-Hümâm, Kelâm derslerini de el-Bisâtî (v. 842/1438) ve Muhammed el-Eberkûhî'den (v. 819/1416) almıştır¹⁶.

Muhammed el-Aksarâyî'den (v. 825/1421) tefsir, Bedrüddin Aynî (v. 855/1451) ve Ebû Zür'a Ahmed el-İrakî'den (v. 825/1423) hadis, Kâriu'l-Hidâye Sirâcüddin Ömer el-Kinânî'den (v. 829/1425) ise fıkıh dersleri almıştır¹⁷.

İnsanlara karşı nazik, yumuşak huylu, sempatik, sevgi dolu, yardımsever, insafli ve saygılı davranan, hoş sesli, vakûr, güzelliği herkesçe bilinen bir kimse olarak tanıtılan İbnü'l-Hümâm, 7 Ramazan 861/29 Temmuz 1457'de Mısır'da vefat etmiştir¹⁸. Cenâze namazında kalabalık bir cemaat bulunmuş, cenâzesi sağlığında çok saygı duyduğu Hanefî kadısı Sa'düddîn ed-Deyrî (v. 876/1463) tarafından ikinci vaktinde kıldırılıp Mısır'da Karâfe mezarlığındaki Atâullah el-İskenderî'nin (v.

---

¹³ Leknevî, *a.g.e.*, s. 180; el-Merâğî, *a.g.e.*, III, 36.

¹⁴ Bkz. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, X, 175; Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 127; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye Kamusu*, I, 405.

¹⁵ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 127; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 166; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 298; el-Merâğî, *a.g.e.*, III, 36; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 134.

¹⁶ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 127.

¹⁷ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 127-128; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 298; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 166-167; Leknevî, *a.g.e.*, s. 181.

¹⁸ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 132; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 167.

709/1309) türbesine defnedilmiştir¹⁹. Ölümü üzerine dergâhta beraber kaldığı Şihâb el-Mansur onu öven bir şiir yazmıştır²⁰.

B) Hocaları ve Talebeleri

İbnü'l-hümâm Kahire, Kudüs, Haleb ve Hicaz'a seyahatlerde bulunmuş; buralarda döneminin önde gelen ilim adamlarından dersler almıştır.²¹ Meşhûr hocalarından bazıları şunlardır:

Yusuf b. Muhammed el-Humeydî (v. 821/1418), Ebû Zür'a Ahmed b. Abdurrahman el-Îrâkî (v. 825/1422), Muhammed b. Ali ez-Zerâtî (v. 825/1422), Sirâcüddîn Ömer b. Ali (v. 829/1425), İbrahim b. Ömer el-Edkâvî (v. 834/1430), Abdurrahman b. Ali et-Tefhnî (v. 835/1431), Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir el-Havâfî (v. 838/1435), Muhammed b. Ahmed el-Bisâtî (v. 842/1438), Ebu'l-Fadl İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448), Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed el-Aynî (v. 855/1451), Yahya b. Abdurrahman el-Uceysî (v. 862/1458), İzzüddîn b. Abdusselâm el-Bağdâdî (v. 859/1459)²².

Bu âlimlerin dışında da birçok kişiden ders alan İbnü'l-Hümâm, el-Melikü'l-Eşref Barsbay'ın yaptırdığı Eşrefiyye Medresesi gibi dönemin önde gelen ilim meclislerinde dersler vererek birçok talebe yetiştirmiştir.²³ Talebelerinden bazıları şunlardır:

el-Hasen b. Ali el-Hamevî (v. 868/1463), Ebû Zekeriyye Yahya b. Muhammed el-Münâvî (v. 871/1466), Ahmed b. Muhammed eş-Şumunnî (v. 872/14967), Kâsım b. Kutluboğa (v. 879/1474), Muhammed b. Muhammed el-Emîr el-Hâc (v. 879/1474), Muhammed b. Ömer el-Baktemîrî (v. 881/1476), Zeynüddîn Zekeriyye b. Muhammed el-Kâhirî (v. 886/1481), Muhammed b. Muhammed b. Ebû Bekir el-Hanbelî (v. 900/1494)²⁴.

---

¹⁹ Aydın, *a.g.e.*, s. 44.

²⁰ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 168-169. Şiirin tercümesi için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 45.

²¹ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 127-130; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, X, 264.

²² Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 127-129.

²³ İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, X, 176; Koca, "İbnü'l-Hümâm", *DİA*, XXI, 87.

²⁴ Sehâvî, *a.g.e.*, a.y..

C) İlmî Şahsiyeti

Kaynaklarda İbnü'l-Hümâm, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir, hadis, ilm-i tevhîd, tasavvuf, nahiv, sarf, beyan, bedîi, mantık, ilmi cedel/münazara, matematik ve musikî ilimlerinde “allâme” diye vasıflandırılmıştır²⁵.

Fıkıhî yönüyle ilgili, kendisinin terciîh ehlerinden mi, yoksa müctehid mi olduğu konusunda âlimler arasında farklı görüşler vardır. Sehâvî (v. 902/1497), İbnü'l-Hümâm'ın dinî delilleri insanı hayrete düşürecek şekilde iyi bildiği, hukukî kaideler içerisinde delilleri daha kuvvetli olanı seçip tercih edebildiğini, asrının müdakkık bir âlimi olduğunu²⁶ belirterek onu tercih ehlerinden sayar. *et-Tahrîr*'in şârihlerinden Emîr Pâdişah (v. 987/1579) ise, İbnü'l-Hümâm hakkında şeyh, imam, allâme, asrının müctehidi, devrinin müdakkıkı ifadelerini kullanarak²⁷ onun müctehid olduğunu kaydeder. Son devir Osmanlı fıkıh âlimlerinden Seyyid Bey de (v. 1924) “İbnü'l-Hümâm fıkıh ve fıkıh usûlünde imam, tefsir, hadis ve bütün şer'î ilimlerde ve edebiyat dallarında bütün insanların müracaat ettiği tek kişidir. Hanefî mezhebinin son müctehidlerindendir”²⁸ diyerek onun fıkıhta ve diğer ilimlerde önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekmiştir²⁹.

Kelâm yönüyle ilgili olarak *el-Müsâyere* adlı eserinde İbnü'l-Hümâm'ın sadece Hanefîlerin görüşleriyle yetinmeyip konuyla ilgili diğer mezheplerin görüşlerine değinerek delili daha kuvvetli olanları tercih etmesi³⁰ kelâm ilmine olan vukûfiyetini de göstermektedir³¹.

---

²⁵ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 131; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 166; İbnü'l-İmad, *a.g.e.*, VII, 299; Leknevi, *a.g.e.*, s. 180.

²⁶ Sehâvî, *a.g.e.*, a.y..

²⁷ Emîr Pâdişah, *Teyşîru't-Tahrîr*, I, 3.

²⁸ Seyyid Bey, *Medhal*, s. 58.

²⁹ Fıkıhî yönüyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Şener, “İbn Hümâm'ın İlmî ve Fıkıhî Yönü” *Kemaleddin İbn-i Hümmâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, s. 21-25; Aydın, *a.g.e.*, s. 103-120; a.mlf., “İbn Hümâm'ın Müctehidler Arasındaki Yeri”, *Kemaleddin İbn-i Hümmâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, s. 33-49.

³⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 88.

³¹ İbnü'l-Hümâm'ın kelâmcılığı ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Halil Taşpınar, *Kemaleddin İbnü'l-Hümâm'a Göre Allah Teala'nın Sıfatları ve Gazâlî'nin Bu Husustaki Görüşleri ile Karşılaştırılması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1992); Emrullah Fatış, *İbnü'l-Hümâm'ın el-Müsâyere Adlı Eserinde Bi'setül Enbiya ve Sem'iyyat Bahislerinin Gazâlî ile*

Tefsir hocası Mahmud el-Aksarayî el-Hanefî ile (v. 539/1421) tefsir alanında derin meselelere dalıp hocasının dahi zaman zaman çıkış yolu bulamadığı yerlerde yorumlar yaptığı, şeklindeki rivâyetler³² İbnü'l-Hümâm'ın tefsir ilminde de mâhir olduğunu gösterir. Nitekim hocalarının huzurunda "...kime hikmet verilirse ona çok hayır verilmiştir"³³ âyetini o zamana kadarki tefsirlerin ötesinde tefsir etmesi de³⁴ bu alandaki bilgisine delil teşkil eder. İbnü'l-Hümâm ve *et-Tahrîr* adlı usûl eseriyle alakalı çalışma yapan Hakkı Aydın da "İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadir*'deki ahkâm âyetleriyle ilgili değerlendirmeleri onun iyi bir müfessir olduğunu ortaya koyar"³⁵ diyerek onun bu alandaki bilgisine işaret eder³⁶.

İbnü'l-Hümâm'ın her ne kadar tasavvuf ile ilgili bir eseri kaydedilmemişse de her türlü imkâna sahip olmasına rağmen zâhidâne bir hayat sürmesi ve kendisinden sonra kaleme alınan birçok eserde kerâmetlerinden bahsedilmesi³⁷ onun tasavvufî yönünün de bulunduğunu göstermektedir. Nitekim İbnü'l-Hümâm, zamanının tasavvuf büyüklerinden İbrahim b. Ömer el-Edvâkî eş-Şâfiî'ye (v. 834/1430) ve Muhammed b. Muhammed Ebû Bekr ez-Zeyn el-Havâfi'ye (v. 838/1435) intisâb etmiş³⁸ ve kendisine tasavvuf büyüklerine verilen "Şeyhu's-şuyûh" ünvanı verilmiştir³⁹.

Mukayesesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1992); Mustafa Yalçınkaya, *İbn-i Hümâm'ın Müsâyere Adlı eserindeki İman ve İslam ile İlgili Konuların İmam Gazâlî ile Karşılaştırılması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1993); Ahmet Akgüç, *Kemaleddin İbnü'l-Hümâm'a Göre Allah Teala'nın Fiilleri ve Gazzalî'nin Bu Husustaki Görüşleriyle Karşılaştırılması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1994); Kamil Güneş, *İbnü'l-Hümâm'ın Kader Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1993); Halil Çurak, *Kemaleddin İbni Hümâm'a Göre İnsan Fiilleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2004); Selim Özarslan, *Matüridi Kelâmcısı İbnü'l-Hümâm'ın Kelâmi Görüşleri*, Ankara 2003.

³² Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 127.

³³ el-Bakara (2), 269.

³⁴ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 130.

³⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 79-80.

³⁶ Tefsirleri ile ilgili örnekler için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 79-85.

³⁷ İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 298-299; Leknevî, *a.g.e.*, s. 181.

³⁸ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 128.

³⁹ İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, X, 176.

İbnü'l-Hümâm dinî ilimlerin yanında nahiv, sarf, meânî, beyân, bedî', edebiyat gibi ilimleri okumuş ve bu ilimlerde üstât olmuştur⁴⁰. Nitekim meşhûr muhaddis Aynî'den (v. 855/1451) Arap dîvânıyla ilgili eserler okumuştur⁴¹. Suyûtî (v. 911/1505) onun şiirleri olduğunu belirtirken⁴², Sehâvî (v. 902/1496) müellifin şiirlerinden misaller vererek⁴³ edebî yönüne dikkat çekmiştir⁴⁴. Ayrıca İbnü'l-Hümâm'ın mantık, mûsiki, tabiat ilimleri, hesap ve ferâiz konularında da iyi bir âlim olduğu söylenmiştir⁴⁵.

D) Eserleri

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, birçok ilimde söz sahibi olan İbnü'l-Hümâm'ın tesbit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

1) *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*: Çalışmamızla ilgili olduğu için ileride bu eser hakkında detaylı bilgi verilecektir.

2) *et-Tahrîr fî ilmi'l-usûl*: Fukaha ve mütekellimîn metotları birleştirilmek suretiyle kaleme alınan fıkıh usulüne dair muhtasar bir eser olup⁴⁶ İbnü'l-Hümâm'ın da belirttiği gibi eserde Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin fıkıh ıstılahları mukâyeseli (tartışmalı) bir şekilde verilmiştir⁴⁷.

---

⁴⁰ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 130; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 298.

⁴¹ Sehâvî, *a.g.e.*, a.y.

⁴² Suyûtî, *a.g.e.*, I, 168.

⁴³ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 132.

⁴⁴ Edebî kişiliği hakkında daha geniş bilgi ve şiirleri için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 74-78; Arslan, "İbn Hümâm es-Sivâsî'nin Edebi Şahsiyeti", *Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, s. 18-19.

⁴⁵ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 127-129; Aydın, *a.g.e.*, s. 169, 170, 102.

⁴⁶ Koca, a.g.m., *DİA*, XXI, 89.

⁴⁷ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 3; Şafak, "Sivaslı Kemaleddin İbn Hümâm ve Hukuk Metodolojisinde Yeri", *Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, s. 61.

Eserin birçok yazmaları⁴⁸ ve baskıları⁴⁹ mevcut olup *et-Takrîr ve't-tahbîr*⁵⁰ adıyla, öğrencisi İbn Emîr el-Hâc (v. 879/1387), *Teysîru't-Tahrîr*⁵¹ adıyla Emîr Padişah (v. 987/1579), *Şerhu Tahrîri'l-usûl* adıyla Nizâmüddîn el-Leknevî (v. 1235/1819)⁵² tarafından şerhedilmiştir. Bunlardan, İbn Emîr el-Hâc'ın şerhinin diğerlerine nazaran daha iyi olduğu belirtilmiştir⁵³. Ayrıca eser üzerinde *Hâşiye ala't-Tahrîr*⁵⁴ adıyla Abdulhak es-Sinbâtî'nin bir hâşiyesi, *Lübbü'l-usûl* adıyla da İbn Nüceym'in⁵⁵ (v. 970/1562) bir özeti bulunmaktadır. Eser, Hakkı Aydın tarafından *Sivaslı İbnü'l-Hümâm ve Tahrîr*'i adlı doçentlik çalışmasına da⁵⁶ konu olmuştur.

3) *Kitâbu'l-müsâyera fi'l-akâdi'l-münciye fi'l-âhira*⁵⁷: Gazâlî'nin (v. 505/1111) *er-Risâletü'l-kudsiyye* adlı eserinin planı esas alınarak ve ondan faydalanılarak yazılmış olan bu eser, bütün kelâmî konuları kapsayacak şekilde, ne uzun ne de kısa olup meselelerin açıklaması aklî ve naklî delillere dayandırılarak hazırlanmıştır. Eserde Ehl-i Sünnet görüşü müdâfaa edilerek bid'at mezheplerin görüşleri çürütölmeye çalışılmış, sonunda da Ehl-i Sünnet akidesi kısa bir şekilde açıklanmıştır⁵⁸.

Eserin baskıları⁵⁹ ve yazmaları⁶⁰ mevcut olup, müellifin kendisi tarafından *Tavdîhu'l-müsâyere*, Kemaleddin Ebû Şerif Muhammed b. Ali (v. 906/1500) tarafından *Kitâbu'l-müsâmere*⁶¹ ile birlikte bazı şerh ve haşiyeler yazılmıştır⁶².

---

⁴⁸ Yazmaları için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 130.

⁴⁹ Eser, üç cilt olarak Bulak'ta, 1316-1318, Kahire'de, 1932 yıllarında İbn Emîr Hâc'ın *Takrîr*'i ile birlikte; Beyrut'ta 1983 yılında, Bulak baskısından ofset; Kahire'de 1931-1932 Emîr Pâdişah'ın *Teysîr*'i ile birlikte basılmıştır.

⁵⁰ Eser üç cilt olarak 1316 yılında Bulak'da, 1983 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Yazmaları için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 131.

⁵¹ Eser dört cilt halinde 1931-1932 yılında Kahire'de basılmıştır. Yazmaları için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 133.

⁵² Aydın, *a.g.e.*, s. 133.

⁵³ Aydın, *a.g.e.*, s. 131; Koca, a.g.m., *DİA*, XXI, 89.

⁵⁴ Aydın, *a.g.e.*, s. 133.

⁵⁵ Koca, a.g.m., a.y..

⁵⁶ Eser, Sivas'ta 1993 yılında Kemaleddin İbn Hümâm Vakfı Yayınları tarafından basılmıştır.

⁵⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1666.

⁵⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 124; Koca, a.g.m., a.y.

⁵⁹ Eser, Kemâleddîn b. Ebû Şerîf'in *el-Müsâmere*'si ile birlikte Bulak'ta 1317, Delhi'de 1904 ve İstanbul'da 1979 yıllarında basılmıştır.

4) *Zâdu'l-fakîr*⁶³: Namazla ilgili muhtasar bir kitap olup Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî (v. 1004/1595) tarafından *Î'ânetü'l-hakîr li Zâdi'l-fakîr* adıyla ve diğer bazı âlimler tarafından şerh edilmiştir⁶⁴.

5) *Î'râbu kavlihî sallallahu aleyhi ve selem*⁶⁵: “**Kelimetân hafifetân ale'l-lisân**”: “*Sübhânallâhi ve bihamdihî sübhânallâhi'l-'azîm*” tesbihi ile ilgili hadisin⁶⁶ anlamı ve gramer bakımından açıklanmasına dair bir risaledir⁶⁷.

6) *Tağrîb fi'l-kesb*: Adından da anlaşılacağı gibi, çalışma ve kazanç yolları hakkında bir risâle olup yeme, giyme, yedirme ve konuşmayla ilgili edepleri içermektedir⁶⁸.

7) *Fevâtihu'l-efkâr fi şerhi Lema'âti'l-envâr*: Müelifin, hocası Muhammed b. Ebî Bekr İbn Cemâa'nın anatomiye dair yazdığı eserine bir şerh olduğu belirtilmiştir⁶⁹.

8) *Şerhu Bedi'u'n-nizâm*: Muzafferuddin İbnu's-Sâatî'ye (v. 694/1294) ait fıkıh usûlüyle ilgili *el-Bedi'* adlı eserin şerhi olduğu belirtilmektedir⁷⁰.

9) *Es'ile ve ecvibe*: Kitap, Çorum İskilip İlçe Halk Kütüphanesi'nde numara 1178'de bulunmaktadır⁷¹.

10) *Fetâvâ İbni'l-Hümâm*: Kitap, Çorum İskilip İlçe Halk Kütüphanesi'nde numara 1289'de yer almaktadır⁷².

---

⁶⁰ Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 124.

⁶¹ Brockellman, *GAL*, II, 99.

⁶² Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 124-125.

⁶³ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 946; Koca, a.g.m., *DİA*, XXI, 89.

⁶⁴ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 946; Brockellman, *a.g.e.*, II, 99. Ayrıca bkz. Koca, a.g.m., a.y.

⁶⁵ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1040.

⁶⁶ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 232; Buhari, *Tevhîd* 58; Müslim, *Zikr* 10; İbn Mâce, *Edeb* 56.

⁶⁷ Koca, a.g.m., a.y.

⁶⁸ Koca, a.g.m., a.y.

⁶⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 409; II, 1292; Brockellman, *a.g.e.*, II, 99.

⁷⁰ İbn Emîr Hâc, *a.g.e.*, I, 5, 34; Katip Çelebi, *a.g.e.*, I, 236.

⁷¹ Bkz. Koca, a.g.m., a.y.

⁷² Bkz. Koca, a.g.m., a.y.

11) *Fihristü Fetâvâ Kâri’i’l-Hidâye*: Kitap, Beyazıd Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi bölümünde, numara 1141’de bulunmaktadır⁷³.

12) *el-Fetâvâ’s-Sirâciyye*: Kitap, Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye bölümünde numara 378/2’de bulunmaktadır⁷⁴.

II) *FETHU’L-KADÎR*

A) Mahiyeti

Fethu’l-kadîr, Hanefi fikhının en tanınmış ve muteber metinlerinden olan *el-Hidâye*’nin önemli şerhlerinden birisidir⁷⁵. *el-Hidâye* ise Merginânî’nin (v. 593/1197), Kudûrî’nin (v. 428/1037) *el-Muhtasar*’ı ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin (v. 189/805) *el-Câmi’u’l-sağîr*’indeki mevcut meseleleri bir araya getirmek suretiyle kaleme aldığı *Bidâyet’ü’l-mübtedî* adlı eserinin şerhidir⁷⁶.

Eseri, Kâriu’l-Hidâye diye bilinen Sirâceddîn el-Kettânî’den (v. 773/1371) okuduktan sonra 829/1426 yılında yazmaya başlayan İbnü’l-Hümâm “Kitâbü’l-vekâle” bölümüne gelince vefat etmiş, bunun üzerine eksik kalan kısmı da Kadızâde Ahmed Şemseddîn, *Netâicü’l-efkâr fi keşfi’r-rumûz ve’l-esrâr* adıyla tamamlamıştır⁷⁷.

Kâtip Çelebi, esere Aliyyü’l-Kâri’nin (v. 1014/1605) iki ciltlik bir hâşiye yazdığını bildirmiştir⁷⁸. Bu hâşiyenin İbrahim el-Halebî (v. 956/1549) tarafından hulâsa edildiği ve burada İbnü’l-Hümâm’a tenkitlerin yöneltildiği belirtilir⁷⁹. Ancak bu iki esere de henüz rastlanmamıştır. Esere, Ebu’l-Hasen es-Sindehî de (v. ?) *el-Bedrü’l-münîr* adıyla bir hâşiye yazmış, ancak bu hâşiye “Nikâh” bölümüne kadar

---

⁷³ Bkz. Koca, a.g.m., *DİA*, XXI, 89.

⁷⁴ Bkz. Aydın, a.g.e., s. 126.

⁷⁵ Diğer şerhleri için bkz. Kallek, a.g.m., *DİA*, XVII, 472-473.

⁷⁶ Merginânî *Bidâyetü’l-mübtedî*’yi önce *Kifâyetü’l-mübtedî* adıyla şerhe başlamış ancak eser büyük bir hacme ulaşınca okuyucuya bıkkınlık vereceği ve kullanım zorluğu oluşacağı düşüncesiyle *el-Hidâye*’yi hazırlamıştır. (Bkz. Kallek, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, 471).

⁷⁷ Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 2034; Kallek, a.g.m., *DİA*, XVII, 472-473; İpşirli, “Kadızâde, Ahmed Şemseddin” *DİA*, XXIV, 97.

⁷⁸ Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 2034.

⁷⁹ Aydın, a.g.e., s.127.

olduğu için eksik kalmıştır⁸⁰. Ayrıca günümüzde eserin konularına göre indeksi, lisans bitirme tezi olarak hazırlanmıştır⁸¹.

Eser, üç cilt halinde Kadızâde'nin tekmilesiyle birlikte Leknev'de 1292 ve Bulak'da 1318 yıllarında; sekiz cilt halinde Kadızâde'nin tekmilesi, Babertî'nin şerhi ve Sâdi Çelebi'nin haşiyesi ile birlikte Bulak'da 1315-1318 ve Kahire'de 1356 yıllarında; dokuz cilt halinde Kadızâde, Kurlânî, Bâbertî ve Sâdi Çelebi'nin eserleriyle birlikte Kahire'de 1306, 1319 yıllarında; on cilt halinde Kadızâde, Bâbertî, Sâdi Çelebi'nin eserleriyle birlikte Kahire'de 1970 yılında⁸²; son olarak da on cilt halinde Kadızâde, Bâbertî, Sâdi Çelebi'nin eserleriyle birlikte Beyrut-Lübnan'da 2003 yılında basılmıştır.

Eserin yazmaları; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi bölümü, numara 657-659, 791'de; Fatih bölümü, numara 1905-1912'de; Hacı Beşir Ağa bölümü, numara 275'de; Hamidiye bölümü, numara 521, 524'de; Harput bölümü, numara 378'de; H. Hüsnü Paşa bölümü, numara 476'de; İsmihân s. bölümü, numara 174-178'de; Ayasofya bölümü, numara 1316-1318'de; Cârullah bölümü, numara 770-772, 804'de; Amcazâde Hüseyin Paşa bölümü, numara 213-214'de; Bağdatlı Vehbi Efendi bölümü, numara 436-438'de; Çorlulu Ali Paşa bölümü, numara 224-230'da; Damat İbrahim Paşa bölümü, numara 1587-1589, 590-595'de bulunmaktadır⁸³.

B) Muhtevası

Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eseri furû'-ı fıkha ait bir çalışma olup hemen hemen tüm furû'-ı fıkıh konularını kapsamaktadır. Müellif kitabında hükümlere ve delillere kısa kısa değinerek tüm konuları eserine almıştır. İbnü'l-Hümâm ise bu eseri şerh ederken farklı bir metot izlemiş, sanki bir eseri şerhetmekten ziyâde yeni bir eser ortaya koymuştur.

Eser, *el-Hidâye*'deki sistem esas alınarak hazırlanmış olup, Kitap ve bâb başlıklarında bir artırma ve eksiltmeye gidilmemiştir. Ancak *Hidâye* Hanefî furû'-ı

---

⁸⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 127.

⁸¹ Ali BAKKAL, *Fethu'l-kadîr Şerhu'l-Hidâye Adlı Eserin Konularına göre İndeksi*, (Basılmamış Lisans Tezi, Erzurum, 1979).

⁸² Kallek, *a.g.m.*, *DİA*, XVII, 472-473.

⁸³ Aydın, *a.g.e.*, s.127-128.

fikhına ait tüm bilgileri öz bir şekilde verdiği için İbnü'l-Hümâm özellikle bölüm (Kitap) başlarında bazen de konu (bâb) başlarında bölüm ve konu hakkında *Hidâye*'de yer almayan bilgiler verme ihtiyacı hissetmiştir. İbnü'l-Hümâm buralarda bölüme giriş mahiyetinde, kitap isminin lughat ve istilâhî manalarının vermekte, konuyu âyet ve hadislerle delillendirmekte ve bölümün önemine değinerek şerhe başlamaktadır⁸⁴.

Örneğin, nikâh konusunu şerhe başlamadan önce İbnü'l-Hümâm, nikâhın lughat anlamlarına şiiir ve hadislerden örnekler vererek değinir. Lughat ve terim anlamıyla ilgili farklı görüşlere yer verip nikâhın âyet ve hadisten delillerini ve hükmü konusundaki tartışmaları nikâh hakkındaki birçok hadisi ele alarak inceler ve önemini belirtir⁸⁵.

İbnü'l-Hümâm, eseri şerh ederken kelime kelime şerhten ziyâde delil alınan hadisleri ve mezhepler arasında görüş ayrılığına sebep olan yerleri şerhetmeye çalışmıştır. Bu çerçevede görüşlere dayanak teşkil eden âyet ve hadisler geçtiğinde bunları bir arada değerlendirmekte; aralarında teâruz varsa bunları gidermeye çalışmaktadır. Delil alınan hadisleri, râvilerin durumundan -zayıf mı sika mı olduklarından- bahsederek sened açısından, hadis metinlerinin daha kuvvetli bir delile aykırı olması durumunda da metin açısından değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bunların yanında hadislerin nerede ve ne şekilde geçtiğine dair bilgiler vermektedir. Bu özelliklerinden dolayı eser, furû'a ait konuları açıklamanın yanında Hanefî fikhının dayandığı hadislerin değerlendirilmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu konularla ilgili örneklere *Hadisçiliği* ve *Metin Tenkidi* bölümlerinde yer vereceğiz. Ayrıca bir hadisi önceden değerlendirdiyse daha sonraki geçtiği yerlerde tekrar açıklamalara girmemiş, "bunun tahrîci önceden geçti" diyerek ilk geçtiği yere atıfta bulunmakla yetinmiştir⁸⁶.

Mezhepler arasındaki görüş farklılıklarına değinirken Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî mezhepleri ile sınırlı kalmayıp bunların yanında Şîa, Hâricî, Râfizî gibi

---

⁸⁴ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 9-10; II, 163, 306, 410; III, 175, 418, 443-446; IV, 389 vd.

⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 175-185.

⁸⁶ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 396; III, 281, 347, 350; IV, 43; V, 42, 425, 430; VI, 7, 13, 16, 372 vd.

grupların görüşlerine de yer vermiş ve delillerini değerlendirmiştir⁸⁷. Hanefî mezhebi içerisinde ise Ebû Hanîfe, İmâm Muhammed, Ebû Yûsuf, İmâm Züfer ve sonraki âlimlerin görüşlerini vererek Hanefî mezhebi içindeki farklı görüşleri belirtmiştir⁸⁸. Bu yönüyle eser, mezhepler arasında ve Hanefî mezhebi içerisinde furû'-ı fıkha ait farklı görüşlerin mukâyesesi yapılarak oluşturulmuştur.

Konular hakkında farklı görüşleri verirken taassuptan uzak bir şekilde ister kendi mezhebi olsun ister başka mezhepler olsun delilini zayıf gördüğü görüşü eserinde tenkit eden İbnü'l-Hümâm, delilini güçlü bulduğu âlimlerin görüşlerini tercih etmiştir⁸⁹. Birçok ulema da zaten kendisinin tercih ehlerinden olduğunu belirtmiştir⁹⁰. Tercihlerini ise “sahîh”, “esah”, “mezhep”, “evlâ”, “ahsen”, “hak”, “zâhir”, “ehvat”, “efdal”, “akrab”, “elyak”, “savâp”, “evceh”, “tercîh”, “ittifâk” gibi lafızlar kullanarak belirtir⁹¹.

İbnü'l-Hümâm, konuları işlerken önce âyetleri zikretmiş, sonra hadisleri sıralamış, daha sonra ise icmâ', kıyas, istihsan, örf-âdet gibi delilleri sırasıyla vererek konuları incelemiştir⁹².

Bunların yanında, konuların açıklanmasında kelime tahlilleri açısından Arap şiirinden epeyce faydalanmıştır⁹³. Ayrıca çeşitli konularda “elâ terâ”, “ücîbe”, “i'lem” gibi lafızları kullanarak okuyucunun dikkatini çekmiştir⁹⁴.

Eksik gördüğü bazı bilgileri ise, genellikle bölüm ve bâbların sonunda bazen de bölüm ortasında yeri geldikçe “tetimme” veya “furû” başlıkları altında inceleyerek

---

⁸⁷ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 473; III, 196, 204, 211, 218, 221, 229, 230, 234; IV, 44, 175; V, 40; VII, 389 vd.

⁸⁸ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 46-47; III, 179, 217, 232, 280; IV, 47; V, 41; VI, 245, 367; VII, 455 vd.

⁸⁹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 32, 222, 280, 345; II, 150, 151 vd.

⁹⁰ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 131.

⁹¹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 282, 289, 302, 310, 403, 526; II, 386, 425, 429, 432, 434, 472, 515; III, 180, 181, 192, 281, 294, 297; V, 49; VI, 389; 464 vd.

⁹² Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 74, 92; II, 366, 416, 422, 530; III, 178, 179; IV, 188, 351; V, 59, 198, 421; VI, 238-239; VII, 3 vd.

⁹³ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 188, 280; II, 361, 376, 422, 447; III, 176, 240, 256, 269, 287; IV, 361; V, 54, 191, 197, 431; VI, 336; VII, 260 vd.

⁹⁴ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 295, 336, 380, 442, 457; II, 352, 460, 473, 495, 507, 516, 525; III, 175, 177, 189, 205, 219, 229, 235, 335, 374; IV, 32, 180, 457; V, 46, 451 vd.

kitaptaki eksikleri tamamlamaya çalışmıştır⁹⁵. Bunlar, çoğunlukla bölümle alakalı bilgiler olurken bazen de konuyla yakından ilişkili farklı bilgiler olabilmektedir⁹⁶.

C) Kaynakları

İbnü'l-Hümâm, kendi zamanına kadar yazılan bir çok eserden faydalanarak *Fethu'l-kadîr*'i telif etmiş ve kullandığı kaynakları da eserinde belirtmekten çekinmemiştir. Fikhî hükümler konusunda farklı görüşleri verirken fıkıh eserleriyle ilgili kaynakları⁹⁷, hadislerin nerede geçtiklerini belirtmek için hadis hangi kitapta yer aldıysa o kaynakları, hadisleri değerlendirirken ricâl, meğâzî ve tabakât türü kaynakları⁹⁸, lugat açısından bir kelimenin manasını açıklarken sözlük ve Arap divanıyla ilgili kaynakları⁹⁹ eserinde kullanmıştır.

D) Önemi

Eser, farklı fikhî görüşlere yer verilerek mukâyeseli İslâm hukukunu ortaya koyması ve farklı görüşlerin delillerinin değerlendirilip delili daha kuvvetli olanın alınması süretiyle önem taşır.

Fikhî delillerin özellikle hadislerin bir usûl çerçevesinde bir bütün olarak değerlendirilmesi ve varsa aralarındaki çelişkilerin göz önüne konularak ortadan kaldırılmaya çalışılması açısından alanında ender eserlerden biri sayılabilir.

Tüm bunların yanında yeri geldikçe Arap şiirinden faydalanılması, yeri geldikçe lugatlara başvurulması ve bu çerçevede bir çok kaynaktan istifâde edilerek oluşturulması *Fethu'l-kadîr*'in fıkıh literatüründe ve fikhî delillerden hadisleri inceleme yönüyle hadis alanında bize ne derece önemli bir kaynak eser olduğunu göstermeye yetecektir.

---

⁹⁵ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 176, 195, 196, 206, 262, 311, 352, 400, 413, 430, 462, 502, 536; II, 328, 355, 408, 445, 471, 506, 507, 531, III, 184, 189, 194, 196, 197; IV, 34, 186, 355, 456; V, 53, 195, 410; VI, 375, 467; VII, 246 vd.

⁹⁶ Mesela, ihramla alakalı bölümde tavafla ilgili bir açıklama verilmiştir. Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 506. Benzer bir örnek için bkz. *a.e.*, II, 355.

⁹⁷ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 38, 43, 128, 152, 273, 284, 309, 373; II, 419, 422, 470, 456; III, 258, 260, 284, 292, 295, 320,349, 380, 436; IV, 36-37, 173, 186; VI, 259 vd.

⁹⁸ Bu kaynaklar *Hadisçiliği* bölümünde verilecektir.

⁹⁹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 177, 280, 408; II, 444, 454, 509; III, 113, 176, 192, 250, 264, 269, 287; IV, 108, 361 vd.

BİRİNCİ BÖLÜM
SÜNNET ANLAYIŞI VE HADİŞÇİLİĞİ

I) SÜNNET ANLAYIŞI

A) Sünnet Tanımı

Sünnet, muhtelif ilim dallarının kendilerine has metotlarına göre çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Biz burada, İbnü'l-Hümâm'ın sünnet tarifine geçmeden önce hadis ve fıkıh uleması nazarında sünnetin kazandığı farklı anlamlara kısaca değinmek istiyoruz.

Hadis ilminde sünnet; şer'î bir hüküm ifâde etsin ya da etmesin Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri, takrirleri, peygamberliğinden evvel ve peygamberliği süresindeki ahlâkî vasıfları ve sîretidir¹⁰⁰. Bu mânâsı ile sünnet, hadis ile eş anlamlıdır. Ancak hadis lafzını sadece Hz. Peygamber'in sözlerine (merfû' hadislere) tahsîs eden muhaddislere göre ise sünnet kelimesi hadis lafzından daha geneldir. Yani her hadis sünnettir. Fakat her sünnet hadis değildir¹⁰¹.

Fıkıh ulemâsı sünneti "Hz. Peygamber tarafından, farz ve vâcip olmaksızın bazen terk edilerek yapılan herhangi bir fiil ve harekettir" diye tarif ederler. Bu fiil ve hareket, ibadet türünden olursa "sünnet-i hüdü", Hz. Peygamber'e özgü bir âdet türünden ise "sünnet-i zevâid" adı verilir.¹⁰²

Fıkıh usulcileri ise sünneti "Hz. Peygamber'in bir hükme medâr olan söz, fiil ve davranışların bütünüdür" şeklinde tarif ederler. Buna göre sünnet; farz, vücûb, nedb, sıhhat, fesâd, butlân gibi hükümlerin delillerinden bir delil ve teşrî'

---

¹⁰⁰ Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, s. 35-37; Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, s. 2.

¹⁰¹ Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh*, I, 8.

¹⁰² Mustafa es-Sibâi, *es-Sünne*, s. 66; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye Kamusu*, I, 16.

kaynaklarından bir kaynaktır¹⁰³. Özetle fakihler, yapılan eyleme sünnet derken; usûl âlimleri o eylemin yapılmasına mesned teşkil eden delile sünnet derler.

İbnü'l-Hümâm'ın *Sünnet/Hadis* terimlerine verdiği anlamı, onun furû'-ı fikha dair *Fethu'l-kadîr* ve fıkıh usûlüne dair *et-Tahrîr* isimli eserlerini merkeze alarak açıklamaya çalışacağız.

İbnü'l-Hümâm sünneti şu şekilde tarif etmiştir:

السُّنَّةُ : مَا وَاظَبَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ تَرْكِهِ أَحْيَانًا

“Sünnet; Peygamber (s.a.)’in bazen terk etmekle birlikte çoğu zaman yaptığı şeylerdir”¹⁰⁴.

et-Tahrîr adlı eserinde ise müellif, sünnetin hadis usulcülerine göre; قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَفَعَلَهُ وَتَقْرِيرُهُ “Hz. Peygamber’in kavli, fiili ve takriridir” şeklinde; Hanefî fikhına göre ise; مَا وَاظَبَ عَلَى فِعْلِهِ مَعَ تَرْكِ مَا بِلَا عُذْرٍ “Hz. Peygamber’in nâdiren özürsüz terk etmekle birlikte sürekli yaptıkları şeylerdir” şeklinde tarif edildiğini belirtmiş ve alışkanlık haline gelmeyen/sıklıkla yapılmayan ibadetlerin sünnet değil müstahap ya da mendûp olarak isimlendirildiğini söylemiştir¹⁰⁵.

Emîr Pâdişah, *et-Tahrîr* şerhinde, İbnü'l-Hümâm'ın ‘sünnet’ tanımını açıklarken onun kullandığı وَاظَبَ “vâzabe” kelimesiyle, sünnet olarak kabul edilen şeyin Hz. Peygamber tarafından çok az terk edildiğinin anlaşılması gerektiğini; “özürsüz terk edilebilmesi” ifadesiyle de yapılan işin vucûb ifade etmekten çıktığını zira özür durumunda vucûb ifade eden bazı fiillerin de yapılmaktan vazgeçilebileceğini belirtmektedir¹⁰⁶.

¹⁰³ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 195; Mustafa es-Sibâi, *es-Sünne*, s. 65-67.

¹⁰⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 17.

¹⁰⁵ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 303.

¹⁰⁶ Emir Padişah, *Teysîru't-Tahrîr*, IV, 20.

İbnü'l-Hümâm, her hangi bir uygulamaya sünnet diyebilmek için Hz. Peygamber'in bunu alışkanlık haline getirmesi ve sıklıkla yapmasını merkeze almıştır¹⁰⁷. Bu konuyu aşağıda *Fethu'l-kadîr*'den aktaracağımız şu örneklerle açabiliriz:

İstiskâ namazı ile ilgili konuda bunun sünnet olup olmadığı tartışmalarından bahseden İbnü'l-Hümâm şunları söyler: “Hz. Peygamber'in bir kere yaptığı veya terk ettiği şeyler mutlak olarak ne sünnet diye isimlendirilir ne de bunların kerahetine karar verilebilir. Zira sünnet onun yapmayı alışkanlık haline getirdiği/nadiren terk ettiği şeylerdir”¹⁰⁸.

“Nâfile namazlar” konusunda ise, “sünnet, bizim tarafımızdan oluşturulmuştur. Hz. Peygamber sadece Allahu Teâlâ için namaza niyet ediyordu, sünnet diye değil. Biz bu fiilleri yapmayı alışkanlık haline getirdiği/nâdiren terk ettiği için sünnet diye isimlendirdik. Kim, bu fiilin benzerini vaktinde yaparsa sünnet lafzıyla isimlendirilmiş şeyi yapar”¹⁰⁹ şeklindeki değerlendirmeleriyle İbnü'l-Hümâm, bir davranışın sünnet diye isimlendirilebilmesi için Hz. Peygamber'in onu çok kere yapması şartını gerekli gördüğünü vurgulamıştır.

Sonuç olarak İbnü'l-Hümâm da sünnetin, fıkıh ulemasının geneli gibi Hz. Peygamber'in bazen terk etmekle birlikte yapmayı alışkanlık haline getirdiği fiiller olduğunu söylemiştir.

---

¹⁰⁷ Bazı araştırmacılar da “senne” fiilindeki *süreklilik* vasfını ön plana çıkartarak, bir şeyin sünnet olabilmesi için o hareketin ilk öncüsü tarafından tekrarlanması ve toplum içerisinde süreklilik kazanması gerektiğini, dolayısıyla hiçbir hareketin ne kadar orijinal olursa olsun bir defaya mahsus yapılmakla *sünnet* adını alamayacağını ifade ederler (bkz. Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 222, 228). Bu yaklaşımı doğru bulmayan ve kelimenin kavramsallaşma sürecinde geçirdiği değişime dikkat çeken bazı araştırmacılar ise vakıanın tamamen böyle olmadığını, bilakis Hz. Peygamber'in bir veya birkaç kez yaptığı fiillerinin de *sünnet* olarak adlandırıldığını belirtirler (Aydınlı, “Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu” (adlı eseri tenkid yazısı), *SAÜİFD*, 2000, II/2, s. 308-309). Bu konu hakkında görüş beyan eden bazı araştırmacılar bir fiile sünnet hükmü verebilmek için o fiilin Hz. Peygamber tarafından tekrarlanma sayısından çok Hz. Peygamber'in o fiili yapış amacına; fiilin ortaya konduğu ortam ve zamana kısacası olayın bağlamına dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır (Bkz. Aktepe. *Sünnet Anlayışı*, s. 23, 16. dipnot).

¹⁰⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 91.

¹⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 460.

İbnü'l-Hümâm, Hanefî usûlcülerin geleneğini sürdürerek sahâbe uygulamalarını sünnet kavramı içerisinde mütâlaa etmektedir. Çünkü kendisinden önceki Hanefî usûl eseri müelliflerinin de savunduğu gibi Hanefîler sünneti sadece Hz. Peygamber'in uygulamalarına hasretmemişler sahâbe uygulamalarına da sünnet demişlerdir. Nitekim bu durum Hanefî âlimlerle Şâfiî âlimler arasında temel ayrım noktalarından biridir¹¹⁰. İbnü'l-Hümâm eserinde zaman zaman sünnet kavramının bu geniş çerçevesinden bahsederken bazen Şâfiî'nin konuyla ilgili görüşlerine de yer vererek çeşitli değerlendirmelerde bulunur¹¹¹.

İbnü'l-Hümâm'ın sahâbe uygulamalarını sünnet olarak adlandırması ve bunların hüccet olarak kullanılması gerektiğine dair eserinde verdiği bazı örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

Mesela, Enes b. Mâlik (r.a.)'in “sabah namazında müezzin *hayye ale'l-felâh* dedikten sonra iki defa *es-salâtü hayrun mine'n-nevm* demesi sünnettendir”¹¹², sözü hakkında İbnü'l-Hümâm, “*sahâbe kavli sünnettendir*” demektedir¹¹³.

Bir diğer örnek de şu şekildedir: “Hz. Ali, İbn Abbas ve İbn Ömer, imam hutbeye çıktıktan sonra namaz kılmayı ve konuşmayı kerih görüyorlardı”¹¹⁴ rivayeti hakkında İbnü'l-Hümâm “*sahâbe kavli hüccettir ve bize göre başka bir sünnet onu nefyetmiyorsa taklîd edilmesi gerekir*” demektedir¹¹⁵.

Sahâbe kavlinin hüccet olduğunu ve taklid edilmesi gerektiğini belirten¹¹⁶ İbnü'l-Hümâm, bunun cumhurun nezdinde merfû' hükmünde olduğunu belirtir¹¹⁷.

---

¹¹⁰ Serahsî'nin belirttiğine göre, Hanefîlerde sünnet, Resûlullah (s.a.)'in ve ondan sonra sahâbenin takip ettiği yoldur. O, sünnet teriminin sadece Hz. Peygamber'e hasredilemeyeceğini belirtir ve “Bize göre sahâbe kavli hüccettir ve fiilleri de sünnettir”, der. İmam Şâfiî ise sünnetten sadece Hz. Peygamber'in yolunu ve sünnetini kasteder (Serahsî, *Usûl*, I, 113-114; Ünal, *Ebû Hânîfe*, s. 126-127).

¹¹¹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 175.

¹¹² Bkz. Dârekutnî, *Sünen*, I, 243; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 423.

¹¹³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 247.

¹¹⁴ Bkz. Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, II, 138.

¹¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 64.

¹¹⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 246.

¹¹⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 247; II, 436, 503; IV, 366.

Mesela, İbn Ömer'in "İhrama girmek istendiğinde gusletmek sünnettendir"¹¹⁸ sözü hakkında İbnü'l-Hümâm, "sahâbe kavli sünnettendir. Cumhurun nezdinde hükmü merfû' hükmündedir" demektedir¹¹⁹.

Bunun yanında İbnü'l-Hümâm sahâbe kavillerinin hüccet olmasını başka bir sünnete aykırı olmamasına ve özellikle de -ileride geleceği üzere- sahâbenin kendi görüşüyle bilemeyeceği konularda olmasına dikkat çekmektedir¹²⁰.

Görüldüğü gibi İbnü'l-Hümâm, kendi mezhebinin görüşü doğrultusunda, sahâbe uygulamalarının sünnet kavramı içersinde değerlendirilmesi gerektiğini ve böylelikle de hüccet olduğunu ortaya koymaktadır.

B) Haberin Kısımları ve Hüccet Değerleri

Haber, genelde herhangi bir şeye dair bilgilerin bize ulaşmasında özelde de sünnetin sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir yere sahip olduğu için, âlimler tarafından üzerinde çokça durulan konulardan birisi olmuştur. İbnü'l-Hümâm'ın da konuya dair görüşleri bulunması sebebiyle haber çeşitlerini ve delil değerlerini kısımlarıyla birlikte incelemeye çalışacağız.

Haber, genel olarak yalana ve doğruya ihtimali olan şey diye tanımlanmıştır¹²¹.

Haberin kısımları, hadis ve fıkıh ulemasına göre farklılık arz etmektedir. Hadis âlimleri bize ulaşması açısından haberleri, mütevâtir ve âhad diye iki kısma ayırırken¹²², Hanefiler mütevâtir, meşhûr ve âhad diye üç kısma ayırmışlardır¹²³. İbnü'l-Hümâm mezhebinin görüşü doğrultusunda haberi üç kısımda değerlendirmiştir. Bunları kısaca açıklamaya çalışacağız.

---

¹¹⁸ Rivayet için bkz. İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, III, 423; Hâkim, *Müstedrek*, I, 615.

¹¹⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 436.

¹²⁰ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 64, 448.

¹²¹ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 96; Yavuz, "Haber", *DİA*, XIV, 346.

¹²² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 32.

¹²³ Abdulzazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 521.

1. Mütevâtir

Tevâtür, sözlükte, yalnız, fert; her ne kadar araya bazı fasılalar girse de birbirini takip ederek ard arda gelmek anlamına gelir¹²⁴. İstilahî olarak ise, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun görmeye veya işitmeye dayalı bir olayı yine kendileri gibi bir topluluktan rivayet etmelerine denir¹²⁵.

Mütevâtir haber, hârici bir delile ihtiyaç duymadan kesin ilim (ilm-i yakîn) ifâde eder. Hz. Peygamber'den mütevâtir olarak gelen haberleri inkâr etmek insanı küfre düşürür¹²⁶.

Mütevâtirin İslâmi ilimlerde önemli olmasına karşın hangi haberlerin mütevâtir olduğu konusunda bir birlikteliğin olmaması ve mütevâtir haberlerde aranan şartların âlimlere göre farklılık arz etmesi, furû'-ı fıkıhta delil olarak kullanılan haberlere mütevâtir denilmesini zorlaştırmıştır.

İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr* adlı usûl eserinde mütevâtiri ayrı bir karîne olmaksızın bir cemaatin ilim ifâde eden haberi olarak tarif etmiştir¹²⁷. *Fethu'l-kadîr*'de ise mütevâtirle ilgili net bir tarife biz rastlayamadık. Ancak onun meşhûr haberlerin ilim değeri hakkında bilgi verirken çoğunlukla onu mütevâtirle ilişkilendirerek anlatması¹²⁸, Hanefî gelenek içerisinde haberin kısımları arasındaki bilgi değerleri ve bunlar arasındaki ilişkiyi vermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte Hanefî literatüründe İbnü'l-Hümâm örneğinde görüldüğü gibi mütevâtirle arasında sıkı bir ilişki kurulan “tevârüs” terimine rastlamaktayız. Bu kavram ile genellikle nesiller arası aktarılan bilgi ve gelenek mirası kastedilmiş ve bu tür haberlerin mütevâtirle aynı bilgi değerine sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda İbnü'l-Hümâm, mütevâris

---

¹²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 273.

¹²⁵ İbn Hacer, *Nüzhet'ü-nazar*, 25-26; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 102. Mütevâtirin farklı tanımları ve şartları için bkz. Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 89-96.

¹²⁶ Abdulazîz el-Buhâri, *Keşfü'l-esrâr*, II, 524, 533; İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 26-27.

¹²⁷ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 308. Benzer tanımlar farklı âlimler tarafından da yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Hansu, *a.g.e.*, s. 90-91.

¹²⁸ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 259; II, 534; III, 265; VII, 238; VIII, 180-181.

kavramını mütevâtir içinde mütâlaa etmiş ve mütevârisin mütevâtir gibi olduğunu dolayısıyla onda da sened araştırması yapılamayacağını savunmuştur¹²⁹.

2) Meşhûr

Sözlükte yaymak, ilan etmek, bilinmek manalarına gelen meşhûr, hadis ehlinin ıstılahında, her tabakada en az üç ve daha fazla kişinin rivâyet ettiği hadise denir¹³⁰. Onlara göre meşhûr hadisin hükmü araştırmaya dayalıdır. O, sahîh, hasen, zayıf olabileceği gibi mevzû' da olabilir. Ancak sahîh olursa, azîz ve garîb hadislere tercih edilir¹³¹.

Hanefîlerin ıstılahında meşhûr, ilk dönemlerde haber-i vâhid iken sonraları tevâtür derecesine yükselen haberlere denir¹³². Dolayısıyla bu tarife göre mütevâtirden farkı başının ve sonunun aynı olmamasıdır. Hanefîler bu şekilde tarif edilen meşhûrun ilim ifâde ettiğini ancak inkârının kişiyi küfre düşürmeyeceğini belirtirler. Bu tür bir haberde de isnadın muttasıl ve munkatı' olmasına bakmazlar. Çünkü bu tür haberleri mütevâtir gibi düşünürler¹³³.

Hadis ulemâsı meşhûr tanımında râvi sayısını esas alırken, Hanefîler meşhûru ifade ettiği bilgi açısından ele almışlardır¹³⁴.

İbnü'l-Hümâm meşhûru, aslında (sahâbe neslinde) haber-i vâhid iken sonraları tevâtür derecesine ulaşan haber olarak tarif etmiştir¹³⁵. Buna örnek olarak "Kadın halası, teyzesi, kardeşinin kızı üzerine nikâhlanamaz"¹³⁶ hadisini verebiliriz. Merginanî bu hadisin meşhûr olduğunu belirtmiş, İbnü'l-Hümâm da Ebû Hüreyre, Câbir, İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Mes'ûd ve Ebû Saîd el-Hudrî (r.anhum) gibi sahâbîler (es-sadrü'l-evvel) bu hadisi kabul etmişler (telakkî bi'l-kabul) ve onlardan da cemm'i gafîr

---

¹²⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, V, 381. Farklı bir örnek için bkz. I, 289.

¹³⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, 26; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 106.

¹³¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, 32; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 101.

¹³² Yargı, *Meşhûr Sünnet*, s. 36. Hanefîlerin farklı tarifleri için bkz. a.e. s. 36-41.

¹³³ Yargı, *a.g.e.*, s. 117-164.

¹³⁴ Hansu, *a.g.e.*, s. 128.

¹³⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 123.

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 255; Müslim, Nikâh 37; İbn Mâce, Nikâh 31; Ebû Dâvûd, Nikâh 12; Nesâî, Nikâh 47.

(büyük topluluklar) rivâyet etmiştir, diyerek meşhûr hadisin nasıl oluştuğunu açıklamıştır¹³⁷.

İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*'de meşhûru ilk nesilde âhad olup ikinci ve üçüncü nesilde mütevâtir olan haber şeklinde tarif etmiştir. Cessâs'a göre meşhûrun mütevâtirin bir kısmı olduğunu belirten İbnü'l-Hümâm, genele göre ise meşhûrun başlı başına bir haber türü olduğunu belirtir¹³⁸.

İbnü'l-Hümâm, Hanefilerin geneline göre, meşhûr haberin ilm-i yakîne yakın, haber-i vâhidin üstünde bir zan ifade ettiğini belirterek böylece onunla Kitab'ın mutlak hükmünün takyîd edilmesinin câiz olduğunu belirtir¹³⁹.

İbnü'l-Hümâm, haber-i vâhidin üstünde bir ilim ifade etmesi ve mütevâtire yakın olması nedeniyle, seneddeki kusurların meşhûra zarar veremeyeceğini belirtir¹⁴⁰.

Mesela, “Efendisinden çocuk doğuran her cariye, onun vefatından hemen sonra özgürlüğüne kavuşur”¹⁴¹ hadisi hakkında İbnü'l-Hümâm, bu manada farklı tariklerden gelen birçok hadis vardır, bundan dolayı da *âlimler hadis meşhûrdur ve ümmetin kabûlüne mazhâr olmuştur (telakki bi'l-kabul)*; böyle bir hadisin senedinde zayıf râvî olması ise ona zarar vermez, demektedir¹⁴².

Aynı şekilde “Küçüğümüze acımayan ve büyüğümüzün hakkını tanımayan bizden değildir”¹⁴³ hadisi hakkında da İbnü'l-Hümâm, “bu hadis sahâbeden birçok kimse tarafından rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla meşhûrdur ve Hz. Peygamber'den

---

¹³⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 207-208.

¹³⁸ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 311. Cessâs'daki bu ayırım daha sonra Debûsî'de de devam etmiş Serahsî ve sonraki dönem Hanefî âlimlerinde ise meşhûr için ayrı bir başlık açılmıştır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, s. 127-207.

¹³⁹ Emîr Pâdişah, *Teyisirü't-Tahrîr*, III, 39.

¹⁴⁰ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 271-272; II, 480.

¹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 317; Dârimî, *Buyû'* 38.

¹⁴² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, V, 29.

¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 257; Ebû Dâvûd, *Edeb* 58; Tirmizî, *Birr ve's-sıla* 15.

olduğunda şüphe yoktur” diyerek¹⁴⁴ meşhûrun sened tenkidine tâbi tutulmaksızın ilim ifade ettiğini belirtir.

İbnü'l-Hümâm genellikle meşhûr haberi mütevâtirle ilişkilendirerek hücciyeti konusunda bilgi vermeye çalışırken “tevâtür mesabesindedir” (hayyüzü't-tevâtür)¹⁴⁵ veya “bi menzileti't-tevâtür”¹⁴⁶ diyerek bilgiler vermektedir. Mesela, mestler üzerine mesh etmenin câiz olduğuna dair rivâyetlerin “hayyizi't-tevâtür” derecesinde olduğunu belirtir¹⁴⁷.

İbnü'l-Hümâm, meşhûra verdiği hüccet değeri sebebiyle onun Kur'ân'ı nesh edebileceğini¹⁴⁸, umûmu tahsîs edebileceğini¹⁴⁹, Kitab'taki mutlak hükmü takyîd edebileceğini¹⁵⁰ ve onunla Kitab'a ziyâdenin câiz olduğunu¹⁵¹ belirtir.

Mesela İbnü'l-Hümâm, Cibrîl hadisi¹⁵² hakkında “mütevâtir veya meşhûrdur, meşhûrun hükmü ise, Kitab'ın mutlak hükmünün takyîdi noktasında mütevâtir hükmündedir”, demektedir¹⁵³.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm, Hanefî usûlüne uyararak meşhûru farklı bir kategoride ele almıştır. Meşhûru, mütevâtirin altında haber-i vâhidin üstünde bir yerde değerlendirmiştir.

3) Haber-i vâhid

a) Tanımı ve Kabul Şartları

Sözlükte haber-i vâhid bir tek kişinin rivâyet ettiği haber¹⁵⁴ demek ise de hadisçilerin ıstılahında mütevâtir haber şartlarını taşımayan habere denir¹⁵⁵. Bu

---

¹⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 442.

¹⁴⁵ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 259; VIII, 180-181.

¹⁴⁶ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 238

¹⁴⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 146. Farklı örnekler için bkz. *a.e.*, II, 534; III, 265.

¹⁴⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 129.

¹⁴⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 207.

¹⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 504-505; III, 133; V, 380-381.

¹⁵¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 272; V, 231.

¹⁵² Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 333; Ebû Dâvûd, *Salât* 2; Tirmizî, *Salât* 1; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 37; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 364.

¹⁵³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 505.

manasıyla haber-i vâhid, nazari ilim ifade eder ve makbûl ve merdûd diye iki kısma ayrılır ki, İslam âlimlerinin çoğuna göre makbul olanıyla amel etmek gerekir¹⁵⁶.

Hanefî usûlcüleri ise haber-i vâhidin tanımını biraz daha daraltarak onu mütevâtir ve meşhûr derecesine ulaşmayan haber olarak tarif ederler¹⁵⁷.

İbnü'l-Hümâm, haber-i vâhidi bizzat kendisi tek başına ilim ifade etmeyen haber, diye tarif ederek¹⁵⁸ bu yolla nakledilmiş bilgilerin yakîn ilim ifade etmediğini sadece zan ifade ettiğini belirtir¹⁵⁹.

İbnü'l-Hümâm, haber-i vâhidin kabulü için aranan bazı şartlardan bahseder. Bunların bir kısmını sened ile ilgili değerlendirmeler oluştururken, bir kısmı metinle ilgili değerlendirmelerden ibarettir. Metinle ilgili şartları eserin farklı yerlerinde bazen batınî inkıtâ' olarak adlandırırken¹⁶⁰, bazen haberin kesin ilim ifade etmesi yönüyle kendinden daha kuvvetli bir delile muâriz olmaması ekseninde inceler¹⁶¹. Daha kuvvetli delile aykırı düşmemesini ise, Kur'ân'a ve meşhûr sünnete ters olmaması¹⁶² diye zikreder. Biz bu konuyu *İkinci Bölüm*'de etraflıca ele almaya çalışacağız.

Bahsedilen bu şartların gerçekleşmesi halinde, haber-i vâhidle amel edilebileceğini savunan¹⁶³ İbnü'l-Hümâm, bununla birlikte böyle haberlerin mütevâtir ve meşhûr gibi kesin ya da kesine yakın bilgi değil, sadece zan ifade edeceğini belirtir¹⁶⁴. Dolayısıyla kesin/kesine yakın bilgi ifade etmeyen bu haberlerle herhangi bir fiilin vucûb (farz) ifade etmeyeceğini ifade eder¹⁶⁵. Örneğin namazda fatiha okumanın hükmü ile ilgili tartışmalarda, bu konuda sahîh olan haber-i vâhidlerin

---

¹⁵⁴ Bkz. Ertürk, "Haber-i vâhid", *DİA*, XIV, 349.

¹⁵⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 32; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 101.

¹⁵⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 32-33.

¹⁵⁷ Ögüt, *Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri*, s. 18-19; Demir, *Sünnet Anlayışı*, s. 57.

¹⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 311.

¹⁵⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, III, 146; 10, 117.

¹⁶⁰ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 59; II, 452; III, 420; IV, 447.

¹⁶¹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 245; VII, 73-74.

¹⁶² Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 196, 447-448.

¹⁶³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 349.

¹⁶⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 146; 10, 117.

¹⁶⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 326; V, 421.

varlığını kabul ederken bu rivâyetlerin kesin bilgi ifade etmediğini dolayısıyla bunlarla kesin bilgi ifade eden Kur'ân naslarına ziyâde yapılamayacağını savunarak söz konusu eylemin ancak vâcip olduğunu belirtir¹⁶⁶.

Haber-i vâhidle amel konusunda İbnü'l-Hümâm, sünnet olanın haber-i vâhidle amel edilmesi gerektiğini belirtmiş¹⁶⁷, âdil bir kimsenin haber-i vâhidinin muâmelât konusunda makbûl olduğunu ortaya koymuştur¹⁶⁸.

Haber-i vâhidin meşhûr sünnetle teâruzu durumunda ise meşhûr haberin tercih edileceğini¹⁶⁹, ayrıca mütevâtir ve meşhûrle Kitab'a ziyâde câizken haber-i vâhidle bunun câiz olmadığını söyler¹⁷⁰.

b) Sıhhat Değeri

Haber-i vâhid makbûl ve merdûd olmak üzere iki kısımda incelenir. Eğer haber, kabul şartlarını tam manasıyla içeriyorsa sahîh, tam manasıyla içermiyorsa hasen diye isimlendirilir. Kabul şartlarını taşıyamıyorsa, merdûd yani zayıf kabul edilir¹⁷¹. Bu doğrultuda rivâyetler sıhhati açısından sahîh, hasen ve zayıf olarak üç kısımda ele alınmıştır¹⁷². Bu kısımların tanımlarına işaret edip İbnü'l-Hümâm'ın haber-i vâhidin sıhhatiyle ilgili görüşlerine yer vereceğiz.

Sahîh, adâlet ve zabt sahibi kimselerin senedin sonuna kadar yine kendileri gibi kimselerden muttasıl bir senedle naklettikleri şazz ve muallel olmayan hadise denir¹⁷³. Sahîh hadis, tanımdaki tüm şartları en üst düzeyde taşıyorsa sahîh li zâtihî, bu şartları en üst düzeyde taşıyamamasına rağmen kendisini sıhhat derecesine çıkaracak başka bir rivâyeti (âdid) bulunursa sahîh li gayrihî diye iki kısma ayrılır¹⁷⁴.

---

¹⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 21.

¹⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, X, 117.

¹⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 349.

¹⁶⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, X, 90.

¹⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 496.

¹⁷¹ Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh*, I, 200.

¹⁷² İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 11; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 51.

¹⁷³ İbn Salâh, *a.g.e.*, s. 11-12; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 53; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 202.

¹⁷⁴ Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 201.

Hasen, zabtı biraz gevşek olan adâlet sahibi râvîlerin muttasıl senedle rivâyet ettikleri şazz ve muallel olmayan hadistir¹⁷⁵. Hasen hadis, şartlarını taşıdığıında hasen li zâtihi, şartlarını tam taşımayıp onu hasen derecesine çıkaracak başka bir rivâyet (âdid) bulunduğunda ise hasen li gayrihî olmak üzere iki kısma ayrılır¹⁷⁶.

Zayıf, sahîh ve hasen şartlarını içinde barındırmayan tüm rivâyetlere denir¹⁷⁷.

İbnü'l-Hümâm genel olarak hadislerin sıhhatiyle ilgili sahîh, hasen ve zayıf taksimini esas almakta ancak bunların tanım ve şartlarından bahsetmemektedir.

Bu taksimde, hadislerin tarîklerinin çok olmasına bağlı olarak sıhhat açısından değişiklikler olabileceğini vurgulamaktadır. Bu değişiklikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Hasen hadis, tarîkleri çok olduğunda sahîh derecesine çıkar¹⁷⁸.
- Zayıf hadis, tarîkleri çok olduğunda hasen derecesine çıkar¹⁷⁹.

Mesela, “Hayzın en az müddeti üç, en fazlası on gündür. İki hayız arasında en az süre ise on beş gündür”¹⁸⁰ hadisinin, râvisi nedeniyle zayıf görüldüğünü belirten İbnü'l-Hümâm, bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen çok hadis olduğunu, bu durumun ise, zayıf olan hadisi hasen derecesine yükselttiğini söyler¹⁸¹.

---

¹⁷⁵ Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 242-246.

¹⁷⁶ Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 242-246. Hadislerin sahîh li zâtihi, sahîh li gayrihîhî, hasen li zâtihi, hasen li gayrihî ve zayıf taksîmiyle ve tarîklerin çokluğu gibi nedenlerle hasen li zâtihinin sahîh li gayrihî mertebesine; zayıfın ise hasen li gayrihî mertebesine yükselmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 119-122.

¹⁷⁷ İbn Salâh, *a.g.e.*, s. 41; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 270.

¹⁷⁸ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 508.

¹⁷⁹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 444; II, 87, 542; III, 128 286 vd. Zayıf hadisin birçok rivayet edilmesiyle zayıflıktan kurtulması için belli şartları taşınması gerekmektedir. Bunlar, hadisteki zayıflık râvinin fiski, yalancılığı, yalancılıkla itham edilmesi nedeniyle olmayacak, hadis şazz olmayacak, takviye eden diğer tarikler kuvvet bakımından, takviye edilen hadisle aynı veya daha üstün olacak. (Bkz. Polat, *a.g.e.*, s. 122).

¹⁸⁰ İbnü'l-Cevzi, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, I, 383.

¹⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 165.

İbnü'l-Hümâm lohusalık süresiyle alâkalı olarak, “Bu konuda ta’ndan kurtulmayan birçok hadis nakledilmiştir. Ancak tarîklerin çokluğu bunları hasen derecesine yükseltir” demektedir¹⁸².

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm, zayıf rivâyetlerin kendilerini destekleyici rivâyetler (âdîd) olduğunda hasen li gayrihî derecesine çıkar, kâidesi¹⁸³ gereğince tariklerin çokluğunu zayıflıktan kurtaran bir neden olarak zikretmektedir¹⁸⁴. Aynı şekilde İbnü'l-Hümâm, hasen hadislerin de tariklerin çok olması nedeniyle sahîh mertebesine yükseleceğini belirtir¹⁸⁵.

Hadislerin sıhhat derecelerinde tarîklerin çok olması gibi nedenlerle değişiklik olabileceğini kaydeden İbnü'l-Hümâm sıhhat açısından sahîh-hasen-zayıf rivâyetler hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

Hadisin sahîh, hasen ve zayıf diye vasıflanması sened eksenli bir zandan (bilgiden) ibarettir. Gerçekte ise sahîhin zayıf, zayıfın ise sahîh olması mümkündür. Bundan dolayı hasen hadisin tarikleri çok olduğunda sahîh derecesine yükselmesi mümkündür. Zayıf hadis ise, tarikleri çok olduğunda delil (huccet) olur. Çünkü tariklerin çokluğu, aslında hadisin sâbit olduğuna delildir. Senedi sahîh olan rivâyetin de, aslında zayıflığına delâlet eden karîneler taşıması halinde zayıf olması mümkündür. Hasen hadis de sahâbenin büyüklerinin ve selefın çoğunluğunun rivâyete uygun ameli veya terki gibi farklı karînelerle sahîh mertebesine yükselir¹⁸⁶.

Yukarıda belirtildiği üzere İbnü'l-Hümâm, hadislerin sadece sened itibariyle sıhhatlerinin ortaya konulamayacağını, sened değerlendirmelerinin yanında rivâyetin âdîdının olması ve sahâbe uygulaması gibi farklı unsurların sıhhati belirlemede etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu da bizi, hadislerin sadece senet yönünden değerlendirilerek hadisin sıhhati hakkında kesin hüküm vermenin yanlış olabileceği,

---

¹⁸² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 191.

¹⁸³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 45-46.

¹⁸⁴ Konuyla ilgili farklı örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 444; II, 87, 377, 424, 542; III, 128, 286 vd.

¹⁸⁵ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 508.

¹⁸⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 463.

sened yanında metin açısından da farklı değerlendirmelerde bulunularak hadislerin sıhhati hakkında hüküm vermenin daha doğru olacağı sonucuna götürmektedir.

Mesela “Câriyenin talakı ikidir. İddeti ise iki hayızdır”¹⁸⁷ hadisinin zayıf olduğu iddiasına karşılık İbnü'l-Hümâm, âlimlerin hadise uygun amel etmesini, hadisin sahîh olduğuna delil teşkil eden sebeplerden biri olarak zikreder¹⁸⁸.

Hadislerin sadece sened yönüyle değerlendirmenin sıhhat açısından farklı sonuçlar doğurabileceğini belirten İbnü'l-Hümâm, hadislerin sıhhatiyle ilgili verilen hükümlerin ictihâdi bir durum olduğunu belirtir¹⁸⁹.

Mesela, bir şeyi görmeden satın alanın, gördüğünde seçim hakkı olacağına dair İsmail b. Ayyâş> Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Meryem> Mekhûl tarikiyle rivâyet edilen mürsel hadis¹⁹⁰ hakkında İbnü'l-Hümâm, “Adâletinin bilinmemesi nedeniyle İbn Meryem’i zayıf görmek, onu zayıf görenlerin dışındakilerin ilmini ortadan kaldırmaz” diyerek¹⁹¹ Hanefilerin delil aldığı bu hadisin onlara göre zayıf olmadığını ortaya koymaktadır. İbnü'l-Hümâm bu doğrultuda hadisleri değerlendirmenin ictihadî bir durum olduğunu belirtmekte; bazılarının göre zayıf sayılan hadisin farklı bazı kimselere göre sahîh kabul edilebileceğini söylemektedir¹⁹².

Zayıf hadislerin delil olması ve onunla amel edilmesi konularında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler, mutlak olarak amel edilmez derken bazıları mutlak olarak amel edilir, demiş; bir kısmı ise bazı şartlarla amel edilir, demiştir¹⁹³. İbnü'l-Hümâm, zayıf hadisleri destekleyici farklı rivâyetler bulunması (âdîd) veya o konudaki rivâyetlerin çokluğu gibi belli şartları taşıması durumunda bazen delil olabileceğini ve onunla amel edilebileceğini savunur¹⁹⁴.

---

¹⁸⁷ İbn Mâce, Talâk 30; Ebû Dâvûd, Talâk 6; Tirmizî, Talâk 7; Hâkim, *Müstedrek*, II, 223.

¹⁸⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 475-476.

¹⁸⁹ Benzer değerlendirmeler için bkz. Polat, *a.g.e.*, s. 126-129.

¹⁹⁰ Hadis için bkz. Dârekutnî, *Sünen*, III, 5; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 268.

¹⁹¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 310.

¹⁹² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 462.

¹⁹³ Bkz. Polat, *a.g.e.*, s. 132-146.

¹⁹⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 48, 351, 488.

Mesela, “Hz. Peygamber oruçlu iken sürme çekiyordu”¹⁹⁵ rivâyeti hakkında İbnü’l-Hümâm, “bu hadis tek başına hüccet olmasa da çok fazla tarîkten geldiği için delil olarak alınır” demektedir¹⁹⁶.

Buraya kadar verilen örneklerden hareketle, İbnü’l-Hümâm’ın, zayıf hadis belli şartları taşıdığında onunla amel edilir, diyenler grubuna girdiğini ifade edebiliriz.

Diğer taraftan İbnü’l-Hümâm mevzû‘ hadisleri konu dışında tutarak, zayıf hadislerle, amellerin faziletleri (fedâilü’l-a‘mâl) konularında amel edilebileceğini belirtir. İmam olmanın fazileti ile ilgili bir hadis¹⁹⁷ hakkında “şayet sahîhse” şartını koyduktan sonra “Sahîh olmasa bile mevzû‘ dışındaki zayıf hadislerle *fedâilü’l-a‘mâl* konusunda amel edilir” demektedir¹⁹⁸. Zayıf hadislerle bazı şartlarla amel edilebileceğini savunan âlimlerden bir kısmı, bu amel edilme şartını hadisin ahkâm konusunda değil; fedâilü’l-a‘mâl konularında olması gerekir diye belirtmişlerdir¹⁹⁹.

Sonuç olarak İbnü’l-Hümâm, sıhhat açısından sahîh-hasen-zayıf hadis taksiminde tariklerin çokluğu ve sahâbe uygulamalarının olması gibi unsurlarla bazı değişikliklerin olabileceğini belirtmiş, yine bazı şartlarla zayıf hadislerin delil olarak alınabileceğini ve onlarla amel edilebileceğini savunmuştur. Ayrıca bu şartlar bulunmadığında bile *fedâilü’l-a‘mâl* konularında zayıf hadislerle amel edilebileceğini söylemiştir.

II) HADİŞÇİLİĞİ

Usûl-i fıkıh, furû’-ı fıkıh ve kelâm ilimlerinde önemli eserler kaleme almış olan İbnü’l-Hümâm’ın hadis alanında müstakil bir eseri bilinmemektedir. Durum bundan ibaret olmasına rağmen, İbnü’l-Hümâm’ın biyografisine yer veren hemen her eserde, onun hadis ilimlerine olan vukûfiyetine özellikle işarette bulunulur; hatta bazı

---

¹⁹⁵ Ebû Dâvûd, Sıyâm 31; Zeyleî, *Nasbu’r-râye*, II, 331.

¹⁹⁶ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, II, 351. Farklı örneker için bkz. a.e., III, 212, 220, 227, 306-307, 448 vd.

¹⁹⁷ Hadis için bkz. Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, XX, 328; Dârekutnî, *Sünen*, II, 88; Hâkim, *Müstedrek*, III, 246.

¹⁹⁸ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 358.

¹⁹⁹ Polat, *a.g.e.*, s. 135.

eserlerde ondan bir hadisçi olarak bahsedilir²⁰⁰. Hanefî mezhebi geleneğinde kişinin hadis ilimlerindeki mahareti genel olarak fıkıh usûlü eserlerinde, İbnü'l-Hümâm örneğinde olduğu gibi, bazı kere de fıkıhın furû'u ile ilgili temel eserlerde bulunur. Nitekim İbnü'l-Hümâm'ın araştırmamızın temelini teşkil eden furû'-ı fıkha dair değerli eseri *Fethü'l-kadir*'de bu açıklamaları doğrulayacak birçok örneğe rastlarız. Biz bu tesbitlerimizi bazı alt başlıklar altında ele alacağız.

A) Hadis Hocaları ve Hadisçiliği Hakkında Söylenenler

Hadis ilmi açısından oldukça bereketli bir asırda yaşayan İbnü'l-Hümâm, devrindeki önemli hadisçilerle bizzat görüşmüş ve onlardan hadis tahsîl etmiştir. Onun nitelikli bir fakîh olarak gelişiminde hadis kültürünün yanı sıra farklı mezheplere mensup -aynı zamanda bir kısmı önemli eserler telif etmiş olan- birçok değerli âlimden ders almasının önemli bir yeri vardır.

İbnü'l-Hümâm da hadis kültürünün gelişimi ve hadis ilimlerine vukûfiyet kesbetmesi ile bu ilmin disiplinini elde etmesinin temelinde, farklı mezheplere mensup ve hadis sahasında önemli eser telif eden Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahman el-Hafız Ebu'l-Fazl el-İrâkî²⁰¹ (v. 825/1423), muhaddis ve fakîh İbn Hacer el-Askalânî²⁰² (v. 852/1448), muhaddis, fakîh, Bedruddîn Muhammed b. Ahmed el-Aynî'nin²⁰³ (v. 855/1451) yanı sıra, el-Cemâl Abdullah el-Hanbelî (v. 817/1414), Tağribirmiş b. Yusuf ez-Zeyn Ebu'l-Mehâsin et-Türkmanî el-Hanefî (v. 823/1420), Muhammed b. Ahmed eş-Şems eş-Şâmî el-Hanbelî (v. 831/1421), Ahmed b. Ebû Bekr eş-Şihâb el-Vâsitî (v. 836/1432), eş-Şems Ahmed b. Abdullah el-Bûsîrî (v. 840/1436) gibi devrinin önde gelen hadis âlimlerinin önemli bir yeri vardır²⁰⁴.

Yukarıda zikrettiğimiz hocalar arasında Tağribirmiş ve Aynî'nin Hanefî, İrâkî ve İbn Hacer el-Askalânî'nin devrin önde gelen Şafiî âlimlerinden olması ve onun bazı Hanbelî âlimlerden de dersler aldığı bilineni, İbnü'l-Hümâm'ın farklı

---

²⁰⁰ Bkz. İbn Emîr el-Hâc, *et-Takrîr*, I, 289.; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 180; Zâhid el-Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irak ve hadîsuhum*, s. 73.

²⁰¹ Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 70; Leknevî, *a.g.e.*, s. 181.

²⁰² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, VIII, 129; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, XI, 201.

²⁰³ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 127-128.

²⁰⁴ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 129; Suyûtî, *a.g.e.*, s.70; Leknevî, *a.g.e.*, s.181.

mezheplerin hadis anlayışlarını tahsîl ettiğini ve mezheplerin hadislere dayalı ahkâm delillerini bildiğini gösterir.

İbnü'l-Hümâm'ın hadis usûlü alanında, hocalarından Irâkî'nin (v. 825/1423) *Elfiye*'si dışında ne tür eserler okuduğuna dair bakabildiğimiz kaynaklarda fazla bilgiye rastlayabilmiş değiliz. Bununla birlikte İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliği ile ilgili âlimlerin değerlendirmeleri şöyledir:

Arkadaşı olan el-Burhân el-Ebnâsî (v. ?), zamanında dînî delilleri İbnü'l-Hümâm kadar iyi bilen birisinin olmadığını belirterek İbnü'l-Hümâm'ın hadislere de olan vukûfiyetine dikkat çeker²⁰⁵.

Talebelerinden İbn Emîr el-Hâc (v. 879/1474), onun büyük bir hadisçi olduğunu belirterek kendisinden “Şeyhimiz, hâfız İbnü'l-Hümâm” diye bahsetmiştir²⁰⁶.

Leknevî (v. 1304/1886), onun iyi bir imâm, iyi bir münâzaracı, iyi bir hukukçu, usûlcü, tefsirci, hadisçi, hâfız, kelâmcı, nahivci, mantıkçı olduğunu belirtmiştir²⁰⁷.

Zâhid el-Kevserî ise (v. 1371/1951), İbnü'l-Hümâm'ı Hanefî mezhebinin büyük hâfız ve muhaddisleri arasında zikretmiştir²⁰⁸.

Görüldüğü üzere bir çok âlim, fakîh ve kelâmcı olan İbnü'l-Hümâm'ın aynı zamanda hadisçi olduğunda birleşmiştir.

Talebesi Sehâvî (v. 902/1497), semâ²⁰⁹ ve icâzet²¹⁰ yoluyla kendisinden kırk adet hadis topladığını, hocasının buna çok sevindiğini ve daha sonra bunları rivâyet ettiğini, ayrıca birçok âlimin bu hadisleri dinlediğini belirtir²¹¹.

---

²⁰⁵ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 128.

²⁰⁶ İbn Emîr el-Hâc, *et-Takrîr*, 1, 289.

²⁰⁷ Leknevî, *a.g.e.*, s.180.

²⁰⁸ Zâhid el-Kevserî, *a.g.e.*, s. 73.

²⁰⁹ Semâ': Bizzat hocanın ağzından hadis işitme, hadis alma olan semâ', hadis öğrenme yollarından biri ve en üstünüdür (Bkz. Aydınli, *Hadis Istılahları*, s. 278).

²¹⁰ İcâzet: Hocanın, rivayet hakkına sahip olduğu hadisi/hadisleri veya hadis kitabını, rivayet etmesi için bir kimseye sözlü veya yazılı olarak izin vermesine denir (Bkz. Aydınli, *Hadis Istılahları*, s. 142).

İbnü'l-Hümâm, usûl-i fıkha dair *et-Tahrîr* adlı eserinde sünnetin tanımı, bağlayıcılığı, hadis çeşitleri, rivâyet şartları, hadislerin teâruzu gibi konulara önemli sayılacak miktarda bir bölüm ayırmış olup, bu bölüm hadis usûlüne dair temel bilgiler ihtiva etmektedir²¹². İbnü'l-Hümâm'ın furû'-ı fıkıh eserinde de onun dirâyetü'l-hadis ilmüne vukûfiyetini gösteren önemli bilgilerin varlığı birazdan ele alacağımız başlıklar altında net olarak görülecektir.

B) Fıkha Hadis Metodunu Uygulaması

İbnü'l-Hümâm, bir konuya dair delil alınan rivayetlerin yanında konuyla alakalı diğer rivayetleri vermek, bu rivayetlerdeki farklılıklara değinmek ve bunları değerlendirmek gibi furû'-ı fıkıh eserlerinde az rastlanılan bir yol izlemiştir. Zikrettiği hadislerin senedlerine dair de bilgiler vermiştir²¹³. Onun hadis ilimlerine olan vukûfiyetini buralardan çıkarmak mümkün olabilir, kanaatindeyiz.

Biz burada bazı örneklerden yola çıkarak İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğini aynı zamanda onun eserinin bu farklı özelliğini göstermeye çalışacağız.

1) Konu Hakkındaki Tüm Rivâyetleri Verme Prensibi

Hadis edebiyatında, bir konu ile ilgili tüm rivâyetleri bir araya getirmek tarzında yazılan eserlere ale'l-ebvâb sistemi adı verilir²¹⁴. İbnü'l-Hümâm bir fıkıh eseri olan *Fethu'l-kadîr*'de sanki böyle bir sistemi uygulamaya çalışmış gibidir. O, sadece *Hidâye*'de bir konu hakkında delil alınan hadisi ele almakla yetinmemiş; konuyla ilgili ulaşabildiği diğer rivâyetleri de vermeye çalışmıştır.

Mesela, İbnü'l-Hümâm, hac çeşitlerinden hangisinin daha fâziletli olduğunu tartışırken konuya dair sadece *Hidâye*'nin delil aldığı rivâyetleri değil, ulaşabildiği diğer rivâyetleri de şu şekilde vermektedir²¹⁵:

---

²¹¹ Sehâvî, *a.g.e.*, VIII, 129.

²¹² Bkz. İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s.303-399.

²¹³ Örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 99, 347; II, 145, 449; III, 127; IV, 68, 406; V, 80, 206; VI, 192, 378; VII, 74, 296 vd.

²¹⁴ Ale'l-ebvâb sistemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 69-130.

²¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 532-535.

- Âişe'den (r.anha); "Bizler Veda Haccı yılında Hz. Peygamber'in yanında hacca çıktık. Bizlerin arasında hacca niyet eden de vardı, umreye niyet eden de. Resûlullah (s.a.), hacca niyet etmişti"²¹⁶.
- İbn Ömer'den (r.a.); "Resûlullah (s.a.) ifrâd haccına niyet etti"²¹⁷.
- İbn Ömer'den (r.a.); "Hz. Peygamber yalnızca hacca niyet etti"²¹⁸.
- Âişe (r.anha) ve Câbir'den (r.a.); "Resûlullah (s.a.) ifrâd haccı yaptı"²¹⁹.
- Urve b. Zübeyr'den; "Hz. Peygamber şöyle hac etmiştir: Bana Âişe (r.anha) haber verdi ki; Hz. Peygamber hac için Mekke'ye geldiğinde ilk yaptığı şey Kâbe'yi tavaf etmektir. Sonra bu (tavaf) Umre için olmadı"²²⁰...
- İbn Ömer'den (r.a.); "Resûlullah (s.a.) temettu' haccı yaptı ve kurban alıp onu Zü'l-huleyfe'ye kadar götürdü"²²¹.
- Imrân b. Husayn'den (r.a.); "Resûlullah (s.a.) temettû haccı yaptı biz de onunla birlikte temettu' haccı yaptık"²²².
- Enes'ten (r.a.); "Resûlullah (s.a.)'in 'Hac ve umre için niyet ettim' dediğini duydum"²²³.

İbnü'l-Hümâm, sıraladıklarımız dışında konuyla ilgili yaklaşık yirmi rivâyet daha vermektedir²²⁴.

Hz. Peygamber'in abdest alışıyla ilgili kavli ve fiilî olarak yirmi iki²²⁵, ramazanda hilâlin görülmesi hakkında altı²²⁶, zemzem in faziletine dair birçok rivâyet olduğunu²²⁷ belirten İbnü'l-Hümâm bu rivâyetleri tek tek verir. Aynı şekilde diğer konularda da

²¹⁶ Buhârî, Hacc 34; Müslim, Hacc 112; Ebû Dâvûd, Menâsik 23.

²¹⁷ Müslim, Hacc, 184; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 4.

²¹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 9.

²¹⁹ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 243; Müslim, Hacc, 122; İbn Mâce, Menâsik 37; Ebû Dâvûd, Menâsik 23; Tirmizî, Hacc 10; Nesâî, Menâsik 48.

²²⁰ Buhârî, Hacc 78; Müslim, Hacc 190; İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 207.

²²¹ Buhârî, Hacc 104; Müslim, Hacc 174; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 17.

²²² Müslim, Hacc 171; Nesâî, Menâsik 50; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 350.

²²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 183.

²²⁴ Diğer rivayetler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 532-535.

²²⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 24-27.

²²⁶ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 320-322.

²²⁷ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 518-520.

delil alınan hadislerin yanı sıra onunla alakalı diğer rivâyetleri vermektedir²²⁸. Bu durum onun, rivâyetlerin bütünlüğüne önem verdiğini ve sünnet/hadis malzemesini bir arada değerlendirdiğini göstermektedir.

2) Rivâyet Farklılıklarına Değınmesi

Rivâyet farklılıklarının bilinmesi ve bunların mukayese edilerek değerlendirilmesi, hadislerin sağlıklı anlaşılmasını sağlar. Bu ise hem fıkıh ve hadis usûlü, hem de sened ve metin bilgisine hâkim olmayı gerektirir

İbnü'l-Hümâm, hadis metinlerine olan vukûfiyetinin bir tezâhürü olarak farklı tarîklerin hükümlere etkisini ve icthâdî çeşitliliğın hikmetini iyi kavramıştır. Böylece İbnü'l-Hümâm, hem hadislerin daha iyi anlaşılmasını sağlamakta hem de hangi kitaplarda ne şekilde geçtiğini belirterek eserine bir tahrîc kitabı görünümü vermektedir.

Mesela, ihramlı iken evlenmekle ilgili rivâyet edilen *لَا يُنْكَحُ الْمُحْرِمُ وَلَا يُنْكَحُ* "İhrâmlı kimse evlenemez ve başkasını evlendiremez"²²⁹ hadisinin Buhârî (v. 256/870) haricinde birçok hadis âlimi tarafından nakledildiğini belirten İbnü'l-Hümâm, daha sonra Müslim (v. 261/875) ve Ebû Dâvud (v. 275/888) bu hadisi *وَلَا يُخْطَبُ* "ve o başkasına evlenme teklif edemez"²³⁰ ziyâdesiyle, İbn Hibbân (v. 354/965), *وَلَا يُخْطَبُ عَلَيْهِ* "ve ona evlenme teklif edilemez"²³¹ ziyâdesiyle kitaplarına almışlardır, diyerek hadisin diğer kitaplardaki farklılıklarına değınmektedir²³².

Aynı şekilde O, 'Ameller niyetlere göredir' hadisinin²³³ *إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ* "Muhakkak ki ameller niyetlere veya *بِالنِّيَّةِ* 'niyete' göredir" şeklinde veya *أَلْأَعْمَالُ*

²²⁸ Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. İbn Hümâm, *a.g.e.*, I, 27-28, 115-116, 272, 325, 443-444; II, 64-66, 126-128; 320-322, 331, 346, 351, 357, 367,376, 382, 391, 397, 403, 413, 417-423, 426-427, 428, 431, 438, 440, 442-443, 446-447, 458-459, 466, 471-472, 474-475, 483, 513, 516, 518-519, 529, 533; III, 56; 132; 207, 212, 227, 231, 238, 251,252-253, 418-419; IV, 102-103, 256, 359-360 ; V, 196-197, 350; VI, 309-310, 441-442; VII, 241-242, 341-342, vd.

²²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 64; Dârimî, Nikâh 17; Müslim, Nikâh 41; İbn Mâce, Nikâh 45; Ebû Dâvûd, Menâsik 38; Tirmizî, Hacc 23; Nesâî, Menâsik 91.

²³⁰ Müslim, Nikâh 41; Ebû Dâvûd, Menâsik 38.

²³¹ İbn Hibbân, *Sahih*, IX, 434.

²³² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 223.

²³³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 271-272.

إِنَّ الْأَعْمَالَ بِالنِّيَّةِ” Ameller niyete göredir” veya da الْعَمَلُ بِالنِّيَّةِ “Amel niyete göredir” yahut da إِنَّ الْأَعْمَالَ بِالنِّيَّةِ “Ameller niyetlere göredir. Her kişi için niyet ettiği vardır” şeklinde rivâyet farklılıklarının olduğunu belirtir²³⁴.

Bunların dışında uykudan uyanıldığı vakit elleri yıkamak²³⁵, abdest alırken misvak kullanmak²³⁶, abdest alırken sağdan başlamakla ilgili²³⁷ hadislerle, başka bir çok hadiste rivâyet farklılıklarına deđinmektedir²³⁸.

3) Rivâyetleri Değerlendirmesi

İbnü’l-Hümâm, bir konuyla ilgili rivâyetleri ve rivâyet farklılıklarını verdikten sonra bu rivâyetlerin değerlendirmesini yapmaktadır. Bu değerlendirmeler, önceki âlimlerin değerlendirmelerine katılmak veya kendine ait değerlendirmeler şeklinde olabilmektedir. İbnü’l-Hümâm bir hadis hakkında o hadisin sahîh, hasen, zayıf, mürsel, muallel olduğuna veya hadisin ma’ruf olup olmadığına yönelik sıhhat değerlendirmelerinde bulunmaktadır.

Mesela, imam hutbeye çıktığında nâfile namaz kılınmayacağına dair Ebû Hanîfe’nin (v. 150/766) görüşünün delili olduğu belirtilen “İmam hutbeye çıktığında ne namaz kılınır ne de konuşulur”²³⁹ şeklindeki rivâyetle ilgili olarak İbnü’l-Hümâm şunları kaydetmektedir:

Bu hadisin Hz. Peygamber’e nispet edilmesi gariptir. Çünkü bu Zührî’nin sözü olarak bilinmektedir. Nitekim Mâlik de (v. 179/795) *Muvatta*’da bu şekilde rivâyet etmiştir²⁴⁰.

---

²³⁴ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 271-272. Hadis için bkz. Buhârî, *Bed’ü’l-vahy* 1; İbn Mâce, *Zühd* 26; Ebû Dâvûd, *Talâk* 10.

²³⁵ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 17. Hadis için bkz. Buhârî, *Vudû’* 26; Müslim, *Tahâret*, 87; Ebû Dâvûd, *Tahâret* 48; Tirmizî, *Tahâret* 19; Nesâî, *Tahâret* 1.

²³⁶ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 22. Hadis için bkz. Müslim, *Tahâret* 44; İbn Mâce, *Tahâret* 7; Ebû Dâvûd, *Tahâret* 30.

²³⁷ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 36. Hadis için bkz. Buhârî, *Salât*, 47; Müslim, *Tahâret* 66; İbn Mâce, *Tahâret* 42; Ebû Dâvûd, *Libâs*, 41; Nesâî, *Tahâret* 79.

²³⁸ Konuyla ilgili farklı örnekler için bkz. İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 52-53, 294, 334; II, 14, 184, 225, 442-443, 471; III, 132, 152, 306-307, 411; IV, 102, 282; V, 19, 210-211; VI, 242-243, 471; VII, 178 vd.

²³⁹ Zeyleî, *Nasbu’r-râye*, II, 138; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, II, 407.

²⁴⁰ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 64.

Hiz. Peygamber'e izafe edilerek söylenen "Kıran ruhsattır"²⁴¹ rivâyeti hakkında da İbnü'l-Hümâm "Bu hadis ma'ruf değildir" demektedir²⁴². Böylelikle bu hadisin ma'ruf olmadığı için değerlendirmeye tâbi tutulamayacağını belirtmektedir²⁴³.

İbnü'l-Hümâm eserinde zikrettiği rivâyetleri sened ve metin yönünden değerlendirmeye tâbi tutar. Senedi değerlendirirken ricâl ilimleriyle ilgili bilgiler verir ve tenkidini bunlara dayandırır. Metinle ilgili olarak da – *Metin Tenkidi* kısmında geleceği üzere- hadis metinlerini çeşitli metotlarla değerlendirmeye tâbi tutar. Bu değerlendirmeler sonucunda eserinde delil olarak kullandığı veya karşıt görüş sahipleri tarafından zikredilen rivâyetler hakkında sıhhat yönünden sık sık değerlendirme ve derecelendirme yapar. Bunlar arasında sahîh²⁴⁴, hasen²⁴⁵, zayıf²⁴⁶, muallel²⁴⁷, muzdarib²⁴⁸, mürsel²⁴⁹, munkatı²⁵⁰, garîb²⁵¹ gibi değerlendirme terimlerini zikredebiliriz

Bunun yanısıra İbnü'l-Hümâm hadisteki lafızların Hiz. Peygamber'e ait olup olmaması yönünden de değerlendirmelerde bulunmaktadır. Örneğin;

جَاءَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ أَبِي حُبَيْشٍ إِلَيْهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ : يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي امْرَأَةٌ اسْتَحَاضُ فَلَا أَطْهَرُ أَفَادُعُ الصَّلَاةِ ؟ قَالَ لَا : إِنَّمَا ذَلِكَ عَزَقٌ وَلَيْسَتْ بِالْحَيْضَةِ ، فَإِذَا أَقْبَلْتَ الْحَيْضَةَ فَدَعِي الصَّلَاةَ وَإِذَا أَذْبَرْتَ فَأَغْسِلِي عَنكَ الدَّمَ قَالَ هِشَامُ بْنُ غَزْوَةَ : قَالَ أَبِي : ثُمَّ تَوَضَّئِي لِكُلِّ صَلَاةٍ حَتَّى يَجِيءَ ذَلِكَ الْوَقْتُ

"Fatıma bint Ebî Hubeş (r.anha) Hiz. Peygamber'e geldi ve ona 'Ya Resûlüllah (s.a.) ben hayız gören bir kadını fakat temiz olamıyorum, namazı bırakayım mı?'

²⁴¹ Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, III, 107.

²⁴² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 532. Benzer bir örnek için bkz. a.e., II, 40.

²⁴³ Ancak bu değerlendirmeyi her ne kadar o açık bir şekilde ifade etmemişse de kendisinden evvel söz konusu rivayeti kaynaklarda olmadığı için ciddi olarak garib bulan Zeyleî'nin tesbitine katılma meyanında da olabilir. (bkz. Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, III, 109).

²⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 313, 426, 463; II, 118, 128 vd.

²⁴⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 19, 31, 88, 165, 414, II, 184, 225, 542; III, 128, 286 vd.

²⁴⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 20, 75, 112, 278, 361, 463; II, 8, 92, 185, 542; III, 57, 220 vd.

²⁴⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 19, 76, 361; II, 98, 300 vd.

²⁴⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 42, 81; II, 73, 145, 423; III, 147, 250 vd.

²⁴⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 316, 345; II, 65, 255, 343, 469; III, 153, 365 vd.

²⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 18, 246, 305; II, 126; III, 212 vd.

²⁵¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 417, 422; II, 454 vd.

dedi. Hz. Peygamber, ‘Hayır, bu hayız değil ancak damardan gelen kandır. Hayız vakti geldiğinde, namazı bırak, hayzın zamanı geçtiği vakit kanı yıka’ dedi. Hişam b. Urve, babasının şöyle söylediği belirtti: ‘Sonra bu vakit (hayız vakti) gelene kadar her namaz için abdest al’²⁵²’.

Bu hadisi naklettikten sonra İbnü’l-Hümâm, hadisin son kısmının, Urve’nin sözüdür, diye itiraz edildiğini ama bu itirazın şu şekilde ortadan kaldırılacağını belirtir:

Eğer Urve’nin sözü olsaydı o, تَوَضَّأَ لِكُلِّ صَلَاةٍ (Her namaz için abdest alıyordu) derdi. Ama فَأَغْسِلِي (yıka) lafzında olduğu gibi تَوَضَّيْتُ (abdest al) şeklinde (emir sığasıyla) söylenmiştir ki bu da Hz. Peygamber tarafından söylenildiğini ortaya koyar. Çünkü فَأَغْسِلِي (yıka) lafzını Fatıma’ya (r.anha) söyleyen Urve değil Hz. Peygamber’dir. Dolayısıyla تَوَضَّيْتُ (abdest al) lafzını da söyleyen Hz. Peygamber olmaktadır²⁵³.

İbnü’l-Hümâm, dilin mantığından hareketle ve hadiste kullanılan sîgalardan yola çıkarak son kısmın da Hz. Peygamber’e ait olduğunu belirtmiştir. Böylece onun hadisleri değerlendirirken bir fakîh olarak çok titiz davrandığını ve hadisleri bir hadisçi mantığı ile ele aldığını görmekteyiz²⁵⁴.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbnü’l-Hümâm, rivâyetlerin hükme medâr olması noktasında sahîh, hasen, zayıf, garip çeşitlerinden hangisi olduğunu belirterek hadisleri sıhhat yönünden değerlendirmelere tâbi tutmuş böylece “muhaddis/fakîh” geleneğine bağlı oluşunu ortaya koymuştur²⁵⁵.

4) Hadisleri Senedle Vermesi ve Kaynaklarını Zikretmesi

İbnü’l-Hümâm delil aldığı rivâyetleri ve ilgili başka hadisleri verirken, sadece metinlerle yetinmemiş, isnad yönünden değerlendirme yapılabilmesi için senedleri de vermiştir.

²⁵² Hadis için bkz. Buhârî, Vudû’ 23.

²⁵³ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 41.

²⁵⁴ Benzer bir değerlendirme için bkz. Özmen, *İbnü’l-Hümâm’ın Hadisçiliği*, s. 92-93.

²⁵⁵ Farklı örnekler için bkz. İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 130-131, 219, 410; II, 14; 167, 384; 454-455; III, 238, 282, 405, 476 vd.

Mesela, ‘Ameller niyetlere göredir’ hadisini Ebû Hanîfe’nin, Yahya b. Saîd> Muhammed b. İbrahim et-Teymî> Alkame b. Vakkâs el-Leysî> Ömer b. Hattâb> Resûlüllah (s.a.) tarikiyle²⁵⁶ rivâyet ettiğini belirtir²⁵⁷.

Bazı rivâyetlerin bu şekilde tam senedini veren İbnü’l-Hümâm, genellikle senedin müntehâsından birkaç râviyi veya sadece sahâbî râvîsini vermekle yetinir²⁵⁸.

Örneğin, “Hz. Peygamber, öğleden önce evinde dört rekat namaz kılar, sonra çıkar cemaatle birlikte farzı kılar, sonra eve girer iki rekat daha namaz kılardı”²⁵⁹ hadisini Müslim’in Hz. Âişe’den rivâyet ettiğini belirtir²⁶⁰.

İbnü’l-Hümâm bazı hadislerin senedini vermenin yanında ayrıca hangi kaynaklarda geçtiğine de değinerek bir nev’i hadisleri tahrîc etmektedir²⁶¹.

Mesela, “Kim öğle namazından önce ve sonra dört rekat namaz kılsa Allah ona cehennemi haram kılar”²⁶² hadisini İbnü’l-Hümâm, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî’nin rivâyet ettiğini belirtir²⁶³.

Genel olarak hadis kaynaklarında ve müstahrec eserlerde görülen rivâyetlerin bir arada verilmesi, rivâyet farklılıklarına değinilmesi, rivâyetlerin değerlendirilmesi, senedlerine ve kaynaklarına işaret edilmesi gibi hususlara İbnü’l-Hümâm ihtiyaç hissettikçe eserinde yer vermiştir. Bu açılardan eser, ahkâm hadislerinin değerlendirildiği bir kitap özelliğine de sahiptir. Ayrıca bu özellikler, İbnü’l-Hümâm’ın, Zeyleî’nin *Nasbu’r-râye’si*²⁶⁴ gibi *el-Hidâye*’deki hadislerin tahrîci

---

²⁵⁶ Ebû Hanîfe, *Müsned*, II, 114.

²⁵⁷ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 272. Farklı örnekler için bkz. *a.e.*, I, 58, 131, IV, 175; V, 48, 427, 457; VII, 466 vd.

²⁵⁸ Örnekler için bkz. İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 260, 269, 287 415; IV, 259; V, 59, 417; VI, 243 vd.

²⁵⁹ Müslim, *Salâtü’l-müsâfirîn* 105.

²⁶⁰ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 459-460.

²⁶¹ Bkz. İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 73; IV, 350-351, 367; V, 48, 198, 203, 419, 430; VI, 5-6, 377, 471; 241, 465, 466 vd.

²⁶² Ebû Dâvud, *et-Tatavvu’* 7; Tirmizî, *Salât* 200; Nesâî, *Kıyâmü’l-leyl ve tatavvu’u-nehâr* 67.

²⁶³ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 460.

²⁶⁴ *Nasbu’r-râye*, Cemaleddîn ez-Zeyleî tarafından *el-Hidâye*’deki hadislerin kaynakları zikredilmek suretiyle sıhhat dereceleri bakımında değerlendirilerek oluşturulmuş bir eserdir. (Bkz. Kallek, “*el-Hidâye*”, *DİA*, XVII, 473).

niteliğinde bir eser ortaya çıkardığını da göstermektedir. Bütün bunlar, İbnü'l-Hümâm'ın genellikle hadis kitaplarında rastladığımız yöntemleri bir furû'-ı fıkıh eserinde ortaya koymağa çalıştığını gösterir. Bu özellik, İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiliğini araştırıcılara yol gösterici bir nitelik olmaktadır.

C) Hadisleri Açıklaması

İbnü'l-Hümâm yeri geldikçe hadisteki kelimeleri açıklamakta, hadisten kastedilen mananın ne olduğunu, nasıl yorumlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Hadislerin yorumu hakkında verdiği bilgiler, İbnü'l-Hümâm'ın fıkhu'l-hadisteki mevkiini ortaya koyucu özellikler taşır.

Örneğin, sahâbeden birisi şöyle söylemiştir: “Resûlullah (s.a.)’le birlikte üç gazveye katıldım. Bu gazvelerden birinde Resûlullah (s.a.)’in ‘Su, ateş ve ot olmak üzere Müslümanlar üç şeyde ortakır’ dediğini duydum”²⁶⁵.

Hadisin hangi kaynaklarda yer aldığına dair bilgi verdikten sonra İbnü'l-Hümâm hadisi şu şekilde açıklamaktadır:

Ateşte ortaklık demek, onunla ısınmak ve elbiseleri kurutmaktır. Yani bir adam bir ateş yaktığında herkesin onda ısınma hakkı vardır. Ancak bir kimse o ateşten bir kor almak isterse, ateşin sahibinden izin almak zorundadır. Suda ortaklık ise, sudan içmek, hayvanları sulamak, kuyulardan, havuzlardan ve özel mülkiyete ait olan sulardan faydalanmak demektir. Otta ortaklık ise, özel mülkiyete ait olsa bile, bir arâzideki otlardan bir kimsenin hayvanlarını faydalandırmasıdır²⁶⁶.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm, hadisten ne anlaşılması gerektiği ve hangi temel hükümlere esas teşkil edeceği konusunda bizlere bilgi vermektedir. Bunun yanında İbnü'l-Hümâm, bazı kere hadislerin kelime manalarına, lugavî özelliklerine ve hadisler hakkında önceki âlimlerin açıklamalarına da yer vermektedir²⁶⁷.

---

²⁶⁵ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, V, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 364; İbn Mâce, *Ruhûn* 16; Ebû Dâvûd, *Buyû* 60; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 150.

²⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 383-384.

²⁶⁷ Bunların örnekleri için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 21, 50; VI, 206, 209, 340, 369, 381.

D) Delilleri Bir Bütün Olarak İncelemesi

Deliller tek tek ele alındığında anlaşılması zor veya yanlış anlaşılmalara mahal verecek nitelikte olabilirler. Oysaki esasların çok sağlam olması gerekir. Bu esaslar ancak nasların bir bütün halinde ele alınmasıyla elde edilebilir. İlgili nasların tümü değerlendirilerek örtüşükleri noktalar tesbit edilip ilkeler meydana getirilir²⁶⁸.

Birçok meşhûr fakîh gibi İbnü'l-Hümâm'ın da nasları bir bütünlük içinde değerlendirdiğini, bir hüküm verirken bir tek nasla değil de tüm nasları göz önünde bulundurarak verdiğini görmekteyiz. İbnü'l-Hümâm'ın bu uygulaması, hadisleri Kur'ân'la ve konuyla ilgili başka hadislerle bir bütünlük içinde değerlendirdiğinin ispatı niteliğindedir.

1) Hadisleri Kur'ân'la Bir Bütünlük İçinde İncelemesi

Kur'ân ve sünnet ilişkisinin varlığı, bütünlüğü, birlikteliği ve vazgeçilmezliği şer'in, akıl ve mantığın zorunlu gereğidir. Şer'in gereğidir; çünkü delilini öncelikle Kur'ân'dan ve sünnetten almaktadır. Aklın ve mantığın gereğidir; çünkü kendisine indirilen ve vahye muhatap olan, yani Allah'la irtibatı olan bir peygamber, onu en iyi anlayan, bilen, yorumlayan ve uygulayandır²⁶⁹. Bundan dolayı hadislerle Kur'ân bir bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir. Çünkü sünnet bir taraftan delilliğini Kur'ân'dan almakta, diğer taraftan da Kur'ân'ın beyânı, onun açılımı, filî hayata geçirilişi olmaktadır. Bu yönüyle sünnet'i Kur'ân'dan koparmak, ondan ayrı düşünmek olmaz²⁷⁰.

Hadislerin amaçlarına uygun anlaşılması için gerekli olan bu metodun önemini bilen İbnü'l-Hümâm, bu ilke etrafında hadisleri değerlendirmiş, hadisleri Kur'ân'dan bağımsız olarak düşünmemiştir. Çünkü bu metotla hadislerin sıhhatinin tespiti,

---

²⁶⁸ Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s. 267.

²⁶⁹ Küçük, "Kur'an Sünnet İlişkisi", *Sünnetin Dindeki Yeri*, s. 122.

²⁷⁰ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 259. Kur'an-sünnet bütünlüğünün gerekliliği ile ilgili geniş bilgi için bkz. Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 106-187; Küçük, *a.g.m.*, *Sünnetin Dindeki Yeri*, s. 123-162; Sancaklı, "Hadislerin Doğru Anlaşılması", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, s. 313-317; Yargı, "Hanefilerin Kur'an ve Sünnet Bütünlüğüne Yaklaşımı Üzerine", *HTD*, s. 91-112.

manalarının bilinmesi ve fikhî ihtilâfa neden olan hadislerin anlaşılması daha kolay olmaktadır²⁷¹.

Mesela, İbnü'l-Hümâm ta'zir konusunu işlerken öncelikle ta'zirin Kitap'la meşru' kılındığını bildirerek şu âyeti naklediyor: "...Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın..."²⁷² Âyetin, kadınların terbiye için dövülmesini emrettiğini belirten İbnü'l-Hümâm, daha sonra ta'zire ilgili hadisleri şu şekilde nakleder:

"Hz. Peygamber, âsânı âilenden kaldırma buyurmuştur"²⁷³, "Kırbacını âilesinin göreceği yere asan kimseye Allah merhamet etsin."²⁷⁴ Bu hadislerden sonra İbnü'l-Hümâm, ta'zirin meşrûiyeti ile ilgili şu hadislerin yukarıdakilerden daha kuvvetli olduğunu belirterek ta'zirin hadislerle de meşru olduğunu belirtir. "Had dışında ondan fazla celde vurulmaz"²⁷⁵, "Çocuklar on yaşına geldiklerinde (namazı) terk ederlerse baskı yapınız"²⁷⁶.

İbnü'l-Hümâm, örnekte olduğu gibi hemen her konu başında önce âyetten daha sonra hadislerden deliller vermektedir²⁷⁷. Bunun yanında ileride de geleceği üzere hadisleri Kur'ân'a arz metodunu kullanarak metin tenkidi yapması rivâyetleri Kur'ân'la bir bütün halinde ele aldığına örnek teşkil eder.

---

²⁷¹ Kırbaşoğlu, "Kemaleddin İbn'i Hümâm'ın Hadisçiliği", *Kemâleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, s. 31.

²⁷² en-Nisâ, (4), 34.

²⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 238; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-avsât*, VIII, 58; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 44.

²⁷⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 733.

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 466; Buhârî, *Hudûd* 42; Müslim, *Hudûd* 40; İbn Mâce, *Hudûd* 32; Ebû Dâvûd, *Hudûd* 39.

²⁷⁶ Hadisin farklı lafızlarla rivayeti için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 180; Dârimî, *Salât* 141; Ebû Dâvûd, *Salât* 182; Ebû Dâvûd, *Salât* 26.

²⁷⁷ Farklı örnekler için bkz. İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 74; II, 163, 308, 410; III, 178, IV, 188, 351; V, 59, 198, 421; VI, 238-239; VII, 3 vd.

2) Hadisleri Kendi İçerisinde Bir Bütün Olarak İncelemesi

Kur'ân'ın doğru anlaşılması için onun bir bütün halinde ele alınması nasıl gerekli ise, hadislerin de bir bütün halinde değerlendirilip, birtakım sonuçlara gidilmesi gerekir²⁷⁸. Hadislerden hüküm çıkarırken murâd-ı Nebî'ye en uygun hükmün verilebilmesi için konuyla ilgili tüm rivâyetler bir arada değerlendirmeye tâbi tutulmalı, bütüncül bir bakış açısıyla karar verilmelidir. Her ne kadar hadislerin bütünlük içerisinde değerlendirilmesinde bazı engellerle²⁷⁹ karşılaşılsa da Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının anlaşılabilmesi için bu metodun uygulanması gerekir.

Yukarıda, konuyla ilgili ulaşabildiği rivâyetleri vermesi ve rivâyet farklılıklarına değinmesi başlıklarında verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere, İbnü'l-Hümâm lehte ve aleyhte olan rivâyetleri kendi içerisinde bir bütün olarak incelemektedir. Çünkü her bir hadisin sahîh sayılan hadisler içerisinde bir bütünlüğü mevcuttur. Onlarla bir arada düşünülürse hadisin amacı daha iyi anlaşılabilir olacaktır²⁸⁰. İbnü'l-Hümâm bu gerçeğin farkındadır.

Mesela, İbnü'l-Hümâm, cenaze namazındaki tekbir sayısı ile ilgili dört, beş, altı veya sekiz tekbir olacağına dair ulaşabildiği rivâyetlerin tümünü vererek bu rivâyetleri bir bütün halinde inceleme imkânı bulmuştur. Sonuçta bu rivâyetlerden sadece birisini almamış, cenaze namazındaki tekbirlerle ilgili belli bir sayı yoktur, diyen âlimlerin görüşünü tercih etmiştir²⁸¹.

Netice itibariyle İbnü'l-Hümâm, hadisleri değerlendirirken gerek Kur'ân-sünnet bütünlüğü gerek sünnetin kendi içerisindeki bütünlüğüne önem vermiş herhangi bir hüküm verirken hadislerin amaçlarına uygun anlaşılabilmesi için bu yöntemi titizlikle uygulamaya çalışmıştır.

---

²⁷⁸ Çoşkun, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, s. 17; Ateş, "Günümüz Hadislerin Değerlendirilmesinde Göz Önüne Alınması Gereken Bazı Hususlar", *Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, s. 115.

²⁷⁹ Hadislerin bir bütün halinde değerlendirilmesinde karşılaşılan engeller için bkz. Çoşkun, *a.g.e.*, s. 35-98.

²⁸⁰ Sancaklı, "Hadislerin Doğru Anlaşılması", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, s. 318.

²⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 126-129.

E) Hadis Kaynakları Hakkındaki Bilgisi

İbnü'l-Hümâm, kendisinden önce yazılan ve kıymet ifade eden hemen hemen tüm hadis kaynaklarını eserinde kullanmaya çalışmıştır. Sadece muhaddislerin değil, fakîhlerin de bu hadis kaynaklarını tanıyıp değerlendirmesi kaçınılmaz bir zarurettir. İbnü'l-Hümâm'ın bu konudaki bilgisini, hadis edebiyatına vâkıf olması, bazı hadis kaynaklarını derecelerine göre değerlendirmesi ve *Sahîhayn*'a yönelik eleştirileri başlıkları altında ele almaya çalışacağız.

1) Hadis Edebiyatına Vâkıf Olması

Hadisler hakkında yorum yapabilmek, hadisleri amaçlarına uygun anlayabilmek için öncelikle hadisleri bir araya toplayan kaynaklara hâkim olmak gerekir. Bunun yanında hadislerin sıhhatini ortaya koyabilmek için bilinmesi gerekli tüm ilim dallarına vakıf olmak gerekir. İbnü'l-Hümâm'ın eserinde kullandığı kaynaklar onun ahkâmın temelini teşkil eden Kitap ve sünnetle ilgili ilim dallarında ne derece vukûfiyet sahibi olduğunu anlamamızı sağlamaya yeterli delil teşkil etmektedir.

Mesela, âriye satışının câiz olması ile ilgili rivâyet edilen bir hadis²⁸² hakkında “müttefakun aleyh” denilmesine karşılık, İbnü'l-Hümâm bunun bir vehm olduğunu, çünkü bunun *Sahîhayn*'da yer almadığını, üstelik sünenlerde ve meşhûr hadis kitaplarında da böyle bir rivâyetin bulunmadığını söylemektedir²⁸³. Bu sözlerinden İbnü'l-Hümâm'ın hadis kaynaklarına hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Hümâm'ın hadis edebiyatına olan hâkimiyetini eserinde kullandığı kaynakları vermek suretiyle iki başlık halinde ortaya koymaya çalışacağız.

a) Hadis ve Hadis Usûlu

İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*'de hadislerin kaynaklarına işaret etmek ve rivâyetin sıhhati hakkında önceki âlimlerin görüşlerine yer vermek için câmi', sünen, müsned, musannef türü eserler yanında hadisleri bir araya toplayan eserleri, hadis usûlü kaynaklarını, bazen şerhleri ve gâribü'l-hadis ile ilgili kaynakları kullanmıştır. Tesbit edebildiğimiz kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz:

---

²⁸² Hadis için bkz. Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, IV, 19.

²⁸³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 382. Benzer bir örnek için bkz. *a.e.*, II, 386.

Ebû Hanîfe (v. 150/767), *Müsned*²⁸⁴
İmam Mâlik (v. 179/795), *Muvatta*²⁸⁵
İmam Muhammed eş-Şeybânî (v. 189/805), *el-Âsâr*²⁸⁶
İmam Şâfiî (v. 204/819), *Müsned*²⁸⁷
Ebû Dâvud et-Tayâlisî (v. 204/819), *Müsned*²⁸⁸
Abdurrezzak b. Hemmâm (v. 211/826), *Musannef*²⁸⁹
Humeydî (v. 219/834), *el-Müsned*²⁹⁰
Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (v. 223/838), *Garîbü'l-hadis*²⁹¹ ve *Kitâbü'l-embvâl*²⁹²
Saîd b. Mansûr (v. 227/842), *Sünen*²⁹³
İbn Ebî Şeybe (v. 235/850), *Musannef*²⁹⁴ ve *Müsned*²⁹⁵
İshâk b. Râhûye (v. 238/852), *Müsned*²⁹⁶
Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), *Müsned*²⁹⁷
Ahmed b. Menî' (v. 244/863), *Müsned*²⁹⁸
İbn Zencûyeh (v. 251/865), *Kitâbu'l-embvâl*²⁹⁹
Dârimî (v. 255/869), *Sünen*³⁰⁰
Buhâri (v. 256/869) *Sahîh*³⁰¹ ve *el-Edebü'l-müfred*³⁰²

-
- ²⁸⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 272; III, 84; V, 345 vd.
²⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 234; II, 202, 351, 451; III, 220, 254; IV, 310, V, 19, 341 vd.
²⁸⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 167; III, 84; V, 333 vd.
²⁸⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 236; III, 421; V, 211, 430; VI, 382 vd.
²⁸⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 253 vd.
²⁸⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 24, 218; II, 174, 357; IV, 103; V, 48, 201; VI, 56 vd.
²⁹⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, V, 49 vd.
²⁹¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, V, 381 vd.
²⁹² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 207, 239 vd. Eser için bkz. Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 48.
²⁹³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 458; IV, 351 vd.
²⁹⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 24; II, 217, 410, 452, 453, 455; IV, 103; V, 252, 344 vd.
²⁹⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, V, 350 vd. Kitap için bkz. Kettânî, *a.g.e.*, s. 95.
²⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 24, 184, 312; VI, 56 vd.
²⁹⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 22, 312; II, 129, 417, 419; IV, 122; V, 60, 372 vd.
²⁹⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 346 vd.
²⁹⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 272 vd. Kitap için bkz. Kettânî, *a.g.e.*, s. 48.
³⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 410; V, 211, 219 vd.
³⁰¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 22, 24, 312; II, 32, 182, IV, 352, 366; V, 56 vd.
³⁰² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 63; V, 446 vd.

Müslim (v. 261/874), *Sahîh*³⁰³
İbn Mâce (v. 273/886), *Sünen*³⁰⁴
Ebû Dâvud (v. 275/888), *Sünen*³⁰⁵ ve *Merâsil*³⁰⁶
Tirmizî (v. 279/892), *Sünen (Câmi')*³⁰⁷ ve *İlelü'l-kebîr*³⁰⁸
İbrahim el-Harbî (v. 285/898), *Kitâbu Garîbi'l-hadis*³⁰⁹
Bezzâr (v. 292/905), *Müsned*³¹⁰
Nesâî (v. 303/915), *Sünen (el-Müctebâ)*³¹¹ ve *es-Sünenü'l-kübrâ*³¹²
Ebû Ya'la el-Mevsilî (v. 307/919), *Müsned*³¹³
İbnu'l-Cârud (v. 307/919), *el-Müntekâ*³¹⁴
İbn Hüzeyme (v. 311/923), *Sahîh*³¹⁵
Tahâvî (v. 321/933), *Şerhu Meâni'l-âsâr*³¹⁶ ve *Müşkilü'l-âsâr*³¹⁷
İbn Ebî Hâtim (v. 327/938), *el-Cerh ve't-ta'dîl*³¹⁸ ve *Kitâbü'l-merâsîl*³¹⁹
İbn Hibbân (v. 354/965), *Sahîh (Kitâbü't-tekâsim ve'l-envâ')*³²⁰
Taberânî (v. 360/971), *Mu'cemü'l-kebîr*³²¹, *Mu'cemü'l-evsat*³²², *Mu'cemü's-sağîr*³²³
ve *Tehzîbü'l-âsâr*³²⁴

-
- ³⁰³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 182, 410, 414, 417 vd.
³⁰⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 16; II, 32, 77, 243; III, 307; IV, 122; V, 60; VI, 158 vd.
³⁰⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 218, 458; II, 128, 410, 414, 418; III, 305; V, 56; VI, 158 vd.
³⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 184, 420; V, 430 vd.
³⁰⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 218; II, 67, 128, 423; V, 202, 345 vd.
³⁰⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 29, 244, 433; II, 73, 449 vd.
³⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 200 vd.
³¹⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 370; II, 410; III, 276 vd.
³¹¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 234; 458, 507; II, 128, 381; III, 306; IV, 122; VI, 157 vd.
³¹² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 26; VI, 471 vd.
³¹³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 17, 131; II, 253; III, 178; V, 29, 198 vd.
³¹⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 272, 312; II, 480; III, 99 vd.
³¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 22, 81, 432, 458 vd.
³¹⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 347; II, 429, 480, 483, 506, 525; III, 185, 183, 188, 189; V, 109 vd.
³¹⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 184; V, 442 vd.
³¹⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 223 vd.
³¹⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, V, 343 vd. Eser için bkz. Kettânî, *a.g.e.*, s. 130.
³²⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 19, 272, 462; II, 32, 77; IV, 310; V, 354; VI, 210, 471; VII, 159 vd.
³²¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 253; III, 180 vd.
³²² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 131, 253; III, 69, 180, 181 vd.

Dârekutnî (v. 385/995), *Sünen*³²⁵ ve *İlel*³²⁶
Hakîm en-Neysâbûrî (v. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*³²⁷ ve *Erbaîn*³²⁸
İbn Merdûye (v. 410/1020), *Kitâbü'd-duâ*³²⁹
Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1038), *el-Müstahrec ale'l-Sahîhayn*³³⁰
Beyhâkî (v. 458/1065), *Sünen*³³¹, *Kitâbü'l-ma'rife*³³², *Şuâbü'l-imân*³³³ ve *Kitâbü'l-hilâfiyyât*³³⁴
İbn Abdilberr (v. 463/1070), *et-Temhîd*³³⁵
Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071), *el-Müttefik ve'l-müfterik*³³⁶
Deylemî (v. 509/1115), *Kitâbu'l-firdevs*³³⁷
el-Beğavî (v. 516/1122), *Şerhu's-Sünne*³³⁸
İbn Arabî (v. 543/1148), *Ârızatü'l-ahvezî alâ kitâbi't-Tirmîzî*³³⁹
el-Hâzîmî, (v. 584/1188), *el-İ'tibâr fî beyâni'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr*³⁴⁰
Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (v. 598/1201), *el-Mevzûât*³⁴¹, *el-İlelü'l-mütenâhiye*³⁴² ve *et-Tahkîk*³⁴³
İbnü'l-Esîr el-Cezerî (v. 606/1209), *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*³⁴⁴

---

³²³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 253; II, 381 vd.

³²⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 434 vd.

³²⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 81; II, 243, 250; III, 305; V, 344 vd.

³²⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 449; VI, 56 vd.

³²⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 22, 80; II, 77, 223, 414, 417, 418, 434, V, 19, 342, 437; VI, 471 vd.

³²⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 272 vd.

³²⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 295 vd.

³³⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 63 vd.

³³¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 23, 216; II, 350; III, 305; V, 385 vd.

³³² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 238; II, 332 vd.

³³³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, V, 251 vd.

³³⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 200 vd. Eser için bkz. Kettânî, *a.g.e.*, s. 200.

³³⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 376; V, 29 vd.

³³⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 317 vd. Eser için bkz. Kettânî, *a.g.e.*, s. 237.

³³⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 295; V, 315 vd.

³³⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, V, 334 vd.

³³⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 122 vd.

³⁴⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 447; II, 439; III, 239, 240 vd.

³⁴¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 232 vd.

³⁴² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 165 vd. Kitap için bkz. Kettânî, *a.g.e.*, s. 324.

³⁴³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 165, 443 vd.

İbnü'l-Kattân (v. 628/1231), *Beyânü'l-vehm ve'l-ihami'l-vakiayn fî kitâbi'l-Ahkâm*³⁴⁵

Münzirî, (v. 656/1258), *Muhtasar (el-Müctebâ)*³⁴⁶

Kurtubî (v. 656/1258), *Müslim Şerhi (el-Müfhim Şerhu Sahih-i Müslim)*³⁴⁷

Nevevî (v. 676/1277), *el-Hulâsâ*³⁴⁸ ve *Bustânü'l-ârifîn*³⁴⁹

Muhammed b. Ali b. Dakîki'l-Îd (702/1302), *el-Îmâm*³⁵⁰

Zeyleî (v. 762/1361), *Nasbu'r-râye*³⁵¹

b) Ricâl ve Meğâzî

İbnü'l-Hümâm râvileri değerlendirirken önceki âlimlerin bu râviler hakkındaki değerlendirmelerini verebilmek için sık sık ricâl ve meğâzî türü kaynakları kullanmıştır. Bunun yanında hadisleri kaynak göstermek için câmi', sünen, müsned ve benzeri kaynakların yanında tarih ve meğâzî kitaplarını da kullandığı görülmektedir. *Buhâri ve Müslim'in Sahîh'leri Hakkındaki Görüşleri* kısmında da geleceği üzere İbnü'l-Hümâm, hadislere kaynak göstermek için sadece bilinen meşhûr hadis kaynaklarını kullanmayı eleştirmekte, hadisin nerede olduğunun önemli olmadığını, hadisin bizzat kendisinin sahih olup olmamasının araştırılması gerektiğini savunmaktadır³⁵². Ricâl ve meğâzî kaynaklarına hâkimiyetini göstermek açısından aşağıda belirttiğimiz kitapları sıkça kullanmaktadır.

İbn İshâk (v. 151/768), *es-Sîretü'n-nebeviyye*³⁵³

İmam Muhammed (v. 189/804), *es-Siyerü'l-kebîr*³⁵⁴

---

³⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 203, 216; 425 vd.

³⁴⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 21; II, 73, 222, 436; V, 29 vd.

³⁴⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 499; II, 73.

³⁴⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 67 vd.

³⁴⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 444-445, 507; II, 71; III, 213 vd.

³⁴⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 272 vd.

³⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 115, II, 239 vd.

³⁵¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 382 vd. İbnü'l-Hümâm özellikle hadis değerlendirmelerinde *Nasbu'r-râye*'den faydalanmıştır. Bu kaynaktan faydalanırken esere bazen işarette bulunmuş bazen ise işaret etmediği gözlemlenmiştir. Karşılaştırmalı örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 64-Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, II, 138; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 382-Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, IV, 19 vd.

³⁵² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 462.

³⁵³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, V, 441; VI, 458 vd.

Vâkidî (v. 207/822), *Megâzi*³⁵⁵ ve *Fütûhü'ş-Şam*³⁵⁶

İbn Hişâm (v. 218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye*³⁵⁷

el-Ezrakî (v. 223/838), *Târihu Mekke*³⁵⁸

İbn Sa'd (v. 230/844), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*³⁵⁹

Buhârî (v. 256/869), *et-Târihu'l-kebîr*³⁶⁰ ve *Kitâbu'd-duafâ*³⁶¹

Ebû Muhammed el-Ukaylî (v. 332/933), *Kitâbü'd-Duafâ*³⁶²

İbn Hibbân (v. 354/965), *Kitâbü's-sikat*³⁶³

İbn Âdî (v. 365/975), *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*³⁶⁴

Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1038), *Tarihû İsfahan*³⁶⁵ ve *Hilyetü'l-evliyâ*³⁶⁶

Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071), *Târihu Bağdat*³⁶⁷

Ebû Ali el-Gassânî (v. 498/1105), *Takyîdü'l-mühmel ve temyîzü'l-müşkil*³⁶⁸

Zehebî (v. 748/1348), *el-Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*³⁶⁹

İbn Kesîr (v. 774/1372), *Târih*³⁷⁰

---

³⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 109; V, 133 vd.

³⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 121, 357, 457, 458, 462; III, 220, 223; V, 431 vd.

³⁵⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 155 vd.

³⁵⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, V, 441, 447 vd.

³⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 443 vd. Eser için bkz. Kettanî, *a.g.e.*, s. 269.

³⁵⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 121, 444, III, 220, 381 vd.

³⁶⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 229, 230; V, 362, 430; VI, 457 vd.

³⁶¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 360 vd. Eser için bkz. Kettanî, *a.g.e.*, s. 316.

³⁶² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 81; II, 384 vd.

³⁶³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 191; V, 206, 344 vd.

³⁶⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 81, 113, 312, 347; II, 243; IV, 13, 122; V, 60; VI, 232 vd.

³⁶⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 127 vd.

³⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 443; II, 89; VII, 395 vd.

³⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 519 vd.

³⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 286 vd. Eser için bkz. Kettanî, *a.g.e.*, s. 241.

³⁶⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 519 vd.

2) Hadis Kitaplarını Derecelerine Göre Değerlendirmesi

İbnü'l-Hümâm, hadis kaynakları hakkında değerlendirmelerde de bulunmakta, böylece rivayetleri kabulde hangi ölçülere riayet ettiğini belirtmiş olmaktadır.

Kullandığı kaynaklara baktığımızda önceliği Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri ile kütüb-i sitteye dâhil olan *Sünen*'lere verdiği görülmektedir. Buhârî'nin *Sahîh*'i Kur'ân'dan sonra en sahih kitap olarak kabul edilmektedir³⁷¹. Tirmizî veya Nesâî'de olan bir hadisin *Sahîhayn*'da olan rivâyetlerle çatışamayacağını, zira *Sahîhayn*'daki hadislerin diğerlerine tercih edileceğini belirtir³⁷². Aynı şekilde Ebû Dâvud, Dârekutnî ve Taberânî'nin rivâyetlerinin Müslim'in rivâyetlerinin derecelerine ulaşamayacağını söyleyerek³⁷³ Müslim'in *Sahîh*'inin önemine işaret eder.

Müslim'deki bir rivâyetin Buhârî ve Müslim'in birlikte rivâyet ettiklerine eşit veya ters olamayacağını belirtir³⁷⁴. Ayrıca Buhârî'deki muallak rivâyetlerin de sahih olduğunu vurgular, bu tür rivâyetlerin onun *Sahîh*'inin değerini düşürmediğine dikkat çeker³⁷⁵. *Sahîhayn*'ın yanında, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki rivâyetleri delil almanın da uygun olacağını belirtir³⁷⁶.

İbnü'l-Hümâm'ın hadis kaynaklarını verirken Buhârî, Müslim, Ahmed b. Hanbel, *Sünenler*, İbn Hıbbân ve İbn Hüzeyme'nin *Sahîh*'leri, Hâkim'in *Müstedrek*'i ve diğer kaynaklar şeklinde bir sıralama izlediği görülmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın eserini incelerken bu sıralamayı rahatlıkla görebilmekteyiz³⁷⁷.

3) Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri Hakkındaki Görüşleri

Hadis tasnîfinin altın çağı olarak bilinen h. III. asırda telif edilmiş olan Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri Müslümanlar arasında benzersiz teveccühe mazhar olmuştur.

---

³⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 202 vd.

³⁷¹ Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", s. 100.

³⁷² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 368-369.

³⁷³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 404.

³⁷⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 490.

³⁷⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 283.

³⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 359.

³⁷⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 317, 331, 357, 430, 456, 564, 498 vd. Benzer değerlendirmeler için bkz. *Aydın, Sivash İbnü'l-Hümâm ve Tahrîr'i*, s. 97.

İslâm âlimleri arasında *Sahîhayn*'ındaki rivâyetlerin sahîhliği üzerinde ümmetin icma'ı olduğunu söyleyenler bile olmuştur³⁷⁸. Bazıları, onlardaki rivâyetlerin mutlak doğru olduğu yönünde görüş bildirirken bazı müslüman âlimler ve şarkiyatçılar böyle bir şeyin mümkün olamayacağı yönünde tenkitler ileri sürmüşler³⁷⁹, bazı âlimler de bu tenkitleri değerlendirmişlerdir³⁸⁰.

İbnü'l-Hümâm'ın da *Sahîhayn*'a yönelik bazı değerlendirmeleri olduğunu görmekteyiz. Yukarıda belirttiğimiz gibi İbnü'l-Hümâm, *Sahîhayn*'ı hadis kaynakları arasındaki derecelemede diğer kitaplardan üstün tutmaktadır. Ancak *Sahîhayn*'daki hadislerin en sahîh rivâyetler olduğu yönündeki görüşleri, İbnü'l-Hümâm şu şekilde tenkit etmektedir:

Hadislerin en sahihi; öncelikle *Sahîhayn*'da yer alan rivâyetler, sonra sadece Buhârî'de yer alanlar, sonra Müslim'de yer alanlar, sonra bunların dışında olup da *Sahîhayn*'ın şartlarına uyan rivâyetler, sonra bunlardan birine uyan rivâyetlerdir, diyen kimsenin (İbnü's-Salâh)³⁸¹ sözü bir dayatmadır ve taklid edilmesi câiz değildir. Çünkü *Sahîhayn*'da yer alan hadislerin sahîh olmaları, onların râvilerinin Buhârî ve Müslim'in koydukları sıhhat şartlarını taşımaları nedeniyledir. Şayet Buhârî ve Müslim'de olmayan bir hadisin râvilerinde bu şartlar bulunacak olursa, o vakit Buhârî ve Müslim'deki hadislerin “en sahîh” olduğuna hükmetmek tam bir tahakküm (keyfilik) olmaz mı?..³⁸².

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm, hadislerin sıhhati hakkında hüküm verirken sadece kitaplara itibar edilmemesi gerektiğini, itibar edilecek özelliğin hadisin sıhhat

---

³⁷⁸ Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 109-120.

³⁷⁹ *Sahîhayn*'a yöneltilen tenkitler için bkz. Hatipoğlu, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri”, *İAD*, X/1,2,3,4, s. 1-29.

³⁸⁰ Bu tenkitlerin değerlendirmesi için. Bkz. Kandemir, “*Sahîhayn*'a Yöneltilen Tenkitlerin Değeri”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, s. 367-426; Polat, “Buhârî'nin Sahîh'ine Yapılan Bazı Tenkitlerin Değerlendirilmesi” s. 99-118.

³⁸¹ İbnü's-Salâh eserinde en sahîh hadisleri şu şekilde sıralamıştır: a) Buhari ve Müslim'in birlikte rivayet ettikleri b) Buhari'nin tek başına rivayet ettiği c) Müslim'in tek başına rivayet ettiği d) Buhari ve Müslim'in şartlarına uyan rivayetler e) sadece Buharînin şartına uyanlar f) Sadece Müslim'in şartlarına uyanlar g) Buharî ve Müslim'in şartlarına uygun olmayıp ikisinin dışındakilere göre sahîh olan rivayetler (Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 27-28).

³⁸² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 462.

şartlarını taşıması olduğunu vurgulamakta, bu çerçevede Buhâri ve Müslim'deki rivâyetlerin en sahîh olduğu yönündeki görüşlerin doğru olmadığını söylemektedir.

Bu değerlendirmesinden sonra İbnü'l-Hümâm Buhâri ve Müslim'deki râvilerin, onların öngördükleri şartlara uygunluğu konusunda da bazı problemler olduğunu şöyle belirtmektedir:

...Sonra Buhârî ve Müslim'in veya onlardan birinin, herhangi bir râvinin kendilerinin belirledikleri şartları haiz olduğuna hükmetmelerinin, gerçeği kesin olarak yansıttığı da söylenemez. Çünkü onların verdikleri hükmün gerçeklere ters düşmesi mümkündür. Nitekim Müslim, kitabında cerhten (tenkitten) kurtulamayan birçok raviden hadis nakletmiştir. Aynı şekilde Buhârî'de de tenkide uğrayan birçok râvi vardır. Bundan dolayı râvilerin durumu, ulemânın onlar hakkındaki ictihadına bağlıdır. Aynı şekilde, koşulan şartlarda da durum böyledir. Öyle ki birinin koştuğu bir şartı diğeri kabul etmeyebilir. Kabul etmeyenin rivâyet ettiği hadis, o şartı koşanın rivâyet ettiği hadise muhalefet etme konusunda denk olacaktır. Yine birisi bir râviye zayıf diğeri sika (güvenilir) dediğinde de aynı durum söz konusudur. Müctehid olmayan ve râvinin durumunu bizzat tetkik edemeyecek durumda olanlar, bu konuda ulemânın çoğunun görüşünü benimseyebilirler; ama koşulan şarta itibar edip etmeme konusunda kendi görüşünü ortaya koyabilen (müctehid) ve râvinin durumunu inceleyebilen kişi, sadece kendi görüşü istikametinde hareket eder³⁸³.

Bu görüşleriyle İbnü'l-Hümâm, hadislerin sıhhatiyle ilgili değerlendirmelerin ictihâdî bir durum olduğunu, bir âlime göre sahîh olan bir rivâyetin başka bir âlime göre farklı sebeplerden dolayı zayıf sayılabileceğini vurgulamaktadır.

İbnü'l-Hümâm'ın bunları söylemesi, *Sahîhayn*'ın değerine herhangi bir nâkisa getirmez. Çünkü bizâtihi kendisi de eserinin geneline bakıldığında öncelikle *Sahîhayn*'daki rivâyetleri vermekte daha sonra diğer kaynaklardaki rivâyetlere işaret etmektedir³⁸⁴.

---

³⁸³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 462. Tercüme için bkz. Kırbasoğlu, "Kemalettin İbn'i Hümâm'ın Hadisçiliği", s. 26. Ayrıca bkz. Hatipoğlu, *a.g.m.*, s. 5.

³⁸⁴ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 317, 31, 357, 430, 456, 464, 498 vd.

F) Hadis İlimlerine Olan Vukûfiyeti

İbnü'l-Hümâm'ın hadis ve hadis ilimlerine vukûfiyetini, *Fethu'l-kadîr*'de sık sık hadis ilimlerine dair değerli bilgiler vermesi ve bu alanda yazılan eserlere atıfta bulunmasından anlamak mümkündür. Örneklendirmek maksadıyla İbnü'l-Hümâm'ın hadis ilimlerinden bazılarına vukûfiyetini tespit edebildiğimiz birkaç misalle göstermeye çalışacağız.

1) Ricâl İlmi

Ricâl ilmi, rivâyet veya dirayet yönünden hadisçi kimliği taşıyan kimselerin, isim, zaman ve mekan boyutuyla şahsî, dinî ve ilmî durumlarını belli kurallar ve yöntemler çerçevesinde araştırıp meslekî ehliyet açısından kimlik ve kişiliklerini tespit ve değerlendirmeyi, bu amaçla yeni yöntemler geliştirmeyi amaçlayan bir hadis ilmidir³⁸⁵. Konusu ise râvi veya muhaddisin hayatı, isimleri ve özellikleridir.

İbnü'l-Hümâm, hadisleri değerlendirirken, râvilerin isimleri, kimlik ve kişilikleri, râvilerin hocalarıyla buluşup buluşmadığı gibi ricâl ilminin ilgi alanına giren bilgiler vermektedir.

Mesela, hayvanların zekâtı konusundaki hadisin³⁸⁶ râvilerinden Seleme b. Usâme ve Yahya b. Hakem'in meşhûr kimseler olmadığını, nitekim İbn Ebî Hâtim'in de kitabında bunlara yer vermediğini belirtmektedir³⁸⁷.

Fıtır sadakasının gerekliliğine dair hadisin³⁸⁸, Ebû Dâvud ve Dârekutnî'nin *Sünen*'leri ile Abdurrezzak'ın *Müsned*'inde yer aldığını belirten İbnü'l-Hümâm daha sonra hadisin râvilerinden Sa'lebe'nin ismi ve nisbesindeki ihtilaf hakkında şunları söyler:

Onun, Sa'lebe b. Ebî Saîr mi, yoksa Sa'lebe b. Abdullah b. Ebî Suayr mı yoksa Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr mı olduğu belli değildir. Nesebinin de, el-Adevî mi yoksa el-Üzerî mi olduğu kesin değildir. Büyük dedesi Adıy'e nisbetle el-Âdevî denilmiştir. Ebû Ali el-Gassânî *Takyîdü'l-menhel* adlı eserinde nisbesinin (noktalı) zalın dammesiyle ve ra ile

³⁸⁵ Âşikkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*, s. 36-37.

³⁸⁶ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 240; Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, II, 243.

³⁸⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 189.

³⁸⁸ Hadis için bkz. İbn Mâce, *Zekât* 21; Ebû Dâvud, *Zekât* 18; Hâkim, *Müstedrek*, I, 568.

el-Uzürî şeklinde olduğunu ve Onun, Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr veya Muhammed b. Huleyf Benî Zehre olduğunu ve küçükken Hz. Peygamber'i gördüğünü belirtmekte ve el-Adevî şeklindeki nisbesinin Ahmed b. Sâlih'in tashîfi olduğunu söylemektedir³⁸⁹.

İbnü'l-Hümâm ricâl ile ilgili bilgiler verirken râvîler arasında "likaya (hocayla görüşüp ondan hadis almaya)" özel bir yer verdiği anlaşılmaktadır. O, delil olarak kullanılan rivâyetlerde şayet senedde likanın bulunmayışından kaynaklanan bir kopukluk varsa bunu göstermeye çalışır.

Mesela, ezanın lafızlarının rüyada bazı sahâbiler tarafından görüldüğüne dair Abdullah> Babası> Esved b. Âmir (v. 208/823)> Ebû Bekir b. Ayyâş(v. 194/810)> el-A'meş (v. 147/764)> Amr b. Mürra (v. 118/736)> Abdurrahman b. Ebî Leyla (v. 83/702)> Mu'âz b. Cebel tarikiyle gelen rivâyet³⁹⁰ hakkında İbnü'l-Hümâm, Abdurrahman, Mu'âz'dan hadis dinlememiştir, çünkü Abdurrahman, hicretin onyedinci yılında doğmuş, Mu'âz ise onsekizinci veya ondokuzuncu yılında vefat etmiştir, demektedir, Abdurrahman'ın Mu'âz'dan hadis alamayacak derecede küçük olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında hadisin senedindeki Abdullah'ın, İbn Zeyd b. Abdi Rabih b. Sa'leb b. Zeyd b. el-Hâris b. el-Hazrec olduğunu, nisbesinin Sa'lebe olmadığını ve İbn Zeyd b. Abdi Rabih b. Zeyd b. Hâris olduğu yönünde bir görüş bulunduğunu nakletmiştir³⁹¹.

İbnü'l-Hümâm örnekte olduğu gibi hadisin sıhhatini belirlemek açısından râvinin hocasından hadis alıp almamasını ortaya koyabilmek için râvîlerin doğum ve vefat tarihlerine³⁹² dair ricâl bilgilerine değinmektedir³⁹³. İbnü'l-Hümâm'ın hadisleri değerlendirirken cerh ve ta'dil ilmine ayrı bir önem verdiğini görmekteyiz.

Ricâl ilminin bir dalı olan cerh-ta'dil ilmi konusunda doktora çalışması yapmış olan Âşikkutlu, cerh ve ta'dil ilminin kapsamlı bir tarifinin yapılmamış olmasına dikkat çekmekte, bazı âlimlere ait birkaç tanım verdikten sonra bu ilmi şu şekilde tarif

---

³⁸⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 286.

³⁹⁰ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 232; Dârekutnî, *Sünen*, I, 242.

³⁹¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 244.

³⁹² Farklı örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 52, 122-123, 179, 229-230; II, 297; IV, 330; VI, 144.

³⁹³ Benzer değerlendirme için bkz. Özmen, *İbnü'l-Hümâm'ın Hadisçiliği*, s. 54-63.

etmektedir: “Bir takım özel lafızlar kullanarak rivâyetlerinin kabul veya reddi yönünden râvilerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızlardan, mertebelerinden bahseden bir ilimdir”³⁹⁴.

Cerh ve ta’dil ilmine ve bu ilimle ilgili lafızlara özel bir başlık açarak bu lafızların âlimler tarafından ne manada kullanıldığına dair bilgiler veren İbnü’l-Hümâm, *Tahrîr* adlı usûl eserinde ana hatlarıyla ravilerin adâlet ve zabtı ile ilgili terimleri sıralamaya koymuştur.

İbnü’l-Hümâm, hadisin zayıf sayılmasına sebep olacak tenkit noktalarıyla ilgili bilgi verirken, ravilerin zabtından ya da adâletinden dolayı zayıf sayılan hadislerin ayrı kategoride değerlendirilmesi kanaatindedir. Ona göre ravinin adâletinden dolayı tenkit edilmesi durumunda, bu hadisler tariklerinin çokluğuyla sıhhat kazanamayacakken, ravinin zabtından kaynaklanan bir kusurun olması durumunda hadisin tariklerinin artması hucdet değeri kazanmasına yardımcı olacaktır³⁹⁵.

İbnü’l-Hümâm’ın, cerh ve ta’dilin bir râvide teâruzu halinde râvi hakkında cerhin müfesser olması şartıyla cerhin öne alınacağı³⁹⁶ genel kuralını benimsediği görülmektedir. O, *Fethu’l-kadîr*’de râviler hakkında cerh-ta’dil lafızlarını yeri geldikçe kullanmaktadır.

Mesela, hacamat olmak, kusmak ve ihtilam olmak üzere üç şeyin orucu bozmayacağına dair rivâyet hakkında³⁹⁷ İbnü’l-Hümâm, “isnadda Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem vardır ki o zayıftır. Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn sû-i hıfzından dolayı onu şahsen -sâlih bir adam olsa da- zayıf saymışlardır. Nesâî, onun hakkında *لَيْسَ بِالْقَوِيِّ* (*hadis rivayetinde kuvvetli değildir*)³⁹⁸ demiştir. Dârekutnî, başka bir tarikle hadisi nakletmiştir ki, onda Hişâm b. Sa’d, Zeyd b. Eslem’den hadisi nakletmiştir. Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn, Hişâm’ı zayıf bulmuşlar, İbn Âdî ise ileri

---

³⁹⁴ Âşıkutlu, *Ricâl Tenkidi*, s. 18.

³⁹⁵ İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 317-318.

³⁹⁶ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, I, 160. Ayrıca bkz. a.e., VII, 400.

³⁹⁷ Hadis için bkz. Tirmizî, Savm 24.

³⁹⁸ Bu terim cerhin Zehebî ve Irakî’ye göre beşinci, Sehâvî’ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak üzere üzere i’tibâr için alınır; bkz. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 173.

derecede zayıf bulmuş ve hakkında *يَكْتَبُ حَدِيثَهُ* (*hadisi itibar için yazılır*)³⁹⁹ demiştir. Ancak Müslim onunla ihticac etti (hadisi delil olarak kullanmak), Buhârî de iştişhâdde (hadisin başka bir senedle gelen benzerini zikretmek) bulundu” demiştir.”⁴⁰⁰

Konumuza dair başka bir örnek, hamama gitmenin haram olduğuna dair iki rivâyetin⁴⁰¹ değerlendirmesinde görülmektedir. İbnü'l-Hümâm, bu iki hadisin senedinde Abdurrahman b. Ziyad b. En'um el-İfrikî olup güvenilirliği hakkında ihtilaf bulunduğunu söyler ve önceki âlimlerin onun hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirir:

Ahmed b. Hanbel, onun için *لَيْسَ بِشَيْءٍ* (*bir şey değil*)⁴⁰² demiştir. el-Münzirî, İbn Hibban'ın görüşünün (mevzû hadis nakletmesi) şüphe ile karşılanması gerektiğini, çünkü Buhârî'nin, *Kitâbu'd-duafâsı*'nda onu zikretmediğini, zikretmemesinin onun durumunu kuvvetlendirdiğini, ayrıca hakkında *مُقَارَبُ الْحَدِيثِ* (*hadisi sika ravilerin hadisine yakındır*)⁴⁰³ dendiğini nakletmiştir. Dârekutnî onun kuvvetli bir râvî olmadığını *لَيْسَ بِالْقَوِيِّ* (*hadis rivayetinde kuvvetli değildir*)⁴⁰⁴ Yahya b. Said ise sika olduğunu, Yahya b. Main de onun hakkında *لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ* (*hadisinde bir sakınca yoktur*)⁴⁰⁵ demiştir. Ebû Dâvud da, Sâlih b. Ahmed'e Abdurrahman b. Ziyâd'la ihticac edilip edilmeyeceğini sorduğunu, onun da, ihticac edileceğini söylediğini nakletmiştir.

---

³⁹⁹ Bu terim Sehâvî'ye göre ta'dilin altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivayeti i'tibâr için alınır; bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 334.

⁴⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 334.

⁴⁰¹ Rivayetler için bkz. İbn Mâce, Edeb 38; Ebû Dâvud, Hemmâm 1; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 322; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 308.

⁴⁰² Cerhin, Zehebî ve Sehâvî'ye göre dördüncü, Irâkî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivayeti hiçbir sûrette alınmaz. (Aydınlı, *a.g.e.*, s. 173).

⁴⁰³ Ta'dilin Irâkî'ye göre 4. Sehâvî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir terimdir. Böyle bir râvinin rivayeti i'tibâr için alınır. (bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 212).

⁴⁰⁴ Bu terim cerhin Zehebî ve Irâkî'ye göre beşinci Sehâvî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak üzere üzere i'tibâr için alınır. (bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 173).

⁴⁰⁵ Ta'dilin, Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan râvî için kullanılan bir terimdir. Böyle bir râvinin rivayeti yazılır ve araştırılır. (bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 173).

Râvilerin güvenilirlik derecelerini gösteren bu ve benzeri lafızlara İbnü'l-Hümâm'ın eserinde yer verdiği görülmektedir⁴⁰⁶. Geçmiş âlimlerin râviler hakkındaki değerlendirmelerinin nakledildiği bu örnekler, İbnü'l-Hümâm'ın cerh ve ta'dil ilmine muttali ve bu açıdan hadisleri değerlendirme kudretine sahip olduğunu göstermektedir.

2) Garîbu'l-hadis İlmî

Hadis metinlerinde geçen nâdir kelimeleri konu alan bu ilim dalı ve bu sahada yazılan eserlerin ortak adı “garîbü'l-hadîs” diye adlandırılmaktadır⁴⁰⁷.

İbnü'l-Hümâm, hadis metinlerinde geçen nadir kelimelerin mânâlarını ve nasıl okunması gerektiğini, bazen önceki âlimlerin görüşlerine bazen de kendi açıklamalarına dayanarak ortaya koymaktadır.

Meselâ, O, “Ey Allahım, ben hubustan ve habâisten sana sığınırım”⁴⁰⁸ rivâyetindeki “hubs” ve “habâis” kelimelerinin dişi ve erkek şeytan manalarına geldiğini belirtmektedir⁴⁰⁹.

“Hz. Peygamber'e hangi hac daha fazîletlidir, diye sorulduğunda “العج” ve “النج” buyurduğuna dair”⁴¹⁰ başka bir örnekte de İbnü'l-Hümâm “el-acc” kelimesini telbiyeyi bağırarak çok yapmak şeklinde, “es-secc” kelimesini ise çok kurban kesmek şeklinde açıklamıştır⁴¹¹.

Garîb kelimelerin manalarının yanında İbnü'l-Hümâm, onların nasıl okunması gerektiği konusuna da temas etmektedir.

Meselâ, zemzemin fazîleti ile rivâyet edilen hadiste⁴¹² geçen “berhût” kelimesinin bir yer ismi olduğunu belirttiikten sonra, bu kelimenin tek noktalı ba (ب) harfinin

---

⁴⁰⁶ Farklı örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 18-19, 287; VII, 377.

⁴⁰⁷ Kandemir, “Garîbü'l-hadîs”, *DİA*, XIII, 376.

⁴⁰⁸ Bkz. Buhârî, Vudû' 9; Müslim, Hayz 122; İbn Mâce, Tahâret 9; Ebû Dâvûd, Tahâret 3; Tirmizî, Tahâret 4; Nesâî, Tahâret 17.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 21.

⁴¹⁰ Tirmizî, İbn Mâce, Menâsik 16.

⁴¹¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 455.

⁴¹² Hadis için bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, IV, 179.

fethasıyla, ra harfi ile (ر), ha (ح) harfinin zammesiyle ve iki noktalı te (ت) ile okunduğunu nakletmektedir⁴¹³.

Ayrıca O, bazen garib kelimelerin kökeni noktasında da bilgiler vermektedir. Mesela, “Resûlüllah (s.a.) olgunlaşınca kadar hurmanın, beyazlaşınca kadar başağın satımını yasakladı”⁴¹⁴ hadisinde geçen meyvenin alacalanması ve olgunlaşması anlamına gelen “zehâ” fiili hakkında şu bilgileri verir:

Hurma ve meyve için (زَهَا النَّخْلُ وَالْتَمَرُ) “hurma ve meyve olgunlaştı, alacalandı” denir. Bu fiil ezhâ-yüzhî (أَزْهَى يُزْهِى) şeklinde de kullanılır. Fiilin ez-zehv (الرُّهْوِ) kökünden türemesi konusunda iki görüş vardır. el-Asmaî, fiilin rubâî vezninde yüzhî (يُزْهِى) şeklinde kullanımını kabul etmemiştir. ez-Zemahşerî ise bazı dilciler tarafından yezhû (يَزْهُو) şeklinde sülâsî vezninde kullanımının benimsenmediğini nakletmiştir⁴¹⁵.

İbnü'l-Hümâm, garîb kelimelerin okunması, anlam farklılıkları gibi garîbü'l-hadisle alakalı konularda bu tür bilgileri kitabında vermektedir⁴¹⁶.

3) İlelü'l-hadis İlmî

Hadislerin sıhhatini zedeleyici mâhiyetteki gizli sebepleri inceleyen ilme ilelü'l-hadis denir. Bir hadis terimi olarak illet, sağlam bir haberin sıhhatine zarar verebilecek gizli sebep demektir. İlet, görünüşte sağlam ve güvenilir râvîlerin hatâları şeklinde olmakta ve bu tür rivâyetler ma'lûl veya muallel diye adlandırılmaktadır. İlet, mevsül görünen bir isnadda gizli bir kopukluğun tespit edilmesi gibi senedle ilgili olabilir. Hadis metinlerindeki teâruz, tashîf, tahrîf durumları ve Hanefî usulcülerinin kullandığı manevî inkıtâ' tabiri de illet içinde değerlendirilebilir⁴¹⁷.

Gerek sened gerekse metindeki illetlerle alakalı İbnü'l-Hümâm'ın eserinde değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Bu değerlendirmeler, önceki âlimlerin illetli saydıkları rivâyetlerin aslında illetli olmadığını ortaya çıkarmak şeklinde olabildiği gibi, bazı rivâyetlerin illetlerini ortaya koymak şeklinde de görülmektedir.

⁴¹³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 518.

⁴¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 5.

⁴¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 271.

⁴¹⁶ Farklı örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 50; II, 449, 518-519; VI, 340, 369; VII, 376-377 vd.

⁴¹⁷ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri*, s. 85, 144-146; Tekineş, “İlelü'l-hadis”, *DİA*, XXII, 84-85.

Mesela, İbnü'l-Hümâm, fitır sadakasının miktarıyla ilgili Abdülaziz b. Ebî Revvâd (v. 159/776)> Nâfi' (v. 117/735)> İbn Ömer (v. 74/693) tarikiyle rivâyet edilen "Halk, Resûlüllah (s.a.) zamanında fitır sadakasını arpa, kuru hurma, Peygamber arpası ve kuru üzümünden bir sâ' olarak verirlerdi. Nâfi' dedi ki: Abdullah b. Ömer: "Ömer, (Halife) olup buğday çoğalınca yarım sâ' buğdayı o şeylerden bir sâ'a bedel yaptı" dedi"⁴¹⁸, hadis hakkında İbnü'l-Hümâm şöyle demektedir: "İbn Hibban'ın İbn Ebû Revvâd hakkında söz söylemesi nedeniyle sened, bu olayın Muâviye döneminde olduğuna dair bilgiler bulunması sebebiyle de metin açısından illetli sayılmıştır". Daha sonra da İbnü'l-Hümâm, seneddeki illetin, "İbn Ebû Revvâd'ı İbn Hibbân zayıf saymıştır; ancak İbn Ma'in, Yahyâ b. Sa'id el-Kattân, Ebû Hâtim ve diğerleri onu sika olarak nitelmişlerdir" sözleriyle; metindeki illetin ise bu hadisteki hükme uygun farklı rivâyetler vermek suretiyle ortadan kalkacağını söylemektedir⁴¹⁹.

Bu örnekte olduğu gibi İbnü'l-Hümâm önceki âlimlerin görüşlerini vermekte, hadisin hangi yönden illetli sayıldığını belirtmekte, önceki âlimlerin görüşlerine katılmadığında ise bu illetlerin farklı nedenlerden dolayı dikkate alınmayacağını ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Hümâm genel olarak hadislerin, râvilerin ma'rûf olmaması⁴²⁰, metrûk olması⁴²¹, veya râvideki herhangi bir kusurun olması⁴²², hadiste irsâl veya ıztırap olması⁴²³, râvilerin birbirinden hadis almamaları⁴²⁴ gibi nedenlerle illetli sayıldıklarını belirtir.

Bunların yanında bizzat kendisi de bazı rivâyetlerin illetine hükmetmektedir. Mesela, Mekke'de her vakit namaz kılabilceğine dair rivâyetin⁴²⁵ senedindeki

---

⁴¹⁸ Ebû Dâvûd, Zekât 20; Nesâî, Zekât 41.

⁴¹⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 300.

⁴²⁰ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 18, 88, 418.

⁴²¹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 101; II, 127.

⁴²² Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 114, 298, 357, 420; II, 162, 343, 404, 480, 484, 485, 487 vd.

⁴²³ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 76, 361.

⁴²⁴ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 98, 227.

⁴²⁵ Hadis için bkz. Dârekutnî, *Sünen*, II, 265.

râvilerinden ikisinin zayıf olması, senedde inkıtâ' ve ızdırıp bulunması nedenlerinden dolayı dört şekilde ma'lûl olduğunu belirtir⁴²⁶.

O, hadis metninin Kur'ân'a, meşhûr sünnete aykırılık gibi bâtinî inkıtâ' içinde değerlendirilen durumları da metinle ilgili illet kapsamı altında ele almaktadır⁴²⁷. Buna dair örnekleri *Metin Tenkidi* kısmında vereceğiz.

G) Önceki Âlimlerin Görüşlerini Değerlendirmesi

Körü körüne bir şeyleri savunmaktan kaçınan, daima delili güçlü olanların görüşlerinden yana olan İbnü'l-Hümâm, bu tutumunu hadis alanında da göstermektedir. Hadis değerlendirmelerinde ilmî birikimi görmezlikten gelmek gibi bir anlayışa sahip olmayan İbnü'l-Hümâm, bunun zıttı olan sadece önceki âlimlerin görüşlerini vermekle de yetinmemekte, ilmî birikimi öncelikle ortaya koyup daha sonra sağlam bulduğu delilleri almakta, delilini güçlü bulmadığı görüşleri ise tenkit etmektedir. Önceki âlimlerin hadislerin sıhhati ile ilgili görüşlerini yeri geldikçe değerlendirerek, iyi bir fakîh olması yanında iyi bir hadisçi olduğunu göstermektedir.

İbnü'l-Hümâm, hadislerin sıhhati konusunda âlimler tarafından yapılmış bazı değerlendirmelere katılmadığını yeri geldikçe belirtmektedir. Mesela, hacla ilgili şöyle bir rivâyet vardır: “Yoluna gücü yetenlerin Kâbe'yi ziyaret etmesi Allah'ın bir hakkıdır”⁴²⁸ âyeti indiğinde “Resûlullah (s.a.)'e âyette geçen 'yol' nedir” diye sorulunca Hz. Peygamber “Oraya gidip gelecek ölçüde yiyecek ve binittir” demiştir⁴²⁹. Bu rivâyet hakkında Ebû Hâtim'in 'muzdariptir' sözüne karşılık İbnü'l-Hümâm, 'Bu hadis sahihtir, hadiste ben bir şey göremiyorum' diyerek itirazda bulunmuştur⁴³⁰.

Farklı bir örnek olarak da şu rivâyet verilebilir: “Bir çift ayakkabı karşılığı evlenen kadının nikâhını Resûlullah (s.a.) câiz gördü”⁴³¹ hadisini Tirmizî'nin sahih kabul ettiğini belirten İbnü'l-Hümâm, bu hadisin sahih olmadığını çünkü râvilerinden

---

⁴²⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 236.

⁴²⁷ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 447-448.

⁴²⁸ Âl-i İmrân, (3), 97.

⁴²⁹ Hâkim, *Müstedrek*, I, 609; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 330. Benzer rivayetler için bkz. İbn Mâce, *Menâsik* 6; Tirmizî, *Hacc* 4.

⁴³⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 423-424.

⁴³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 445; İbn Mâce, *Nikâh* 17; Tirmizî, *Nikâh* 21.

Âsım b. Ubeydullah hakkında İbnü'l-Cevzî ve İbn Maîn'in 'O zayıftır onunla ihticac edilmez', İbn Hibban'ın da 'o çok hata yapardı' dediğini belirtir⁴³².

İbnü'l-Hümâm bazen âlimleri hadis ıstılahlarını yerli yerinde kullanmadığı için de tenkit eder. Mesela, *خَمِّرُوا وُجُوهَكُمْ وَلَا تُحَمِّرُوا رُءُوسَكُمْ* "Yüzlerinizi örtün, başınızı örtmeyin"⁴³³ şeklindeki rivâyette Hâkim'in, *وَلَا تُعْطُوا رُءُوسَكُمْ* cümlesinin olmadığını ama başka rivâyetlerde olduğu için burada tashîf olduğunu söylediğini belirten İbnü'l-Hümâm bunun doğru olmadığını söyler. Çünkü iki kelime arasında (*تُحَمِّرُوا* ile *تُعْطُوا*) harf benzerliği bulunmadığını, bunun sadece râviden kaynaklanan bir ihtisâr (manasını bozmadan hadisin bir kısmını hafız ederek rivâyet etmek) olduğunu belirtir⁴³⁴.

H) Mezhep Taassubunda Bulunmaması

Bazı âlimler kendi görüşlerini teyit etmek maksadıyla âyet ve hadisleri delil getirmiş, hatalı ve uzak tevillerle nasların kendi fikirlerini teyit ettiğini öne sürmüşlerdir. Bu gibi durumlarda karşıt görüşte olanlar, söz konusu hadisleri reddetmişlerdir⁴³⁵. Bazen de bu kimseler kendi görüşlerine uygun zayıf hadisleri delil olarak almışlardır. Mezhebin görüşünü güçlü göstermek amacıyla yapılan bu davranışlar hadislerin yanlış anlaşılmasına yol açabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Hanefî mezhebi mensûbu olan İbnü'l-Hümâm, kendi mezhebinin görüşlerini haklı çıkarmaktan ziyâde, delilini güçlü bulduğu görüşleri tercih etmiştir. Bu doğrultuda Hanefîlerin delil olarak aldıkları zayıf rivâyetleri savunmamakta; bunları ya farklı deliller ileri sürerek desteklemekte veya mezhebinin görüşü dahi olsa bu rivâyetleri almamaktadır.

Mesela o, dinden dönen kadının öldürülüp öldürülmeyeceği konusundaki hadisleri nakletmekte; mezhebinin görüşü olan öldürülmeyeceği yönündeki hadisleri değerlendirerek seneddeki râvilerden dolayı onları zayıf bulduğu için almamakta, öldürüleceği yönündeki hadislerin daha kuvvetli olduğunu belirterek bunların delil

⁴³² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 308.

⁴³³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 54; Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, III, 23.

⁴³⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 449. Benzer değerlendirmeler için bkz. s. Özmen, *İbnü'l-Hümâm'ın Hadisçiliği*, 33-41.

⁴³⁵ Tekineş, *Hadisleri Anlama Problemi*, s. 265-266.

alınması gerektiğini savunmaktadır. Ancak dinden dönen her kadının da öldürülmeyeceğini, öldürülebilmesi için belli şartların bulunması gerektiğini belirtmektedir⁴³⁶.

İbnü'l-Hümâm, bir arazîden hem öşür hem de haracın birlikte alınamayacağına dair Hanefilerin delil aldıkları rivâyetlerden bazısını zayıf bularak bazısını da tâbiûnun sözleri olduğu gerekçesiyle mezhebinin görüşüne rağmen kabul etmemiştir. Bununla birlikte öşür ve haracın birlikte alınacağına dair İmam Malik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in delillerini daha sağlam bularak onların görüşlerini almıştır⁴³⁷.

---

⁴³⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, VI, 68-69.

⁴³⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, VI, 38-39.

İKİNCİ BÖLÜM
İSNÂD VE METNİ ESAS ALAN DEĞERLENDİRMELERİ

I) İSNÂDI ESAS ALAN DEĞERLENDİRMELERİ

Bir hadisi veya bir sözü ilk söyleyene nispet etmek üzere senedinde yer alan râvilerin adlarını zikretme anlamına gelen isnad⁴³⁸ râvi ve rivâyet lafızlarından oluşmaktadır. Biz, *Fethu'l-kadir*'de tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Hümâm'ın isnadla ilgili görüşlerini, söyleyeni açısından hadis çeşitleri, seneddeki kopukluk ve râvilerle ilgili değerlendirmeler olarak üç başlık altında ele alacağız.

A) Söyleyeni Açısından Hadis Çeşitleri

Hadisler, söyleyeni (senedin müntehâsı) açısından kudsî, merfû', mevkûf ve maktû' kısımlarına ayrılır⁴³⁹. Bunlardan kudsî ve maktû' hadis hakkında İbnü'l-Hümâm'ın görüşlerine rastlayamadığımız için burada merfû' ve mevkûf rivâyetlerin tanımlarını verip onun bu tür hadisler hakkındaki görüşlerine yer vereceğiz.

Merfû' hadis, kavli, fiilî ve takrirî olarak muttasıl veya munkatî' bir senedle Hz. Peygamber'e izâfe edilen rivâyete denir⁴⁴⁰. Bu da "sarâhaten" ve "hükmen" merfû' olmak üzere iki kısma ayrılır. Sarâhaten merfû', açık bir şekilde Hz. Peygamber'e izâfe edilirken, hükmen merfû', herhangi bir sahâbînin şahsî görüş ve kanaatine dayanması mümkün olmayan dinî konularda verdiği haberlere denir⁴⁴¹.

---

⁴³⁸ Küçük, "İsnad", *DİA*, XXIII, 154.

⁴³⁹ Nurettin İtr, *Menhecü'n-nakd*, s. 323-331.

⁴⁴⁰ İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 45; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 197; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 83; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh*, I, 133.

⁴⁴¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 83-87; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 133-134.

Mevkûf hadis, kavli, filî ve takrirî olarak muttasıl veya munkatî' bir senedle sahâbeye izâfe edilen rivâyete denir⁴⁴².

İbnü'l-Hümâm söyleyeni açısından hadis çeşitlerinin tanımlarına eserinde değinmemiş, ancak bunlarla ilgili bazı konulara temas etmiştir.

Merfû' hadisin kısımlarından olan hükmen merfû' hakkında bilgi vermektedir. Ancak bunu mevkûf başlığı altında vermekte ve "Sahâbenin kendi görüşüne dayanmayan konulardaki mevkûf hadis, merfû' gibidir" diyerek hükmen merfû' konusuna değinmektedir⁴⁴³.

Sünnet tanımı kısmında da belirttiğimiz gibi İbnü'l-Hümâm sahâbe kavillerinin (mevkûf hadisin) hüccet olduğunu belirtir⁴⁴⁴.

Mesela, Hz. Âişe'den nakledilen "Namaz önce ikişer ikişer farz kılındı. Daha sonra Hz. Peygamber hicret etti, dört rekât olarak farz kılındı. Yolcu namazı ise ilk hal üzere bırakıldı"⁴⁴⁵ rivâyeti hakkında İbnü'l-Hümâm bu hadis her ne kadar mevkûf olsa da semâya (yani bunu Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'den duyduğuna) hamledilir. Çünkü rekâtların sayısı konusunda akılla hüküm konulmaz, demektir⁴⁴⁶.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm, sahâbenin kendi akıl ve görüşüne dayanmayan konulardaki rivâyetlerinin merfû' gibi olduğunu belirtmiş ve hadis usûlündeki hükmen merfû' konusuna değinmiştir⁴⁴⁷.

Bir hadisin bir tarîkten merfû' başka bir tarîkten ise mevkûf rivâyet edilmesi durumunda⁴⁴⁸ İbnü'l-Hümâm genel olarak buradaki ziyâde (haberi merfû' rivâyet etmek), sikanın ise bunu kabul eder. Mesela, "Kim unuttuğu bir namazı imamla namaz kılarken hatırlarsa, namazını tamamlasın. Eğer namaz bittikten sonra

---

⁴⁴² İbn Salâh, *a.g.e.*, s. 46; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 198; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 134-135.

⁴⁴³ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 160.

⁴⁴⁴ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 247; II, 64, 246, 436, 503; IV, 366.

⁴⁴⁵ Buhârî, *Fedâilu's-sahâbe*, 77.

⁴⁴⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 30.

⁴⁴⁷ Farklı örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 160, 459; II, 30, 98, 521; VI, 128 vd.

⁴⁴⁸ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 112, 200; II, 182, 477; III, 268, 475 vd.

hatırlarsa imamla birlikte kıldığı namazı iade etsin”⁴⁴⁹ rivâyetinin İbn Ömer’den mevkûf olarak rivâyet edildiğini belirten İbnü’l-Hümâm, bunun merfû‘ halde rivâyetinde de ihtilâf edildiğini belirttikten sonra, “Açıktır ki hadisin Hz. Peygamber’e izâfesi (ref) bir ziyâdedir. Sikanın ziyâdesi de makbûldür. Buradaki raviler de sikadır” demektedir⁴⁵⁰.

Bir başka yerde, “Canlı olarak doğmayan çocuğa cenâze namazı kılınmaz. O çocuk ne miras alır ne de miras bırakır”⁴⁵¹ rivâyeti hakkında Tirmizî, “merfû‘ hem de mevkûf şekilde rivâyet edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki doğru olan mevkûf rivâyettir” demiştir⁴⁵². Bunun üzerine İbnü’l-Hümâm “Vakf (hadisi mevkuf olarak rivayet etmek) ve ref (hadisi merfû olarak rivayet etmek) arasındaki tearuzda tercih edilen görüş ref’in öne alınmasıdır. Ravilerde adâlet ve zabt sıfatları olduktan sonra, ravilerin daha hafız (ahfaz) ve hadisin tariklerinin fazla olması gibi nedenlerle vakfî tercih etmek yoktur,” demektedir⁴⁵³.

B) İsnaddaki Kopukluk (Zâhirî İnkıtâ')

Sözlükte kesilme, kopma anlamına gelen inkıtâ'⁴⁵⁴ kelimesi, hadis usûlü terimi olarak isnâd zincirini teşkil eden râvilerden bir veya birkaçının senedin herhangi bir yerinden düşmesiyle meydana gelen kopukluğa verilen addır⁴⁵⁵.

Hadisçiler, isnâddaki kopukluk hadisin sıhhatine zarar verdiği için inkıtâ‘ sebebiyle mürsel, munkatı', mu'dal, müdelles, muallak diye adlandırılan hadis çeşitlerini zayıf hadis türlerinden saymışlardır⁴⁵⁶.

Hanefî fakîhler ise inkıtâ'ı, hadisçilerden farklı bir şekilde, zâhirî ve mânevî olarak iki kısımda incelemişlerdir. Zâhirî inkıtâ' ile mürsel başlığı altında isnaddaki

---

⁴⁴⁹ Dârekutnî, *Sünen*, I, 503; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 221.

⁴⁵⁰ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 503.

⁴⁵¹ Hadis için bkz. Tirmizî, *Cenâiz* 43.

⁴⁵² Tirmizî, *Cenâiz* 43.

⁴⁵³ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 136. Farklı bir örnek için bkz. *a.e.*, II, 382.

⁴⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 276 (k-t-a maddesi).

⁴⁵⁵ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 232; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 149.

⁴⁵⁶ İbn Salâh, *a.g.e.*, 51-76; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 214-260; İbn Hacer, *a.g.e.*, 58-62; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 141-169.

her tür kopukluğu, manevî inkıtâ' ile ise muttasıl gibi gözükken bir rivâyetin râvisinde gizli bir kusurun bulunmasını veya haberin kendisinden daha güçlü bir delile aykırı olmasını kastetmişlerdir⁴⁵⁷.

İbnü'l-Hümâm, isnaddaki kopuklukla ilgili olarak mürsel yanında munkatı', müdelles ve muallak terimlerine de yer verdiği için biz burada her birine ayrı ayrı yer vereceğiz.

1) Mürsel

Hadisçilerin ıstılahında "Tâbiünden bir râvinin قال رسول الله (Resûlüllah şöyle buyurdu) diyerek sahâbî râviyi atlayıp doğrudan Resûlüllah (s.a.)'e izafe ettiği hadise" mürsel denir⁴⁵⁸.

Hanefiler, mürseli mevsûlün karşıtı olarak kullandıkları için seneddeki kopukluğun her çeşidine mürsel demişlerdir⁴⁵⁹. Dolayısıyla hadis usulünde munkatı', mu'dal, müdelles, muallak diye isimlendirilen hadis çeşitlerinin tümü Hanefilerce mürsel sayılmıştır⁴⁶⁰.

İbnü'l-Hümâm usûl eserinde mürselin tarifi hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

Mürsel, sika ve imam olan bir râvinin senedden hazif yaparak (râvi düşürerek) قال رسول الله (Resûlüllah şöyle buyurdu) demesidir. Söyleyen kimseyi tâbii veya tâbiünün büyükleri ile sınırlandırmak ise muhaddislerin mürsel ıstılahıdır. Böylece bizim tarifimize muhaddislerin ıstılahındaki munkatı' ve mu'dal hadisler de girmiştir⁴⁶¹.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere, Hanefî usûl geleneğine uygun olarak İbnü'l-Hümâm da isnaddaki kopuklukların tamamını mürsel adı altında değerlendirmektedir.

---

⁴⁵⁷ Ünal, *Ebü Hanîfe*, s. 173; Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, s. 174.

⁴⁵⁸ İbn Salah, *a.g.e.*, s. 51; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 214; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 141.

⁴⁵⁹ Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 142.

⁴⁶⁰ Polat, *Mürsel Hadisler*, s. 52-56.

⁴⁶¹ Emir Padişah, *Teysîrüt-Tahrîr*, III, 102.

Mesela, kitâbet akdiyle⁴⁶² ilgili Abdülvehhâb b. Atâ' (v. 204/819)> Dâvud b. Ebû Ubeyd⁴⁶³ (v. 140/757)> Âmir eş-Şa'bî (v. 100/718) tarikli Berîre hadisi⁴⁶⁴ hakkında İbnü'l-Hümâm "Bu hadis mürseldir ve hüccettir" diyor⁴⁶⁵. Bu sened incelendiğinde rivâyetin hadis usulcülerinin kullandığı mürsel yani tâbiûnun sahâbeyi atlayarak Hz. Peygamber'e izafe ettiği tâbiîn mürseli olduğu görülür.

Ellerin sadece yedi yerde kaldırılabilmesine dair Vekî' (v. 196/811)> İbn Ebû Leyla (v. 148/765)> el-Hakem (v. 113/731)> Mıksem (v. 101/719)> İbn Abbas (v. 68/687) tarikiyle rivâyet edilen hadis⁴⁶⁶ hakkında Şu'be, (v. 160/776) el-Hakem'in Mıksem'den dört hadis dışında rivâyeti olmadığını, bu rivâyetin ise bunların dışında kaldığını belirtmiş⁴⁶⁷, bunun üzerine İbnü'l-Hümâm, Hakem'in Mıksem'den bu hadisi almamış olması nedeniyle rivâyetin mürsel olduğunu belirtmiştir⁴⁶⁸. Bu örnekte ise İbnü'l-Hümâm'ın, hadisçilerin munkatı' dediği yani tâbiûndan sonraki râvisi düşmüş rivâyet hakkında mürsel dediğini görmekteyiz.

Yukarıdaki örneklerde İbnü'l-Hümâm'ın seneddeki tüm kopukluklara mürsel dediği görülmektedir. Usûl ile ilgili eserinde mürseli en geniş anlamıyla tarif etmesine karşılık *Fethu'l-kadîr*'de mürseli, genellikle hadis usûlcülerinin kullandığı anlamda yani senedinden sahâbînin düştüğü mürsel hadis anlamında kullanmaktadır⁴⁶⁹. Bunun dışında tâbiûndan sonraki tabakalardaki râvîlerden kaynaklanan kopukluklara ileride de değineceğimiz üzere mürsel dediği bir kaç yer haricinde⁴⁷⁰ genellikle munkatı' demektedir⁴⁷¹. Bu tutumuyla İbnü'l-Hümâm, Hanefîlerin genel anlayışının

⁴⁶² Kitâbet akdi; efendi ile kölesi arasında bir bedel karşılığında özgürlük elde etme üzerine kurulu olan bir akittir (Bkz. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri*, s. 312).

⁴⁶³ Bu râvinin ismi *Fethu'l-kadîr*'de bu şekilde olmasına rağmen kaynaklarda Dâvud b. Ebû Hind şeklinde geçmektedir. (Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 259).

⁴⁶⁴ Hadis için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 259. Hadis hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, III, 198.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 382. Şa'bî'nin başka bir mürseli için bkz. a.e., II, 147.

⁴⁶⁶ Hadis için bkz. İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, III, 437; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 385.

⁴⁶⁷ Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, I, 292.

⁴⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 316.

⁴⁶⁹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 335, 345, 361, 391; II, 65, 116, 250, 344, 452, 469; III, 245, 365, 382; IV, 322; V, 344, vd.

⁴⁷⁰ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 107; II, 298; III, 416.

⁴⁷¹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 18; 28; II, 126; III, 212; IV, 290; VI, 228.

aksine seneddeki inkıtâ' nedeniyle oluşan hadis çeşitlerini isimlendirmede hadis usulcileri gibi düşünmektedir.

Mürsel Çeşitleri ve Delil Değerleri

Burada genel olarak mürselin hücciyetine değinip mürsel çeşitlerinin delil oluşları hakkında bilgi vereceğiz.

Hadisçiler, mürsel hadisi senedindeki inkıtâ', nedeniyle genellikle zayıf hadis başlığı altında değerlendirirken⁴⁷², Hanefiler bu çeşit bir inkıtâ'nın fazla bir sorun teşkil etmediğini düşünerek onu hüccet kabul ederler⁴⁷³. Konuyla alakalı olarak Polat, üç farklı yaklaşıma işaret etmektedir.

- a- Mürsel hadisi mutlak olarak makbûl ve hüccet sayanlar: Mutezilî, Hanefî, Maliki âlimlerinin çoğu bu kanıdadır.
- b- Mürsel hadisi hiçbir şekilde makbûl ve hüccet saymayanlar: Bu, Hadisçilerin çoğu ve fukahanın bir kısmının görüşüdür.
- c- Mürsel hadisi belli şartlarla makbul ve hüccet kabul edenler⁴⁷⁴.

İbnü'l-Hümâm'ın bu gruplardan mürseli mutlak olarak kabul edenlere dâhil olduğu görülmektedir. Nitekim *Fethu'l-kadîr*'de de mürsel hakkında "Bize göre râvileri sika ve adâletli olduktan sonra hüccettir" demektedir⁴⁷⁵.

Mürsel hadisin çeşitleri ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

Hanefiler mürseli, a) sahabî mürseli, b) ikinci ve üçüncü neslin mürseli, c) üçüncü nesilden sonrakilerin mürsellersi, d) bir yönüyle muttasıl bir yönüyle mürsel diye dört kısımda incelemişlerdir⁴⁷⁶. İbnü'l-Hümâm ise mürseli şu kısımlara ayırır:

---

⁴⁷² İbn Salah, *a.g.e.*, s. 53; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 217; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 142. Bununla birlikte bazı özel şartları taşıması durumunda hadis âlimleri de mürseli hüccet kabul etmişlerdir. (Bkz. Ahmed Naim, *a.g.e.*, a.y.)

⁴⁷³ Hanefiler, hadisteki her türlü inkıtâ'ı mürsel olarak değerlendirip hüccet kabul edilmesini, râvinin adalet ve zabt sahibi olmasının yanında fakih olması şartına bağlarlar. (bkz. Ünal, *a.g.e.*, s. 190-196; Bedir, *a.g.e.*, s. 84-87, 235-241). Bundan dolayı Hanefilerin her türlü kopukluğa mürsel diyerek hüccet kabul etmelerinde bu şartların unutulmaması gerekir.

⁴⁷⁴ Polat, "Mürsel" *DİA*, XXXII, 53; a.mlf., *Mürsel Hadisler*, s. 100-153.

⁴⁷⁵ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 128, 298; III, 255.

a) **Sahâbî Mürseli:** Bir sahâbînin, kendisinden işittiği sahabînin ismini zikretmeyerek Resûlüllah (s.a.)’den işitmiş gibi naklettiği rivâyete denir⁴⁷⁷.

Sahâbî mürselinin hücciyeti ise sahâbîlerin adâleti ile ilgilidir. Bundan dolayı mürseli hucce kabul etmeyenler de dâhil olmak üzere muhaddisler ve ehl-i sünnet âlimlerinin cumhuruna göre sahabî mürseli hüccettir. Çünkü onlara göre sahabiler âdildir⁴⁷⁸.

İbnü’l-Hümâm da sahabî mürselini hüccet kabul ederek "*Usûl ilminde sahâbî mürseli icmâen makbuldür*"⁴⁷⁹ demiştir.

Mesela, Cum’a namazının farz olması ile ilgili bir hadisin⁴⁸⁰ râvilerinden Târik b. Şihâb (v. 83/702) hakkında Ebû Dâvud’un (v. 275/888) “O, Hz. Peygamber’i görmüş ancak ondan hadis işitmemiştir” iddiasına karşılık İbnü’l-Hümâm’ın “*Bu durum (hadis işitmemesi) onun sahâbîliğini (sohbetini) ve bu hadisi yaralayıcı değildir. Bu hadis neticede sahabî mürselidir, bu da hüccettir*”⁴⁸¹ değerlendirmesi sahabî mürselini delil aldığını göstermektedir⁴⁸².

b) **İkinci (tâbiûn) ve üçüncü neslin (etbâu’t-tâbiîn) mürsellersi:** İbnü’l-Hümâm; “İkinci ve üçüncü neslin mürsellersi, her ne kadar Şafiîlere göre Said b. Müseyyeb’in (v. 94/712) mürsellersi gibi farklı bir tarikle muttasıl bir sened sabit olmadıkça kabul edilmese de, bize ve Malikîlere göre makbûldür”⁴⁸³ diyerek tâbiûn ve etbâu’t-t-tâbiîn râvilerinin mürsellersinin kaynak değerine işaret eder.

c) **Üçüncü nesilden sonrakilerin mürsellersi:** Hanefiler arasında görüş farklılığı olmakla birlikte, âdil ve sika olmayanlardan hadis almamakla meşhûr olmuş

---

⁴⁷⁶ Ünal, *a.g.e.*, 174-175. Ayrıca bkz. Demir, *Sünnet Anlayışı*, s.89-90.

⁴⁷⁷ Polat, *Mürsel Hadisler*, s.92; Betiştî, *Hücciyetü’l-mürsel*, s.112.

⁴⁷⁸ Polat, *a.g.e.*, s.92; Betiştî, *a.g.e.*, s.129-130.

⁴⁷⁹ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, X, 44.

⁴⁸⁰ Hadis için bkz. Ebû Dâvud, *Sünen*, Salât 208.

⁴⁸¹ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 47-48.

⁴⁸² Farklı bir örnek için bkz. İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 459.

⁴⁸³ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, X, 44.

kimselerin rivâyetlerinin kabul edileceği belirtilmiştir⁴⁸⁴. İbnü'l-Hümâm'ın bu konudaki görüşü ise şöyledir:

Üçüncü nesilden sonrakilerin mürselleri Hanefilerin bazısına göre kabul edilir, bazısına göre reddedilir. Ancak Hanefilerin tercih edilen görüşüne göre makbuldür⁴⁸⁵.

Sonuç olarak İbnü'l-Hümâm'ın râvilerin sika ve adâletli olması şartıyla, tüm mürsel rivâyetleri kabul ettiği görülmektedir ki, bu da Hanefî âlimlerin genel eğilimidir. Ancak burada birkaç noktaya değinmek gerekir:

İbnü'l-Hümâm'ın mürsel dediği rivâyetlere bakıldığında irsâl yapanların genellikle tâbiûnun büyüklerinden olduğu görülmektedir⁴⁸⁶. Nitekim kendisi de *Alkame* (v. 63/682), *Said b. Müseyyeb* (v. 94/712,) *Said b. Cübeyr* (v. 95/713), *İbrahim en-Nehâî* (v. 96/714), *eş-Şa'bi* (v. 103/721), *Tavus* (v. 106/724), *Salim b. Abdullah* (v. 107/725), *Mekhûl* (v. 112/730) ve *Atâ'* (v. 114/732), gibi tâbiûnun önde gelenlerinin irsâl yaparak rivâyet ettikleri hadislerin merfû' (müsned) değerinde olduğunu ve âlimlerin çoğununun da bu görüşü benimsediğini söyler⁴⁸⁷. Bundan dolayı eserinde, sika ve adaletli olduğu bilinen tâbiûnun mürselleri hakkında “*Bu bize göre hüccettir*”⁴⁸⁸ derken tâbiûndan sonrakilerin mürselleri için “*Ravileri sika ve adâletli ise hüccettir*”⁴⁸⁹ demektedir.

İbnü'l-Hümâm, mürsel rivâyetleri genellikle ya farklı bir mürselle veya müsned bir rivâyetle ya da sahâbe ve tâbiûn sözleriyle desteklemeye çalışır⁴⁹⁰.

---

⁴⁸⁴ Ünal, *a.g.e.*, 174-175.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, X, 44. Hanefî âlimlerinin bazısına göre her âdil kimsenin irsâli kabul edilir, bazısına göre ise Hz. Peygamber ilk üç neslin hayır ve doğruluğuna, ondan sonrakilerde ise yalanın artacağına şahadet ettiği için ancak sika ve âdil dışındaki kimselerden rivayet almamakla meşhûr olmuş kimselerin rivayetleri kabul edilir. (Bkz. Ünal, *a.g.e.*, s. 175).

⁴⁸⁶ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 335, 345, 361, 391; II, 65, 116, 250, 344, 452, 469; III, 245, 365, 382; IV, 322; V, 344, vd.

⁴⁸⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 391.

⁴⁸⁸ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 345, 361, 391; II, 65, 116, 250, 344, 452, 469; III, 245, 365, 382; IV, 322; V, 344; VII, 345-346, vd.

⁴⁸⁹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 298; III, 255.

⁴⁹⁰ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 14, 361; II, 116; III, 365; IV, 322; V, 22; VI, 457; VII, 27, 74, 345-346.

Mesela, Dârekutni'nin (v. 385/995) *İlel*'inde ramazan ayında bilerek orucu bozmak ile ilgili Said b. Müseyyeb (v. 94/712) rivâyeti⁴⁹¹ hakkında İbnü'l-Hümâm, "Bu hadis Saîd'in mürselidir. Onun mürselleri, mürseli hüccet kabul etmeyenlerin çoğuna göre de makbûldur"⁴⁹² der. Said b. Müseyyeb'in mürsellerini hadisçiler ve İmam Şâfiî (v. 204/819) kabul etmektedir.

İbnü'l-Hümâm, cenâze namazındaki tekbirler konusunu anlatırken bu namazda dört tekbir alınacağına dair Nehaî'den (v. 96/714) bir hadis⁴⁹³ naklederek şöyle der:

"İsnaddaki zayıflık (hadisin mürsel olması) metnin de zayıf olmasını gerektirmez. Eğer hadis, sahâbeden rivâyet edilen ve sıhhatine delalet eden nakillerin çokluğu ve bu nakillerin yaygınlık kazanmış olması gibi karinelerle desteklenirse sahih olur.

Hadis mürsel olsa da, râvileri sika olduktan sonra bize göre onun sahih olduğuna hükmedilir. Mürseli kabul etmeyenlere göre dahi, aynı konuda bilinen farklı rivâyetlerle desteklendiği vakit mürsel sahih olur. Bizim yaptığımız da işte budur"⁴⁹⁴.

İbnü'l-Hümâm'a göre mürsel hüccet olmasına rağmen o, eserinde İmam Şâfiî'nin mürsel görüşüne⁴⁹⁵ uygun delilleri zikretmiştir. Bu tutumuyla İbnü'l-Hümâm, Hanefîlerin hüccet kabul ettikleri mürsellerin Şâfiîlerce öne sürülen şartlara da uygun olduğunu ispat ederek mezhebin istidlal anlayışını savunmayı amaçlamış olabilir.

Hanefiler, mürsel ile müsned arasında kayda değer bir fark görmemekte hatta bazı durumlarda çeşitli gerekçeler ileri sürerek delil değeri açısından mürseli öncelemektedirler⁴⁹⁶. İbnü'l-Hümâm'ın, râvileri adâletli ve sika olmak şartıyla mürseli

---

⁴⁹¹ Hadis için bkz. İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, II, 347.

⁴⁹² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 343-344. Ayrıca bkz. II, 298.

⁴⁹³ Hadis için bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 184.

⁴⁹⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 128.

⁴⁹⁵ İmâm Şâfiî mürsel hadisin kabul edilebilmesi için şu beş şartı ileri sürer: a) Mürsel olarak rivâyet edilen hadisle aynı manada güvenilir râvilerin müsned rivayetlerinin olması b) Mürsel hadisin başka güvenilir râvilerce rivâyet edilen diğer mürselle desteklenmiş olması c) Mürsel hadise uygun sahabe sözlerinin olması d) Âlimlerin çoğunun mürsel hadise uygun fetvâ vermesi e) Mürsel hadisi rivâyet eden râvi, irsâl ettiği ismi açıkladığında meçhul veya rivâyeti kabul edilmeyen bir kişinin ismini vermemesi (bkz. Aktepe, *Sünnet Anlayışı*, s. 267-268).

⁴⁹⁶ Demir, *Sünnet Anlayışı*, s. 91.

hüccet kabul ettiğini ancak müsnedden üstün tutma konusunda farklı düşündüğünü görmekteyiz.

Mesela, Hz. Peygamber'in hayvanın hayvanla vadeyle satımını yasakladığına dair müsned⁴⁹⁷ ve mürsel⁴⁹⁸ rivâyetleri verdikten sonra İbnü'l-Hümâm, "*Râvileri sika olduktan sonra irsâl ve vasl teâruz ettiğinde (yani hadis mürsel ve müsned olarak rivâyet edildiğinde) hüküm -bilindiği üzere- vasla göredir*" demektedir⁴⁹⁹. Başka yerde de aynı şekilde "*Vasl (mevsûl rivâyet) ve irsâl (mürsel rivâyet) teâruz ederse esas alınacak vasl edilen rivâyettir. Râvileri sika olduktan sonra burada râvilerin daha hafız (ahfaz) olması gibi özellikler aranmaz*" demektedir⁵⁰⁰.

Bu tutumuyla İbnü'l-Hümâm'ın mürsel rivâyetlerin müsnedlerden daha üstün olduğuna yönelik bazı Hanefilerin görüşlerine katılmadığını, buna karşılık eğer aynı konuda sikalardan oluşan müsned rivâyet varsa onun mürsel rivâyetlerden üstün tutulacağı görüşünü benimsediğini görmekteyiz.

Başka yerlerde de, İbnü'l-Hümâm'ın mürsel olduğu söylenen bir hadisin müsned olduğunu ispatlama çabası⁵⁰¹ ve mürsel hadisi hüccet açısından müsned gibi değerlendirmesi⁵⁰² yukarıda söylediklerimizi destekler niteliktedir.

Sonuç itibariyle İbnü'l-Hümâm'ın, mürselin delil sayılması yönünde mezhebinin hâkim anlayışıyla örtüşen yaklaşımı yanında, Hanefilerin mürsel olarak delil aldığı hadisleri, müsned veya farklı bir mürselle desteklemek suretiyle Şâfiilerce meşrû olduğunu ispata girişerek iki mezhebin kabullerini eklektik (memzûc) bir yapı içerisinde değerlendirdiği de söylenebilir⁵⁰³.

---

⁴⁹⁷ Hadis için bkz. Dârekutnî, *Sünen*, III, 71; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XI, 354.

⁴⁹⁸ Hadis için bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 289.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 74.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 519. Farklı örnekler için bkz. *a.e.*, I, 361; III, 251.

⁵⁰¹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 153.

⁵⁰² Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 420; IV, 322; VI, 378.

⁵⁰³ Benzer bir değerlendirme için bkz. Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, s. 251.

2) Munkatı'

Hadisçilerin çoğunluğuna göre munkatı', tabiîden sonraki râvisi düşmüş olan hadistir. Nitekim Hâkim (v. 405/1014), munkatı'ın, râvî düşmesi, ravinin mübhem bırakılması veya râvinin irsal mevkii olan tabiîye varmadan rivâyette bulunduğu kişiden işitmeyen bir ravinin rivâyetinin olması şeklinde üç kısım olduğunu belirtmiş⁵⁰⁴ İbnü's-Salâh da (v. 643/1245) Hâkim'in (v. 405/1014) bu görüşüne katılmıştır⁵⁰⁵.

Bununla birlikte munkatı'ın, "Sahâbîden önce senedden bir veya peş peşe olmamak kaydıyla birden fazla ravinin düşmüş olduğu hadis" şeklinde de tarif edilmiştir⁵⁰⁶.

Fıkıh ve bazı hadis ulemasına göre ise munkatı' hadis, senedi muttasıl olmayan hadis demektir⁵⁰⁷. Bu görüşte olanlar, seneddeki kopukluğa bakar, bu kopukluğun senedin başında, ortasında, ya da sonunda olmasını dikkate almazlar. Böyle olunca hadisçilerin farklı şekillerde isimlendirdikleri mürsel, mu'dal, muallak, müdelles hadis türlerinin hepsi munkatı' kapsamına girmektedir. Ayrıca onlar, munkatı' ile mürseli bir tutarak bu hadis çeşitlerini mürsel içinde de değerlendirirler⁵⁰⁸.

Hanefiler ise yukarıda belirttiğimiz gibi isnâddaki kopukluğun her türlüüne mürsel dedikleri için munkatı' da mürsel tarifinin içinde yer alır⁵⁰⁹.

İbnü'l-Hümâm, munkatı' hadisi genellikle sahâbeden sonraki tabakalardaki kopukluklar için kullanır. Bu konuda İbnü'l-Hümâm'ın hadisçiler gibi düşündüğü söylenebilirse de, munkatı' hadisler için "Sika ve adâletli olduktan sonra bize göre hüccettir." sözüyle onlardan ayrıldığı açıkça görülür.

---

⁵⁰⁴ Hâkim, *Ma'rife*, s. 173-178.

⁵⁰⁵ İbn Salah, *Ulûmu'l-hadis*, 56-57.

⁵⁰⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 61; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh*, I, 149.

⁵⁰⁷ Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 149.

⁵⁰⁸ Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 149.

⁵⁰⁹ Polat, *Mürsel Hadisler*, s. 51-56. Ayrıca bkz. Ünal, *Ebû Hânife*, 174.

Mesela, hacda Arefe, Müzdelife, Mina ve teşrik günleri ile ilgili Süleyman b. Musa el-Eşdak (v. 119/737)> Cübeyr b. Mut'ım (v. 58/677) tarikli hadis⁵¹⁰ hakkında İbnü'l-Hümâm, “Eşdak, Cübeyr'i görmemiştir. Dolayısıyla hadis munkatı'dır” der⁵¹¹.

Örnekte de olduğu gibi munkatı' olduğu söylenen hadislere bakıldığında, bunların genellikle tâbiûn tabakasındaki ravisi düşmüş hadisler olduğu görülür⁵¹².

Kimi rivâyetler için “mürsel ve munkatı” şeklinde değerlendirme yapan İbnü'l-Hümâm'ın, isimlendirmede munkatı' yani sahâbîden sonraki râvisi düşmüş rivâyetlere mürsel demediği görülmektedir.

Mesela, câhiliye devrinde zina edilen kadının kızıyla evlenilmesi ile ilgili İbn Cüreyc (v. 150/767)> Ebû Bekr b. Abdurrahman b. Umî Hakîm (v. 94/712)> Resûlüllah tarikli hadis⁵¹³ hakkında İbnü'l-Hümâm “Mürsel ve munkatı'dır” der⁵¹⁴. Rivâyeti incelediğimizde İbn Cüreyc'in bir raviyi atladığını dolayısıyla hadisin munkatı', tâbiû olan Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın ise sahâbî râviyi atladığını dolayısıyla hadisin mürsel olduğunu görmekteyiz⁵¹⁵. Buna göre İbnü'l-Hümâm, munkatı' kavramını sahâbînin öncesindeki ravisi düşen rivâyetler için kullanmaktadır.

Munkatı' hadisin hükmü konusunda “Râvileri sika ve adâletli olduktan sonra bize göre hüccettir veya irsâl gibidir”⁵¹⁶ diyerek munkatı' hadisi mürsel gibi değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Mesela, sabah ezânın nasıl okunacağı ile ilgili Ma'mer (v. 154/770)> ez-Zührî (v. 125/742)> Said b. Müseyyeb (v. 94/712)> Bilal (v. 18/639) tarikli hadis⁵¹⁷ hakkında

---

⁵¹⁰ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 82. Hadis başka kitaplarda Eşdak ve Cübeyr arasında Abdurrahman b. Ebû Hüseyin (v.115/733) yer alarak rivayet edilmiştir.(bkz. İbn Âdî, *el-Kâmil*, III, 269).

⁵¹¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 483.

⁵¹² Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 260, 305, 507; V, 492; VI, 34.

⁵¹³ Hadis için bkz. Abdurrezzak, *Musannef*, VII, 202.

⁵¹⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 212. Farklı bir örnek için bkz. a.y.

⁵¹⁵ İbn Cüreyc'in hocaları arasında Ebû Bekir b. Abdullah yer almamaktadır. Zaten onun çokça irsâl ve tedlîs yaptığı belirtilmiştir. (bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 357). Ayrıca Ebu Bekir b. Abdurrahman için bkz. a.e., XII, 34.

⁵¹⁶ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 18; 28; II, 126; III, 212; IV, 290; VI, 228.

İbnü'l-Hümâm “İbn Müseyyeb, Bilal’e yetişememiştir. Dolayısıyla hadis munkatı’dır. Ancak ravileri adâletli ve sika olduktan sonra bize göre hüccettir” der⁵¹⁸.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm'ın sahâbeden sonraki isnâddaki kopukluklar için bazı yerlerde mürsel derken⁵¹⁹ çoğu yerde munkatı’ demesi, onun isnâddaki kopukluğun şekline bakmadığını gösterir. Nitekim râvileri sika ve adâletli olduktan sonra mürsel ve munkatı’ı hüccet kabul etmesi bunun açık delilidir. Ancak isnâddaki kopuklukların hepsine mürsel dememesi ve sahâbeden sonraki kopukluklar için munkatı’ terimini kullanması, isimlendirmede çoğu zaman hadisçilerin yöntemini benimserken böylesi rivâyetlerin değeri hakkında Hanefî usûlunu devam ettirdiğini göstermektedir.

3) Müdelles

Tedlîs, bir kusuru veya çoğunlukla hoş görülmeyen bir özelliği bulunan bir hadisi, böyle olmadığını zannettirecek şekilde rivâyet etmeye denir⁵²⁰. Tedlîsin farklı şekilleri olmakla birlikte⁵²¹ bazı muhaddisler müdellisi mecrûh⁵²² sayıp semâ⁵²³ açıkça belirtmiş olsa bile rivâyetini kabul etmezler⁵²⁴.

Hadisçilerin çoğu ise, müdellisin an’aneli⁵²⁵ rivâyetini kabul etmemekte hemfikirdirler. Ancak sika kimselerden rivâyet edenlerin tedlîsi bunlara göre makbuldür. Eğer râvinin hem sikadan hem de sika olmayandan rivâyet ettiği biliniyorsa ve râvî semâ’a delâlet etmeyen bir lafızla rivâyet etmişse, hadisi mürsel olur

---

⁵¹⁷ Hadis için bkz. İbn Mâce, Ezân 3.

⁵¹⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 246.

⁵¹⁹ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 107; II, 298; III, 416.

⁵²⁰ Aydınlı, *Hadis İstılahları*, s. 315.

⁵²¹ Tedlîsin çeşitleri için bkz. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, 73; Suyûtî, *a.g.e.*, 251-260; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 163-175.

⁵²² Mecrûh; güvenilirliğini zedeleyen bir veya birkaç kusuru bulunduğu söylenerek tenkit edilen râviye denir. (bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 181)

⁵²³ Semâ'; bizzat hocanın ağzından hadis işitme, hadis alma demektir. Bu hadis öğrenme yollarından biri ve en üstünüdür. (bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 278)

⁵²⁴ İbn Salâh, *a.g.e.*, 75; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 257; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 168.

⁵²⁵ An'ane; hadisi *an* (عن) edâ sığasını kullanarak rivayet etmeye denir. (bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 43.)

ve kabul edilmez. Şayet semâa delalet eden bir lafızla rivâyet ederse hadisi makbul ve hüccettir⁵²⁶.

Mürsel hadisi Hanefiler gibi hüccet kabul edenler ise, müdellisin rivâyetini kabul ederler⁵²⁷.

İbnü'l-Hümâm'ın tedlîs konusunda yukarıda zikredilen müdellisin semâa delalet eden bir lafızla zikretmesi durumunda hadisinin makbul olacağı görüşünü benimsediği görülmektedir.

Mesela, namazda kahkaha ile gülenin namaz ve abdestinin bozulacağına dair Atıyye b. Bakıyye (v. ?)> babası (Bakıyye) (v. 197/812)> Amr b. Kays es-Sekûnî (v. 140/757)> Ata' (v. 114/732)> İbn Ömer (v. 73/692) tarikli hadis⁵²⁸ hakkında "Bakıyye'nin müdellis olmasından dolayı bu hadis ta'n⁵²⁹ edildi. Çünkü Bakıyye bu hadisi zayıf bir kimseden duydu ve onun ismini hazfetti" değerlendirmelerine karşılık İbnü'l-Hümâm şöyle demektedir:

Bu değerlendirme Bakıyye'nin hadisi tahdis (haddesena) lafzıyla rivâyet etmesi sebebiyle ortadan kaldırılır. Çünkü müdellis tahdis lafzını açıklarsa, saduk olur ve tedlis töhmeti kalkar. Bakıyye de bu tür râvilerdendir⁵³⁰.

Hanefiler, müdellesi mürsel kapsamında değerlendirdikleri için hüccet kabul ederken İbnü'l-Hümâm, müdelles hadisi ancak râvinin tahdis lafzını açıkladıktan sonra delil olarak kabul eder. Nitekim Abde b. Süleyman (v. 187/802)> Saîd b. Ebî Arûbe (v. 156/772)> Katâde (v. 100/718)> İbn Abbas (v. 68/687) tarikıyla rivâyet edilen hadis hakkında *bazılarının Saîd b. Ebî Arûbe'nin (v. 156/772), hadisi, Basra'da İbn Abbas'ın⁵³¹ Kûfe'de ise Hz. Peygamber'e sözü olarak⁵³² rivâyet etmesi nedeniyle zayıf*

⁵²⁶ İbn Salâh, *a.g.e.*, 75; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 258; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 168.

⁵²⁷ Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 168; Polat, *Mürse Hadisler*, s. 102.

⁵²⁸ Hadis için bkz. İbn Âdî, *el-Kâmil*, III, 167; Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, I, 73.

⁵²⁹ Ta'n; bir kimseyi, adâlet ve zabt niteliklerinden birini veya her ikisini tamamen veya kısmen taşımadığını söyleyerek tenkit etmeye denir. (bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 311).

⁵³⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 53.

⁵³¹ İbn Abbas'ın sözü olarak rivâyet edenler: Dârekutnî, *Sünen*, II, 270; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 336.

⁵³² Hz. Peygamber'in sözü olarak rivâyet edenler: İbn Mâce, *Menâsik* 9; Ebû Dâvud, *Menâsik* 25; İbn Hibban, *Sahih*, IV, 345; İbn Hüzeyme, *Sahih*, IX, 299.

*bulduklarını*⁵³³ ifade eden İbnü'l-Hümâm, Katâde'nin hadisi Saïd'e an'ane yoluyla rivâyet ettiğini, ona tedlis nispet edildiği için de onun an'aneli rivâyetinin kabul edilmediğini belirtir⁵³⁴.

4) Muallak

Muallak, senedin başından peş peşe bir veya daha çok râvinin düşürüldüğü hadise denir⁵³⁵. Hadisçilere göre bu tür hadisler reddedilir, onlarla amel edilmez. Ancak *Sahîhayn*'da yer alan muallak hadislerin nasıl rivâyet edildiğine bakılır. Eğer cezm sîgasıyla⁵³⁶ rivâyet edilmişse kabul edilir; temrîz sîgasıyla⁵³⁷ rivâyet edilmişse bu kitaplarda aşırı derecede zayıf hadis bulunmayacağı düşüncesiyle bunların hükmü, araştırma neticesinde verilir⁵³⁸.

Hanefiler ise muallak hadisleri mürsel içinde değerlendirdikleri için hüccet kabul ederler⁵³⁹.

İbnü'l-Hümâm eserinde muallak hadisleri genellikle Buhari'den nakleder⁵⁴⁰ ve O'nun cezm sîgasıyla rivâyet ettiği hadislerin sahih hükmünde olduğunu belirtir⁵⁴¹. Dolayısıyla bu konuda hadisçilerin görüşünü benimsediği söylenebilir.

Sonuç olarak İbnü'l-Hümâm'ın hüccet açısından seneddeki kopukluktan kaynaklanan tüm hadis çeşitlerini Hanefilerin hâkim anlayışına uygun olarak delil kabul ettiği görülmektedir. Bunun yanında isnaddaki kopukluklardan kaynaklanan hadislerin tamamını mürsel terimiyle ifade etmemesi ve bu tür rivâyetleri müsned

---

⁵³³ Bkz. Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, III, 153; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 148.

⁵³⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 148.

⁵³⁵ İbn Salâh, *a.g.e.*, s. 24; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 119; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 157.

⁵³⁶ Cezm sîgası; hadisi başkasına naklederken kullanılan ve onun, hocadan muteber bir yolla alındığını kesin olarak gösteren kâle (قَالَ), ravâ (رَوَى), zekera (ذَكَرَ) gibi malum (etken) fiillere denir. (bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 67).

⁵³⁷ Temrîz sîgası; hadisin hocadan muteber bir yolla alınmış olduğunu kesin olarak göstermeyen ve çoğunlukla ruviye (رُويَ), yuhkâ (يُحْكَى) gibi mechûl (edilgen) fiillerle yapılmış edâ sîgalarına denir. (bkz. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 319).

⁵³⁸ İbn Salâh, *a.g.e.*, s. 24-26; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 120-124; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 158-159.

⁵³⁹ Polat, *a.g.e.*, s. 51-56. Ayrıca bkz. Ünal, *Ebû Hânife*, s. 174.

⁵⁴⁰ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 22, 166; II, 200, 288, 346, 352, 467; III, 210; IV, 273.

⁵⁴¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 288. Ayrıca bkz. a.e., III, 210.

rivâyetle ve farklı bir mürselle destekleme gereği duyması sebebiyle onun İmam Şâfi'nin (v. 204/819) dolayısıyla da hadisçilerin görüşlerinden etkilendiği ve inkıta'dan kaynaklanan hadisleri Hanefî usûlünün de dışına çıkmayarak bu doğrultuda değerlendirdiği düşünülebilir.

C) Râvi Değerlendirmeleri

Hadislerin rivâyetinde önemli bir yere sahip olan râvileri inceleyen müstakil ilim dalları ortaya çıkmıştır. Bu ilimler sayesinde râvilerin güvenilirlik derecelerinden yola çıkılarak rivâyetler hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Hanefî fakihler, râvileri maruf ve mechûl diye iki kategoride ele almışlar, maruf râvileri fıkhiyla bilinen ve bilinmeyen şeklinde iki kısımda, mechûl râvileri de adâletinin zâhirî ve batınî (mestur) olarak bilinmeyenler diye iki kısımda ele almışlardır⁵⁴².

İbnü'l-Hümâm'ın haberleri hüccet olan ma'rûf râviler hakkındaki değerlendirmelerini, râvinin fakihliği; mechûl râviler hakkındaki görüşlerini râvinin mechûl olması; haberleri hüccet olmayan râviler hakkındaki düşüncelerini ise ravilerin kişiliğine dair değerlendirmeler başlığı altında incelemeye çalışacağız. Ravinin ihtilatı ve sikanın ziyâdesi gibi konulara da burada değineceğiz.

1) Râvinin Fakîh Olması

Râvinin fakîh olması hadisçilerin râvide aradıkları şartlar arasında yer almamaktadır⁵⁴³. Hanefîlerde ise bu durum hakkında farklı görüşleri sürülmüştür.

Hanefî usûlcüleri ma'rûf râviyi fıkhiyla maruf olan ve olmayan şeklinde iki kısma ayırmışlar, fıkhiyla maruf râvilerin rivâyetlerinin her halükârda kıyasa takdim edileceğini, diğerlerinin rivâyetlerinin ise kıyasa muhalif olması durumunda ümmet eğer onunla amel ediyorsa kabul edileceğini, etmiyorsa reddedileceğini savunmuşlar, buna da örnek olarak musarrât hadisini⁵⁴⁴ vermişlerdir⁵⁴⁵. Abdulaziz el-Buhârî ise (v.

---

⁵⁴² Ünal, *a.g.e.*, s.190-192.

⁵⁴³ Ravide aranan şartlar için bkz. Âşıkutlu, *Rical Tenkidi*, s. 83-109.

⁵⁴⁴ Hadis için bkz. Buhârî, Buyû' 64-65; Müslim Buyû' 23-28; İbn Mâce, Ticâret 42; Ebû Dâvud, Buyû' 46; Nesâî, Buyû' 14.

730/1330) böyle bir şartın sonradan ortaya çıktığını Ebû Hanîfe'nin musarrat hadisiyle amel etmemesinin hadisin râvisi olan Ebû Hüreyre'nin (v. 58/678) fakîh olmamasından değil rivâyetin Kitap ve Meşhûr sünnete aykırı olmasından kaynaklandığını söyler ve râvinin fakîh olmasının sadece diğer râvilere karşı tercih sebebi olduğunu belirtir⁵⁴⁶.

İbnü'l-Hümâm'ın konuyla ilgili yaklaşımlarına bakıldığında râvinin fakîh olmasını şart koşmadığı bunu sadece tercih sebebi olarak zikrettiği görülmektedir.

Örneğin, İbnü'l-Hümâm namazda ellerin kaç defa kaldırılacağı ile ilgili Evzâi'den (v. 157/774) birkaç defa, Ebû Hanîfe'den (v. 150/767) ise sadece iftitah tekbiri için ellerin kaldırılacağına dair rivâyetleri verdikten sonra Ebû Hanîfe ile Evzâi arasında geçen şu konuşmayı verir:

“Süfyân b. Uyeyne'nin de (v. 198/814) naklettiği gibi Ebû Hanîfe ve Evzâi, Mekke'de buğdaycılar çarşısında bir araya geldiler ve Evzâi Ebû Hanîfe'ye ‘Siz niçin rükûya varırken ve rükûdan kalkarken ellerinizi kaldırmıyorsunuz? diye sorunca Ebû Hanîfe ‘Çünkü bu konuda Resûlüllah (s.a.)’den gelen sahih bir şey yok’ diye cevap verdi. Evzâi, nasıl sahih bir şey olmaz? Zührî (v. 124/742)> Sâlim (v. 106/724)> babası (Abdullah b. Ömer) (v. 73/692) tarikıyla rivâyet etti ki ‘Resûlüllah (s.a.) namaza başlarken, rükûya varırken, rükûdan kalkarken ellerini kaldırır’dı⁵⁴⁷ deyince Ebû Hanîfe, Hammad (v. 120/738)> İbrahim (v. 96/714)> Alkame (v. 62/682) ve el-Esved (v. 74/693)> İbn Mes’ûd (v. 32/653) tarikıyla rivâyet edildi ki ‘Hz. Peygamber sadece namaza başlarken ellerini kaldırır’dı ve bundan daha fazla bir şey yapmazdı⁵⁴⁸ diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Evzâi ise ‘Sana Zührî’den Sâlim ve babası yoluyla gelen hadis naklediyorum, sen bana Hammad, İbrahim rivâyet etti, diyorsun’ deyince; Ebû Hanîfe ‘Hammad

---

⁵⁴⁵ Serahsî, *Usûl*, I, 239-241; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 556. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ünal, *a.g.e.*, s.190-191; Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, s. 101-103, 138-142.

⁵⁴⁶ Abdulaziz el-Buhârî, *a.g.e.*, II, 556. Leknevî ise rivâyetin sıhhati için râvinin fakîh olma şartının olmadığını ileri sürer ve sadece adâlet ve zabt gibi sıhhat şartlarında râviler eşit olduklarında fakîhliği tercih edileceğini belirtir (bkz. Leknevî, *Ecvibe*, 210-213).

⁵⁴⁷ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 18; Buhârî, *Sıfatü's-salât* 2; Müslim, *Salât* 22; İbn Mâce, *İkâmetü's-salât* 15; Ebû Davud, *Salât* 114; Tirmîzî, *ed-Da'vât* 22; Nesâî, *Sıfatü's-salât* 2. Hadisin değerlendirmesi için bkz. Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, I, 293.

⁵⁴⁸ Hadis için bkz. Ebû Ya'la, *Müsned*, VIII, 453; Dârekutnî, *Sünen*, I, 295; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 79. Hadisin değerlendirmesi için bkz. Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, I, 293.

Zühri'den, İbrahim de Sâlim'den daha fakîh kimselerdir. Alkame fıkhıta İbn Ömer'den geri kalmazdı. İbn Ömer'in sahâbilik fazileti varsa, el-Esved'in de birçok faziletleri vardır. Abdullah b. Mes'ud'a gelince o, Abdullah'dır' dedi"⁵⁴⁹.

Bu münazarayı naklettikten sonra İbnü'l-Hümâm, "Evzaî'nin âlî isnadı tercih etmesi gibi Ebû Hanîfe de râvileri fakîh olan rivâyeti tercih etmiştir ki bu, biz Hanefilere göre mezhepte kabul edilen görüştür"⁵⁵⁰ değerlendirmesini yaparak râvilerin fakihliğinin tercih sebebi olduğuna dikkat çeker.

Bunun dışında başka yerlerde de İbnü'l-Hümâm râvinin fakih olmasının tercih sebebi olduğuna dair değerlendirmelerde bulunmaktadır⁵⁵¹.

İbnü'l-Hümâm, usûl eserinde ise sahâbî râvinin müctehid olan ve olmayan şeklinde iki kısma ayrıldığını, müctehid olanların rivâyetlerinin kıyasa takdim edildiğini, diğerlerinin ise kıyasa muhalif olmadıkça kıyasa takdim edileceğini söyler. Bununla ilgili verilen musarrat hadisi hakkında da "Musarrat hadisinin kabul edilmeme sebebinin râvinin fakîh olmaması değil rivâyetin Kitap'a ve meşhûr sünnete aykırı olmasından kaynaklandığını, kaldı ki Ebû Hüreyre'nin de fakîh bir kimse"⁵⁵² olduğunu" belirtir⁵⁵³.

Buraya kadar yaptığımız alıntıların ışığında İbnü'l-Hümâm rivâyetin sıhhati için râvinin fakihliğini şart koşturmakta ancak Hanefî mezhebinin temel görüşü olan fakîh râvinin rivâyetinin tercih edilmesi⁵⁵⁴ görüşünü benimsemektedir.

2) Râvinin Mechûl Olması

Bir hadis terimi olarak râvinin zatının veya halinin bilinmemesi demek olan cehâlet; isim, künye, lakap, sanat, sıfat ve neseb gibi râvinin pek çok özelliklerinden birisiyle tanınmış olmasına rağmen herhangi bir maksatla meşhûr olduğu isimden

---

⁵⁴⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 318-319.

⁵⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 318-319.

⁵⁵¹ Örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 441; II, 45; III, 324-325; IV, 174; V, 428.

⁵⁵² Ebû Hüreyre hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Güner, *Ebû Hüreyre'ye Yöneltilen Eleştiriler*, s. 124-127.

⁵⁵³ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 328-329.

⁵⁵⁴ Ünal, *a.g.e.*, s. 193.

başka bir adla anılması veya ihtisar amacıyla adının belirtilmemesi ya da rivâyetinin az olmasından kaynaklanır⁵⁵⁵.

Hadisçiler cehâletin türüne göre mechûl râvileri mechûlü'l-ayn ve mechûlü'l-hâl olmak üzere iki kısımda incelemişlerdir.⁵⁵⁶

Mechûlü'l-ayn, hadis öğrenimi ve rivâyetiyle meşhûr olmayan ve kendisinden sadece bir kişinin hadis naklettiği kimseye denir⁵⁵⁷. Böyle bir kimsenin rivâyeti hadisçilerin çoğunluğuna göre makbul değildir⁵⁵⁸. Eğer mechûlü'l-ayn olan kimseden iki âdil kimse rivâyet ederse onun şahsının mechûllüğü ortadan kalkar⁵⁵⁹.

Mechûlü'l-hâl, kendisinden iki veya daha fazla kişi onun ismini belirterek hadis naklettiği halde hakkında cerh ve ta'dille ilgili hüküm verilmemiş kimseye denir ki bunun hakkında "mestûr" terimi de kullanılır⁵⁶⁰. Bu kimselerin rivâyetleri hadisçilerin çoğunluğuna göre reddedilirken İbn Hacer (v. 852/1448) gibi bazıları ise mutlak olarak red veya kabul edilmeyip araştırmaya tâbi tutulması görüşünü benimsemişlerdir⁵⁶¹.

Hanefiler mechûlu sadece rivâyeti ile bilinen, rivâyetinden başka hakkında herhangi bilgi olmayan râvi şeklinde tarif etmişler⁵⁶² ve genel olarak şeriat sahibinin beyanı ile tadil edildikleri için ilk üç nesildeki mechûl râvilerin haberini adâletlerini ortadan kaldıracak bir şey ortaya çıkmadıkça hüccet saymışlardır⁵⁶³.

İbnü'l-Hümâm *Fethu'l-kadîr*'de "mechûl"ün tanımını yapmamış ancak usûl eserinde mechûlü'l-ayn ve mechûlü'l-hal olarak iki kısım cehaletten bahsetmiş ve

---

⁵⁵⁵ Âşıkutlu, *Rical Tenkidi*, s. 125. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 78-79; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 319-320.

⁵⁵⁶ Âşıkutlu, *a.g.e.*, s. 125.

⁵⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 279; Âşıkutlu, *a.g.e.*, s. 125.

⁵⁵⁸ İbn Salah, *a.g.e.*, s. 112; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 368; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 322. Konuyla ilgili farklı görüşler için bkz. Âşıkutlu, *a.g.e.*, s. 127.

⁵⁵⁹ İbn Salah, *a.g.e.*, s. 112; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 369; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 323.

⁵⁶⁰ Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 324; Âşıkutlu, *a.g.e.*, s. 129.

⁵⁶¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 80-81; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 324.

⁵⁶² Debûsî, *Takvîm*, s. 180.

⁵⁶³ Ünal, *Ebû Hanîfe*, s. 192.

mechûlü'l-aynı kendisinden sadece bir tek râvinin rivâyetinin olması şeklinde tarif etmiştir⁵⁶⁴. Mechûlü'l-hal yani mesturla ilgili ise İbn Abbas'tan rivâyet edilen şu rivâyetin müteakibinde değerlendirmelerde bulunur.

“Bir Arabî Hz. Peygamber'e geldi ve hilali gördüğünü söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ondan Allah'a ve Peygamberi olan Muhammed (s.a.)'e iman etmesini istedi. Gelen kişi şehadet getirince Hz. Peygamber Bilal'e insanlara oruç tutmalarını söylemesi emretti”⁵⁶⁵ Bu rivâyeti verdikten sonra İbnü'l-Hümâm mestûr kimse olan Arabî'nin haberi ile ilgili şunları belirtiyor:

Bu hadiste mestûr kimsenin haberi alınmıştır. Ancak sahih olan Hz. Peygamber zamanından sonra mestur kimsenin haberi alınmamasıdır. Hz. Peygamber zamanında alınmasının nedeni, insanların daha yeni Müslüman olmaları dolayısıyla da âdil olmalarındandır. Bundan dolayı mestur kimsenin haberi o dönemde alınmıştır. Ancak bu zamanda fesâdın çok olması nedeniyle alınmaz. Mechûl kimsenin adâleti ortaya çıkana kadar tevakkuf edilir.⁵⁶⁶

Fethu'l-kadîr'de İbnü'l-Hümâm, genellikle mechûl râviler hakkında önceki hadisçilerin değerlendirmelerini vermekte ve bu doğrultuda râvi hakkında yanlış hüküm verilmişse onu düzeltmektedir.

Mesela, Ebû Ferâze (v. ?)> Ebû Zeyd (v. ?)> Abdullah b. Mes'ûd (v. 32/653) tarikiyle rivâyet edilen Cin gecesi hadisi⁵⁶⁷ hakkında zayıf denilmiştir. Çünkü Tirmizî, “Ebû Zeyd mechûldür ve Ebû Ferâze hakkında o, Râşid b. Keysân'dır veya başka bir adamdır, denildiği için mechûldür” demiştir. Bunun üzerine İbnü'l-Hümâm, “Ebû Bekir b. el-Arabî (v. 543/1148) *Şerhu Tirmizi*'de belirttiğine göre Ebû Zeyd, Amr b. Hureys'in kölesidir. Ondan Râşid b. Keysân el-Absî (v. ?) ve Ebû Revak (v. ?) rivâyet etmiştir” der ve buna dayanarak ondan cehaletin kalktığını savunur. İbnü'l-Hümâm, Ebû Ferâze hakkında da “Ondan Süfyan (v. 161/778), Şerîk (v. 177/793), el-Cerrâh b.

⁵⁶⁴ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 319-320.

⁵⁶⁵ Dârimî, Savm 6; Ebû Dâvûd, Sıyâm 15; Tirmizî, Savm 7; Nesâî, Sıyâm 8; Dârekutnî, *Sünen*, II, 158; Hâkim, *Müstedrek*, I, 586.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 327-328. Benzer bir değerlendirme için bkz. a.mlf., *et-Tahrîr*, s. 319-320.

⁵⁶⁷ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 402; İbn Mace, Tahâret 37; Ebû Davud, Tahâret 42; Tirmizî, Tahâret 65.

Melîh (v. 175/791), İsrâil (v. 160/177), Kays b. er-Rebî' (v. 16?/77?) rivâyet etmiştir. Üstelik İbn Adıyy (v. 365/976) onun meşhûr olduğunu ve isminin Râşid b. Keysân olduğunu belirtmiştir⁵⁶⁸ diyerek bu râvilerin cehaletlerinin onlardan birkaç kişi rivâyet etmekle ve isimlerinin belli olmasıyla ortadan kalktığını belirtmiştir.

Örnekte olduğu gibi İbnü'l-Hümâm'a göre, bir râviden başka kimselerin rivâyetinin olmaması ve râvinin kim olduğu hakkında ihtilafın bulunmasının râviyi mechûl duruma düşürmekte, râvinin isminin netlik kazanması ve başkalarının bu râviden rivâyetinin bulunması bu tür cehaleti ortadan kaldırmaktadır.

Fethu'l-kadîr'de verilen örnekte olduğu gibi, bazen râviden sadece bir rivâyetin olması nedeniyle⁵⁶⁹ bazen râvinin bilinmemesiyle⁵⁷⁰ bazen de ismindeki karışıklık nedeniyle⁵⁷¹ râviler mechûl sayılmakta, bazen mechûllük nedeniyle hadisi zayıf bulanların görüşleri verilmekte⁵⁷² bazen de "Senedde mechûl râvi vardır"⁵⁷³ denilerek geçilmektedir. Bu tür cehaletlerin ise bazen râvinin kim olduğu belirtilerek⁵⁷⁴ bazen de ondan hadis rivâyet edenlerin isimleri verilerek⁵⁷⁵ ortadan kaldırıldığı görülmektedir.

Mechûl râvilerin rivâyetleri hakkında İbnü'l-Hümâm, sahih veya zayıf şeklinde yorum yapmasa da bunların farklı tariklerle güçlendirildiği vakit hüccet olabileceğini belirtmektedir⁵⁷⁶. Bundan dolayı bu rivâyetlerin hemen arkasından sahih rivâyetleri veya sahih olmasa da farklı tariklerden hadisleri nakletmekte böylece konu hakkındaki hükmünü farklı hadislerle takviye etmektedir⁵⁷⁷.

---

⁵⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 122-123.

⁵⁶⁹ Örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 88, 260.

⁵⁷⁰ Örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 285; IV, 273, 283.

⁵⁷¹ Örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 75-76, 499.

⁵⁷² Örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 101, 165, 418; III, 308; V, 214, 293; VI, 144, 310.

⁵⁷³ Örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 30, 99, 101, 164, 168, 317, 325, 348, 423; II, 262, 397; IV, 121; V, 362, 422; VI, 388, 473; VII, 29-30, 73, 78.

⁵⁷⁴ Örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 75-76, 88.

⁵⁷⁵ Örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 75-76; 88; IV, 311.

⁵⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 322.

⁵⁷⁷ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 99, 418; II, 188-189; III, 285; III, 308; IV, 273; V, 214; VI, 473.

İbnü'l-Hümâm bir râvinin meşhûr olmamasının onun mechûl olduğu anlamına gelmeyeceğini belirtmektedir⁵⁷⁸. Ayrıca “Sika bir kimseden tek kişinin rivâyet etmesi rivâyete zarar vermez” diyerek râvi tevsîk edildikten sonra ondan tek bir kişi bile hadis rivâyet etse onun mechûl olmayacağını belirtmektedir⁵⁷⁹.

3) Râvinin Kişiliğine Dair Değerlendirmeler

İbnü'l-Hümâm bazı yerlerde râvinin kişiliği ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuş ve rivâyetleri hakkında bilgiler vermiştir. Burada kısaca onlara değineceğiz.

Mürûet: Râvinin kişiliği ile ilgili ve râvinin adâlet şartlarından⁵⁸⁰ birisi olan murûet, râvinin genel ahlaka ve dinin hoş gördüğü geleneklere uyma ve saygı gösterme olgunluğuna erişmesidir⁵⁸¹. İbnü'l-Hümâm bu terimin “faziletli kimselerin yanlarında kişinin derecesini düşürecek olan davranışları insanın yapmaması” şeklinde tarif edildiğini belirtir. Buna uygun davranışlardan olmayan yolda bevletmek ve yemek yemek gibi insanı küçük düşüren davranışları yapanların durumlarının “*Mürûeti terk etmek adâleti ortadan kaldırır*” genel kaidesi içerisinde değerlendirileceğini söyler. Adâleti ortadan kaldırdığı için de murûete aykırı davranış sergileyenlerin haberlerinin kabul edilmeyeceğini belirtir⁵⁸².

Fâsığın Haberi: İbnü'l-Hümâm'a göre, haberlerin rivâyet edilmesi gibi bilgiyi adâletli kimselerden almanın kolay olduğu dini konularda fâsığın haberi makbul değildir. Ancak bir yerdeki suyun temiz olması veya pis olması gibi herkesin bilemeyeceği özel durumlarda fâsığın haberi araştırır, doğruluğuna kanaat getirilirse kabul edilir. Hilalin görülmesinde herkes bu konuyla ilgilendiği için adâletli kimseleri bulmak zor değildir. Dolayısıyla fâsığın haberinin doğru olduğuna kanaat getirilse bile bu gibi konularda onların haberine ihtiyaç yoktur⁵⁸³.

Selefe açıkça sövenin haberi: İbnü'l-Hümâm, sahâbe, tâbiûn ve onlardan olan Ebû Hanîfe gibi selefe açıkça küfredenlerin verdiği haberlerin makbul olmayacağını

⁵⁷⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 225.

⁵⁷⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 311.

⁵⁸⁰ Bu şartlar için bkz. Âşikkutlu, *a.g.e.*, 84-94.

⁵⁸¹ Âşikkutlu, *a.g.e.*, 89.

⁵⁸² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 389.

⁵⁸³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 327. Ayrıca bkz. *a.e.*, X, 65.

belirtir. Buna da delil olarak Ebû Yusuf'un Müslümanlardan birisine küfrü açıkça yapmanın adâleti düşüreceği görüşünü zikredip bunu sahâbeden birisine açıkça yapan kimsenin haberi nasıl makbul olur? diyerek görüşünü destekler. Yalnız selefte yapılan küfrün açıkça yapıldığında adâleti ortadan kaldırdığını, açıkça yapılmayıp sadece bunun düşünülmesi durumunda adâleti ortadan kaldırmadığını söyler⁵⁸⁴.

Hevâ sahibinin haberi: İbnü'l-Hümâm, Hattâbiler dışındaki tüm hevâ sahibi kimselerin (Mutezile, Kaderiye, Haricîler gibi) kendileri ve ehl-i sünnet aleyhine verdikleri haberlerin kabul edildiğini belirtir. Hattâbilerin şهادetlerinin kabul edilmemesinin sebebi olarak onların bidat ehlinden ve hevâ sahibi olmalarından değil yalancılıkla itham edilmiş olmalarından kaynaklandığını söyler. Daha sonra hevâ sahipleri ile ilgili farklı görüşlere değinen İbnü'l-Hümâm sonuçta hevâ sahibinin Müslüman olduğunu, haram olmakla birlikte itaat ettiği için yalancılıkla da itham edilmediğini belirtir. Konu hakkındaki âyetin⁵⁸⁵ Müslüman olmakla birlikte itikattaki fasıklığa işaret ettiğini, dolayısıyla âyetten maksadın fiilî fasıklık (hevâ sahibinin dâî olması) olduğunu ortaya koyar. Bundan dolayı İmam Muhammed'in de haricilerin inandıkları fakat savaşmadıkları vakit şهادetlerinin kabul edileceği, savaşmaları vakit ise fiilen fasıklıklarını ortaya çıkardıkları için şهادetlerinin kabul edilmeyeceği görüşünü serdeder. Âyeti bu şekilde tahsis edilmesine delil olarak İbnü'l-Hümâm, fasık kimselerin hadislerinin ittifakla kabul edildiği görüşünü zikreder ve *Sahîh-i Buhârî*'de -hadisin sıhhatine çok özen göstermesine rağmen- fâsıklığı açıkça ortaya koymamak (dâî olmamak) şartıyla bu kimselerin rivâyetlerinin alındığını, onlardan birçok kimsenin olduğunu söyler. Sonuçta İbnü'l-Hümâm, fâsığın şهادetini reddetmenin yalancılıkla itham edilmesi nedeniyle olduğunu, böyle bir durum yoksa şهادetinin kabul edileceğini belirtir⁵⁸⁶.

---

⁵⁸⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 389.

⁵⁸⁵ “Ey iman edenler! Eğer size bir fâsık haber getirirse onun doğruluğunu araştırın” (el-Hucurât (49), 6).

⁵⁸⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 389.

4) Sikanın Ziyâdesi

Sözlükte fazlalık anlamlarına gelen ziyâde, hadis usûlünde *ziyâdetu's-sika* şeklinde geçmektedir. Bu terim, meşhûr tarife göre bir râvinin diğer râvilerle ortak olan şeyhinden yaptığı rivâyette bir fazlalıkla teferrüd etmesidir⁵⁸⁷.

Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071), "Fakihler ve hadisçilerin çoğu sikanın rivâyetinde tek kaldığı ziyâdesinin her ne şekilde olursa olsun makbul olduğu görüşündedirler" demektedir⁵⁸⁸. Kendisinin görüşü ise, "Ziyâde, adâlet sahibi, hafız, mutkın ve zabtı sağlam bir râviden geldiği sürece ne şekilde olursa olsun makbuldur, amel edilir" şeklindedir⁵⁸⁹.

İbn Salah'a (v. 643/1245) göre sikanın teferrüdü üç şekildedir. Konumuzla ilgili olan bunlardan üçüncüsü başka sika râvilerin rivâyet etmedikleri tek lafız ziyâdesi gibi bir ziyâde ile rivâyette teferrüddür. Hadis ehlinin ve fıkıhçıların makbul saydıkları ziyâde budur⁵⁹⁰.

İbnü'l-Hümâm, sikanın ziyâdesi ile ilgili bir tanım yapmazken genel olarak "*Ziyâde sika bir râviden olunca bize göre makbuldür.*" değerlendirmesinde bulunur.

Mesela, üzerine hacc farz olmadan hacc yapan kimsenin tekrar hacc yapması gerektiğine dair Muhammed b. el-Minhâl (v. 231/846)> Yezîd b. Zürey' (v. 182/798)> Şu'be (v. 160/777)> el-A'meş (v. 147/764)> Ebû Zibyân (v. 90/709)> İbn Abbas (v. 68/68) tarihli merfû' hadis⁵⁹¹ hakkında İbnü'l-Hümâm, şu değerlendirmelerde

---

⁵⁸⁷ Ahmed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, s. 52. Konuyla ilgili çalışma yapan Suiçmez Sikanın Ziyadesinin tanımlarında bazı eksikliklerin olduğunu belirterek şu tanımları yapmıştır: "Sikaların rivayetlerinin senet ve metinlerinde yer alan ve gizli ya da açık giderilmesi mümkün olmayan bir illetine rastlanmayan nisbî ziyadelerdir." Kendisi bu tanımla; sika olmayanların ziyadeleri, ziyadenin gizli ve açık bir illetinin olmamasıyla muallel ve muhalefet ya da sened kopukluğu sebebiyle zayıf kabul edilen ziyadeler, birbirine nisbeten bunların ziyade olmasıyla da rivayetlerin aslından olmayan ve hadislerde yer almış müdrec ziyadeler kapsam dışında bırakıldığını savunur. (Bkz. Suiçmez, *Sikanın Ziyadesi*, s. 27-28. basılmamış y.lisans tezi).

⁵⁸⁸ Hatip el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 538.

⁵⁸⁹ Hatip el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 538.

⁵⁹⁰ İbn Salâh *a.g.e.*, s. 86. Ayrıca bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, I, 280-281.

⁵⁹¹ Hadis için bkz. Taberânî, *Mu'cemu'l-avsât*, III, 140; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 325; V, 179. Her ne kadar İbnü'l-Hümâm bu hadisin Hâkim'de geçtiğini söylese de hadis aynı lafızla yukarıdaki kaynaklarda geçmektedir. Farklı lafızla Hakim ve diğer kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. İbn

bulunur: “*Muhammed b. el-Minhâl hadisi merfû’ okuyarak çoğunluğun hilafına*⁵⁹² *teferrüd etmiştir. Bu durum (hadisi tek başına rivâyet etmesi) zarar vermez. Çünkü raf (hadisi merfû’ rivâyet etmek) ziyâdedir. Sikanın ziyâdesi ise makbuldür. Ayrıca bu hadis (merfû’ rivâyet) mürsel ile de*⁵⁹³ *desteklenmiştir*”⁵⁹⁴.

İbnü’l-Hümâm burada ziyâdeyi sikanın teferrüdü şeklinde ele almış ve bunu da makbul saymıştır.

Her ne kadar müellif, sikanın ziyâdesinin makbul olduğunu belirtse de onu örnekte de olduğu gibi farklı hadislerle desteklemeyi ihmal etmeyerek⁵⁹⁵ delil olma açısından ele aldığı hadislerin sıhhatini ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir.

Sikanın ziyâdesinin farklı şekilleri olmakla birlikte eserde genellikle mevkûf hadislerin merfû’ olarak⁵⁹⁶, mürsel hadislerin müsned olarak⁵⁹⁷ rivâyetindeki ve metinlerdeki⁵⁹⁸ ziyâdelere yer verilmiş, buralarda genel olarak sikanın ziyâdesinin makbul olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında bir yerde sikanın ziyâdesinin kendinden öncekilere ters düşmediği müddetçe kabul edileceği şartı konulmuş⁵⁹⁹, başka bir yerde de sikanın ziyâdesinde meclis faktörü göz önünde bulundurularak karar verileceği belirtilmiştir. Eğer meclis aynı ise diğer tüm râvilerin hata etmesi düşünülemeyeceğinden bu ziyâdenin reddedilmesi gerektiği vurgulanmıştır⁶⁰⁰.

Usûl eserinde de İbnü’l-Hümâm "Sika ziyâdesinde teferrüd ettiğinde eğer meclis aynı ise diğerlerinin hepsinin hata etmesi düşünülemeyeceğinden bu ziyâde kabul

---

Hüzeyme, *Sahih*, IV, 34; Hâkim, *Müstedrek*, I, 655. Hadisin değerlendirmesi için bkz. Zeyleî, *Nasbu’r-râye*, III, 7.

⁵⁹² Çoğunluk bu hadisi İbn Abbas’tan mevkûf şekilde rivayet etmiştir. Bkz. Ebû Şeybe *Musannef*, III, 355. Hadisin değerlendirmesi için bkz. Zeyle’i, *Nasbu’r-râye*, III, 7.

⁵⁹³ Hadis mürsel şekilde merfû’ rivayeti için bkz. Ebû Dâvûd, *Merâsil*, s. 144.

⁵⁹⁴ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 420.

⁵⁹⁵ Örnekler için bkz. İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 318; VI, 378.

⁵⁹⁶ İlgili örnekler için bkz. İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 27-28, 199, 489, 503; II, 65-66, 309, 382, 420, 543; III, 147; VI, 128, 378, 479-480.

⁵⁹⁷ İlgili örnekler için bkz. İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 41-42, 346.

⁵⁹⁸ İlgili örnekler için bkz. İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 318, 443.

⁵⁹⁹ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 65-66.

⁶⁰⁰ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 30.

edilmez. Eğer böyle değilse (yani meclis aynı değilse) cumhûra göre kabul edilir. Bize göre de kesin olan, sikanın ziyâdesini kabul etmektir" demektedir⁶⁰¹.

5) Râvinin İhtilâtı

İhtilât, sözlükte karıştırmak anlamında olup kişinin akıl ve şuurunun bozulması manasında kullanılır⁶⁰². Hadis usûlünde ise metâini aşereden⁶⁰³ *sû'u'l-hıfz*⁶⁰⁴ ve *kesretu'l-galat'la*⁶⁰⁵ yakından ilgili olup râvinin aklî melekelerinin zayıflaması sonucu şuurunun karışması ile rivâyet ettiği hadislerin farkında olmamasıdır. İhtilat sonucu hafızasını kaybeden, hadislerini karıştıran râviye "muhtelit" denir⁶⁰⁶.

Muhtelit râvinin rivâyet ettiği hadislerin hükmü şu şekildedir: Şayet ondan hadis rivâyet edenler hadisi ihtilâtından önce aldılarsa bu rivâyetleri kabul edilir. Eğer ihtilâtından sonra aldılarsa o zaman rivâyeti kabul edilmez. Şayet ihtilâtından önce mi sonra mı aldığı bilinmiyorsa araştırmaya tâbi tutulur⁶⁰⁷.

İbnü'l-Hümâm'ın muhtelit olan râvi ile ilgili görüşleri de bu doğrultudadır. O da sika râvinin ihtilatından önceki rivâyetlerinin alınacağı görüşünü benimsemiştir.

Mesela, mescitte cenâze namazı kılana bir ecir olmayacağına dair İbn Ebû Zi'b (v. 158/775)> Sâlih Mevlâ't-Tev'eme (v. 125/743)> Ebû Hüreyre (v. 58/678) tarihli merfû' hadis⁶⁰⁸ hakkında İbnü'l-Hümâm şu değerlendirmelerde bulunur: "*Mevlâ't-Tev'eme sikadır ancak ömrünün sonunda ihtilâta uğramıştır. Nesâi de (v. 303/915) İbn Main'den (v. 233/847) naklederek o, sikadır ancak ölümünden önce ihtilâta uğramıştır*"

---

⁶⁰¹ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 349.

⁶⁰² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, 291 (h-l-t maddesi).

⁶⁰³ Metâ'inu'l-'aşere; Râvinin adâlet ve zabt sıfatlarını zedeleyen, dolayısıyla tenkit edilmesine yol açan on kusur, on tenkit noktasına denir. (Bkz. Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 187).

⁶⁰⁴ Sû'u'l-hıfz; Râvinin hadis rivayetinde yanlışları doğrularından çok olacak derecede, hafızasının zayıf olmasına denir. (Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 293).

⁶⁰⁵ Kesretu'l-galat; hadisin öğrenim ve öğretiminde çok yanlışlık yapılmasına denir. (Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 163).

⁶⁰⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 82; Ahmed Şakir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, s. 200. Ayrıca bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 146, 212.

⁶⁰⁷ İbn Salâh, *a.g.e.*, 391-392; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 336-337; İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 82; Ahmed Naim, *a.g.e.*, I, 333.

⁶⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 444; Ebû Davud, *Cenâiz* 49; İbn Mâce, *Cenâiz* 29.

der. Öyleyse bu durumdan önce ondan hadis işitenlerin rivâyeti hüccettir. Bu hadisi ondan rivâyet eden İbn Ebû Zi'b o ihtilâta uğramadan bu hadisi ondan duymuştur. Dolayısıyla bu hadisi kabul etmek gerekir. Süfyan ve Süfyan dışındakiler ise ihtilatından sonra hadisi işitmişlerdir”⁶⁰⁹.

Ka'be'yi tavaf etmenin bir çeşit namaz olduğu ile ilgili Süfyan (v. 161/778)> Atâ' b. es-Sâib (v. 136/753)> Tâvus (v. 106/724)> İbn Abbas (v. 68/687) tarikli merfû' hadis⁶¹⁰ hakkında İbnü'l-Hümâm, sikâ râvilerden olan Atâ' b. Sâib'in ihtilâta uğradığının herkes tarafından bilindiğini, ihtilâta uğramadan önce ondan rivâyet edenlerin hadislerinin hüccet olduğunu belirtir. Ayrıca Şu'be (v. 160/777) ve Süfyan dışında ondan hadis rivâyet edenlerin tümünün onun ihtilâta uğramasından sonra hadis rivâyet ettiklerini⁶¹¹, bu rivâyetin ise Süfyan tarafından yapıldığını belirterek hadisin sıhhatine dikkat çeker⁶¹².

Başka bir yerde de İbnü'l-Hümâm bir hadis hakkında râvilerin bazı karışıklıklar yaptığını belirtir ve şöyle söyler: “Bu durum (râvilerin karışıklık yapmaları) metnin sıhhatine zarar vermez. Çünkü mutkin kişiler câiz gördükten sonra bazı râvilerin ihtilata maruz kalmalarının hadise zararı yoktur”⁶¹³.

Örneklerde de görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm “Sikanın ihtilatından önceki rivâyetleri kabul edilir” görüşünü benimsediğini ortaya koyar⁶¹⁴.

II) METNİ ESAS ALAN DEĞERLENDİRMELERİ

Sahâbe bazı rivâyetleri Kur'ân'a, bazılarını sahih hadislere ve sabit sünnete aykırı bularak zayıf ve mevzu diye değerlendirmiştir. Onlarla açılan bu yöntem ara verilmeksizin devam etmiş, hadisleri Kur'ân'a, meşhûr sünnete, kıyasa veya sahâbe

---

⁶⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 132-133.

⁶¹⁰ Hadis için bkz. Hâkim, *Müstedrek*, I, 630.

⁶¹¹ Hadis usûlu eserlerinde de ihtilât konusunu anlatılırken örnek olarak Atâ' b. Sâib verilir ve Şu'be ve Süfyan dışındakilerin onun ihtilatından sonra ondan hadis rivâyet ettikleri belirtilir (bkz. İbn Salâh, *a.g.e.*, 392; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 337).

⁶¹² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 477.

⁶¹³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 472.

⁶¹⁴ Konuyla ilgili farklı bir örnek için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 311.

uygulamalarına, tarihî olaylara, akli selime arz ederek metin korunmaya çalışılmıştır. Erken dönemde başlayan sünnet ve hadisleri koruma gayreti sayesinde kısa zamanda kurallar tespit edilmiş ve çeşitli ilim dalları ortaya çıkmıştır⁶¹⁵.

Bu doğrultuda İbnü'l-Hümâm'ın hadis metinlerinde görülen teâruzlar⁶¹⁶ nedeniyle yapmış olduğu metne yönelik değerlendirmeleri metin tenkidi başlığı altında ele alacağız.

A) Metin Tenkidi (Mânevî İnkita')

Hadisler değerlendirilirken sened tenkidi yanında metin tenkidi yani hadis metninin lafzının ve manasının çeşitli kriterlere göre değerlendirilmesi yapılarak hadisin sıhhati hakkında hüküm verilmeye çalışılmıştır.

Hadisçiler ve fıkıhçılar kendi metotlarına uygun olarak tenkit metotları belirlemişler ve bu doğrultuda hadisleri metin tenkidine tabii tutmuşlardır⁶¹⁷. Hanefiler muârazadan ve hadisin râvilerindeki kusurlardan kaynaklanmak üzere iki çeşit bâtinî inkita' olduğunu belirtmişler⁶¹⁸ ve bunlardan muaraza içerisinde metin tenkit metotlarını ele almışlardır. Burada İbnü'l-Hümâm'ın hadislerin tearuzunda kullandığı metin tenkit yöntemlerini konunun önemine binâen kısaca ele almaya çalışacağız.

İbnü'l-Hümâm haber-i vâhidin sıhhati için senedinin sahih olması yanında metninin de içerisinde illet bulundurmaması şartını arar. Bu doğrultuda her ne kadar bir hadisin senedi sahih olsa da metindeki bazı illetlerden dolayı onunla amel edilemeyeceğini ortaya koyar.

Mesela, kur'a çekmek ile ilgili İmrân b. Husayn (r.a.) (v. 52/672) tarafından nakledilen "Bir adam ölürken altı tane kölesini azad etti. Onun bu kölelerden başka da

---

⁶¹⁵ Küçük, "Metin", *DİA*, XXIX, 413.

⁶¹⁶ Bizim burada tearuzdan maksadımız herhangi bir usulle çözülmesi mümkün olmayan çelişkilerdir. Çünkü çözülmesi mümkün olan ihtilaflar için de tearuz kelimesi kullanılmıştır. Teâruzun farklı anlamları için bkz. Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercih*, I, 23-24.

⁶¹⁷ Hadisçilerin metin tenkit metotları için bkz. Dümeynî, *Metin Tenkidi*, s. 102-285; Ertürk, *Metin Tenkidi*, s. 59-105. Fıkıhçıların metin tenkit ölçüleri için bkz. Dümeynî, *a.g.e.*, s. 245-404.

⁶¹⁸ Ünal, *Ebü Hanîfe*, s. 173.

malı yoktu. Bunun üzerine Hz. Peygamber köleleri çağırды ve onları ikişer kişi halinde üç gruba ayırdı. Sonra aralarında kur'a çekti ve kölelerden ikisi azad oldu, dördü köle olarak kaldı"⁶¹⁹ mealindeki rivâyet hakkında İbnü'l-Hümâm, hadisi Buharî (v. 256/870) dışında birçok kişinin rivâyet ettiğini ve hadisin sahih olduğunu belirtir. Ancak senedi sahih olan bu hadisin Kitap'a, meşhûr sünnete ve normal şartlara aykırı olduğu için batınî inkıta' sebebiyle zayıf görüldüğünü belirttikten sonra nasıl aykırı olduğunu şöyle açıklar:

Hadis risk ile mal elde edilen bir tür kur'a uygulamasından söz etmektedir. Dolayısıyla bu türüyle kur'a kumar niteliği taşıdığı için Kur'ân'daki kumarın haramlığına dair nasa⁶²⁰ aykırıdır.

Rivâyetin normal şartlar altında gerçekleşme ihtimali çok uzak bir olaydan söz etmesine gelince; altı tane kölesi olan birisinin başka hiçbir malının olmaması imkânsızdır. Böyle bir durum olsa dahi bu çok nadir bir şeydir. Hükümler ise nadir olana değil yaygın olana göre verilir. Dolayısıyla örfte ve adette bu durum imkânsız olduğu için rivâyet batınî illetten dolayı reddedilir. Bu rivâyetin gereğini Kitab da ortadan kaldırdığı için İmrân'ın ravilerinden bazısının hata ettiği ortaya çıkmaktadır. Tüm bunların yanında iki açık delil veya iki haber birbirine aykırı olduğunda bunlardan biriyle amel etmek için kur'a çekilemeyeceğinde icmâ vardır⁶²¹.

Görüldüğü üzere senedi sahih olan bir rivâyetin batınî bir illet nedeniyle kabul edilemeyeceğini ortaya koyan İbnü'l-Hümâm aynı şekilde senedi zayıf olan bir rivâyetin de bazı kriterlere uygun olduğu vakit sahih olabileceğini belirtmektedir⁶²².

Örneğin, Cehdem b. Abdullah (v. ?)> Muhammed b. İbrahim (v. ?)> Muhammed b. Zeyd el-Abdî (v. ?)> Şehr b. Havşeb (v. 112/730)> Ebû Saîd el-Hudrî

---

⁶¹⁹ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 426; Müslim, *Eymân*, 56; İbn Mâce, *Ahkâm*, 20; Ebû Davûd, *İtk* 10; Nesâî, *Cenâiz*, 65.

⁶²⁰ "Ey iman edenler, şarap, kumar, dikili taşlar, faal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir, bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz." (el-Mâide (5), 90).

⁶²¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 447-448. (Burada İbnü'l-Hümâm kur'anın hiç olmayacağını savunmamakta sadece iki açık delil olduğunda kur'a çekilemeyeceğini belirtmektedir. İnsanların gönlünü hoş tutmak için kur'a çekilebileceğini, Hz. Peygamber'in de savaşa giderken hanımlarının gönlünü hoş tutmak için kur'a çektiğini belirtmektedir).

⁶²² Konuyla ilgili benzer değerlendirmeler için bkz. Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 184-185.

(v. 64/684) tarikiyle rivâyet edilen kaçan hayvanın satımının Hz. Peygamber tarafından yasaklandığına dair hadisin⁶²³ senedi hakkında İbnü'l-Hümâm “*Hadisin senedindeki Şehr hakkında ihtilaf vardır. Ebû Hâtim de (v. 327/939) Muhammed b. İbrahim’in mechul olduğunu söylemiştir. Ayrıca hadiste kopukluk olduğu belirtilmiştir*” gibi değerlendirmelerde bulunur. Hadisin zayıf olduğuna yönelik seneddeki bu değerlendirmelerden sonra İbnü'l-Hümâm “*Her halükarda hadisin hükmünün sabit olduğunda icmâ vardır. Hadisi zayıf bulanlar zahire bakarak bunu söylemişlerdir. İşin aslında bu hadis sahihtir*”⁶²⁴ değerlendirmelerinde bulunarak her ne kadar senedi zayıf da olsa hadisin metin açısından sahih olabileceğini ortaya koymaktadır.

Sened tenkidi yöntemlerini yerli yerince kullanan İbnü'l-Hümâm, görüldüğü üzere rivâyetleri metin açısından da değerlendirmeye tâbi tutarak metin tenkidinin önemine işaret etmektedir.

İbnü'l-Hümâm'ın hadisin sıhhati açısından metin tenkidine verdiği önemi ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra müellifin *Fethu'l-kadîr*'de genel olarak metin tenkidini hangi esaslara göre gerçekleştirdiğine ilişkin misaller konuya daha da açıklık kazandırmaktadır. Bunları şu başlıklar altında ele alabiliriz:

1)Sünnetin Kur'ân'a Arzı

Metin tenkit ölçülerinden ilki haber-i vâhidleri delillerin en önemlisi olan Kur'ân'a arz etmektir⁶²⁵. Arz sonucunda hadisin Kur'ân'ın hükümlerine uygunluğu ve diğer şartları da barındırdığı tespit edildiğinde söz konusu hadis sahih kabul edilir, Kur'ân'ın hükümleri ile çelişen hadis ise reddedilir. İbnü'l-Hümâm'ın metin tenkidinde Kur'ân'a arz metodunu kullanarak hadisleri değerlendirdiğini görmekteyiz.

Mesela, Kur'ân'daki bazı âyetlerin Hz. Peygamber'in vefatından sonra kaybolduğu ile ilgili Hz. Âişe (v. 58/678) tarafından nakledilen “Mushaf yatağımın altında idi. Hz. Peygamber vefat ettiğinde biz onun defin işleri ile uğraşırken yatağa

---

⁶²³ Hadis için bkz. Ebû Ya'la, *Müsned*, II, 345; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 42; İbn Mâce, *Ticârât*, 24.

⁶²⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VI, 388

⁶²⁵ Hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, s. 71-193.

ehlî hayvan (evde beslenen bir koyun veya keçi) girmiş ve onları yemiş” rivâyeti⁶²⁶ hakkında İbnü'l-Hümâm, Hz. Peygamber'den sonra Kur'ân'a bir şeyin ilave edilmesi veya eksilmesi mümkün değildir. Çünkü âyette “Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız”⁶²⁷ buyrulmaktadır, diyerek⁶²⁸ Kur'ân'ın Hz. Peygamber'den sonra bir kısmının ehlî hayvan tarafından yendiği, dolayısıyla Kur'ân'da olması gereken bazı âyetlerin olmadığı yönündeki rivâyeti reddetmektedir.

İbnü'l-Hümâm metin tenkidi ile ilgili bazı yerlerde “Bu rivâyet Kur'ân'a ters düştüğü için reddedilir”⁶²⁹ demektedir bazı yerlerde ise “Haber-i vâhidin şartlarından birisi olarak Kur'ân'a ters düşmemesini⁶³⁰ göstererek hadis metinlerinin kendisinden daha kuvvetli bir delil olan Kur'ân'a aykırı olmaması gerektiğini söylemekte, böylece bu metotla hadis metinlerini tenkit etmektedir.

2) Hadislerin Meşhûr Sünnete Arzı

Hanefiler, Kur'ân ve mütevâtir habere muhalif haber-i vâhidleri terk ettikleri gibi meşhûr habere muhalif olan ahad haberleri de kabul etmemişlerdir. İbnü'l-Hümâm'ın da bu yönde bir metot izleyerek hadisleri kendisinden daha kuvvetli hadislere arz etmek suretiyle metin tenkidine tabi tuttuğunu görmekteyiz.

Örneğin, vade farkı ile hayvan satımının caiz olduğuna dair Abdullah b. Amr b. As (v. 65/684) tarafından nakledilen hadisin⁶³¹, daha kuvvetli bir delile aykırı olması nedeniyle hüccet olmadığını söyleyen İbnü'l-Hümâm delil niteliği taşıyan rivâyetin İbn Hibban'ın (v. 354/965) *Sahîh*'inde İbn Abbas (v. 68/687) tarafından nakledilen “Hz. Peygamber vadeyle hayvana karşılık hayvan satımını yasakladı”⁶³² hadis olduğunu belirtir. Hadisin meşhûr olduğunu ortaya koymak için başka kaynaklarda da geçtiğini

---

⁶²⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 269; İbn Mâce, *Nikâh*, 36; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-avsât*, VII, 12; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 179.

⁶²⁷ el-Hicr (15), 9.

⁶²⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 420-421.

⁶²⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 422.

⁶³⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 196.

⁶³¹ Hadis için bkz. Ebû Davud, *Buyû'* 16; Dârekutnî, *Sünen*, III, 70; Hâkim, *Müstedrek*, II, 65. Hadisin değerlendirmesi için bkz. Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, IV, 61.

⁶³² Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 12; İbn Mâce, *Ticârât* 56; Ebû Dâvud, *Buyû'* 15; Timizî, *Buyû'* 21; Nesâî, *Buyû'* 65.

belirterek diğerk hadisin meşhûr olan bu rivâyete tearuz oluşturduğu için kabul edilemeyeceğini ortaya koyar⁶³³.

Aynı şekilde İbnü'l-Hümâm, bir şahid ve bir yeminle hüküm verme hadisinin⁶³⁴ “*Delil davacıya, yemin de davalıya gerekir*”⁶³⁵ meşhûr hadisine muhalif olduğunu, dolayısıyla haber-i vâhid olan hadisle amel edilmeme sebeplerinden biri olarak meşhûr hadise aykırı olmasını zikretmektedir⁶³⁶.

3) Hadislerin Tarihen Sabit olmuş Olaylara Arzı

Metin tenkidi ölçütlerinden birisi olan hadis metninin tarihi bilgilere arzı, hadiste, söz konusu olan hâdisenin meydana geldiği zamana delâlet eden tarihî bir bilginin bulunmasıyla meydana gelir. Böyle bir durumda şayet hadiste verilen bilgi, tarihî bilgiye ters düşüyorsa hadisin tamamen sahîh olmadığı hükmü verilir⁶³⁷. Bu metotta dikkat edilmesi gereken husus tarihî bilgilerin sabit ve sahîh olması gerektiğidir. Eğer tarihî bilgiler bu şekilde olmazsa hadislerin bu bilgilere arz edilmesi bir değer taşımaz.

İbnü'l-Hümâm da hadisçilerin kullanmış olduğu genel geçer ve sağlam bir yöntem olan hadislerin tarihî bilgilere arz metodunu yeri geldikçe kullanmıştır. Bu doğrultuda tarihî bilgilere ters düşen hadisleri senedlerine bakmaksızın reddetmiştir.

Örneğin, ezanın şekli ile ilgili rivâyetlerden biri olan “*Allah, Resûlüne ezânı öğretmek istediği vakit ona Burak adında bir hayvan gönderdi ve Resûlüllah (s.a.) ona bindi...*”⁶³⁸ rivâyeti hakkında İbnü'l-Hümâm, bu olay (Resûlüllah (s.a.)’in Burak’a binmesi) İsra gecesinde meydana gelmiştir. Bundan dolayı da bu haber gariptir.

---

⁶³³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 73-74.

⁶³⁴ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 248; Müslim, Akdiye 3; İbn Mâce, Ahkâm 31; Ebû Davud, Akdiye 21.

⁶³⁵ Dârekutnî, *Sünen*, III, 110. Benzer rivayetler için bkz. Buhârî, Rehn 6; Ebû Dâvud, Akdiye 23; Tirmizi, Ahkâm 12.

⁶³⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VIII, 182. Konuyla ilgili farklı bir örnek için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 421.

⁶³⁷ Dümeynî, *a.g.e.*, s. 158.

⁶³⁸ Hadis için bkz. Bezzâr, *Müsned*, II, 146. Hadisin değerlendirmesi için bkz. Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, I, 219.

Çünkü ezanın başlangıcı Medine’de olmuştur, değerlendirmesinde bulunmuştur⁶³⁹. Dolayısıyla Mekke döneminde meydana gelen İsrâ olayıyla bu hadiste verilen bilginin tarihi bilgilere zıt düştüğü için sened tenkidine gerek duyulmaksızın kabul edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Kadınların imameti ile ilgili Hz. Âişe’nin (v. 58/678) ramazan ayında teravih namazında imamlık yaptığı ve onların ortalarında durduğuna dair rivâyet⁶⁴⁰ hakkında İbnü’l-Hümâm, “Bilindiği üzere cemaatle teravih namazı kılmak Hz. Peygamber’in vefatından sonra meydana gelmiştir” demektedir⁶⁴¹. İbnü’l-Hümâm bu sözleriyle bu rivâyetin teravihin cemaatle kılınmasına Hz. Peygamber’den sonra başlanıldığı bilgisine ters düştüğü dolayısıyla da reddedilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

4) Hadislerin Sahâbe Uygulamasına Arzı

Sahâbe uygulamasına arzdan maksat, vefatından sonra Hz. Peygamber’den rivâyet edilen hadislerin sahabilerin yapmış olduğu fiillere ve fetvalara göre değerlendirilmesidir. Burada ele alınacak konu râvinin rivâyeti inkâr etmesi veya rivâyetine aykırı davranmasıdır. Böyle bir durumda inkar edilen veya kendisine aykırı davranılan rivâyet alınmaz.

Râvinin rivâyet ettiği hadisi inkar etmesi ile ilgili olarak Hz. Âişe’den (v. 58/678) rivâyet edilen “*Herhangi bir kadın velisinin izni olmaksızın nikâhlanırsa nikâhı geçersizdir, geçersizdir, geçersizdir*”⁶⁴² hadisi örnek verebiliriz. Rivâyet hakkında İbnü’l-Hümâm, ilk olarak “Bu rivâyetin râvilerinden Zührî (v. 124/742) hadisi inkâr etmiştir” demek suretiyle râvinin rivâyeti inkar ettiğini belirtmektedir⁶⁴³. Râvinin rivâyet ettiğine aykırı davranmasına ise yine aynı hadisi örnek verebiliriz. Hz. Âişe, kardeşi Abdurrahman’ın kızı Hafsa’yı babasının izni olmadan evlendirmiş ve Abdurrahman’ın bu olaydan haberi olduğunda kızmasına rağmen Hafsa’nın nikâhı

---

⁶³⁹ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 245.

⁶⁴⁰ Hadis için bkz. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Âsâr*, I, 603.

⁶⁴¹ İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 363.

⁶⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 66; Dârimî, *Nikâh* 11; İbn Mâce, *Nikâh* 15; Ebû Dâvûd, *Nikâh* 19; Tirmizi, *Nikâh* 14; Hâkim, *Müstedrek*, II, 182.

⁶⁴³ Farklı bir örnek için bkz. İbnü’l-Hümâm, *a.g.e.*, VIII, 182.

devam etmiştir⁶⁴⁴. İbnü'l-Hümâm, Hz. Âişe'nin kendi rivâyet ettiği hadisin sahih olduğunu düşünerek böyle bir uygulama yapamayacağını dolayısıyla bu rivâyetle amel edilemeyeceğini ortaya koyar⁶⁴⁵.

5) Hadislerin İcmâya Arzı

Metin tenkidi yöntemlerinden birisi de hadisi icmâya arz etmektir. Bu doğrultuda icmâya uygun düşen hadis alınmakta, uygun düşmeyen ise reddedilmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın bu yöntemi kullanarak hadisleri metin yönünden değerlendirdiğini sahih olan rivâyetin bu yöntemle, zayıf; bazı kusurlardan dolayı zayıf görülen rivâyetlerin ise sahih olabileceğini görmekteyiz⁶⁴⁶.

Örneğin, cenaze namazındaki tekbirle ilgili rivâyet edilen Hz. Peygamber'in cenaze namazında dört, beş, altı, yedi tekbir aldığına dair rivâyetler hakkında⁶⁴⁷ İbnü'l-Hümâm ilk olarak bunların nesh edildiğini çünkü Resûlullah (s.a.)'in cenaze namazındaki tekbirlerde dört tekbir üzere karar kıldığını belirtmektedir⁶⁴⁸. Bu değerlendirmeyi verdikten sonra Hz. Ali'nin cenazede beş tekbir aldığına yönelik rivâyet⁶⁴⁹ hakkında İbnü'l-Hümâm şu değerlendirmelerde bulunur:

“Sonuçta nesh olmadığına yönelik Hz. Ali'den nakledilen uygulama, onun ictihadıdır. Onun görüşü, Bedir ehli'nin cenazeleri altı tekbir ile, sahâbenin cenazeleri beş tekbir, diğer Müslümanların cenazeleri de dört tekbir ile kılınması yönündedir. Eğer bu rivâyetin doğru olduğunu düşünürsek sahâbeden kimse kalmadığı için arada bir ihtilaf kalmaz. Ancak Hz. Ali'den nakledilen bu rivâyet sabit olan icmâya (sahâbenin çoğunluğu dört tekbir olduğu yönünde icma etmiştir) muhaliftir. Bundan dolayı bu rivâyetin hatalı olduğu kesin olarak ortaya çıkar⁶⁵⁰.”

---

⁶⁴⁴ Rivayet için bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 8; Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, III, 181.

⁶⁴⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 250-251.

⁶⁴⁶ Bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 447-448.

⁶⁴⁷ Bu rivayetler için bkz. İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, II, 496; Dârekutnî, *Sünen*, II, 73; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 37.

⁶⁴⁸ Bu rivayetler için bkz. Dârekutnî, *Sünen*, II, 72; Hâkim, *Müstedrek*, I, 543.

⁶⁴⁹ Bu rivayet için bkz. Abdurrezzak, *Musannef*, III, 481; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, II, 496.

⁶⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 128.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm, hadislerin sabit icmaya aykırı olması halinde onları hatalı kabul etmiş ve onlarla amel etmemiştir⁶⁵¹.

6) Rivâyetlerin Akla Arzı

İbnü'l-Hümâm, hadisleri değerlendirirken hadis metinlerinde akla imkansız bir durum söz konusu olduğunda bu rivâyetleri reddetmekte ve onlarla amel etmemektedir.

Örneğin süt emmeyle ilgili beş defa emince haramlık meydana gelir şeklindeki Hz. Âişe'den gelen rivâyet şu şekildedir: “Kur'ân indirildiğinde on emzirmeyle haramlık meydana geliyordu. Sonra bu neshedildi, beş emzirmeyle haramlık meydana geldi. Hz. Peygamber vefat ettiğinde bunlar okunmuyordu”⁶⁵². Bu rivâyet hakkında İbnü'l-Hümâm, bunun doğru olmadığını rivâyetin tamamının neshedildiğini belirtir ve şöyle söyler:

Eğer biz bu rivâyeti kabul edersek Rafizilerin “sahâbe kayıt altına alamadığı için Resûlüllah (s.a.)'den sonra Kur'ân'ın çoğu kayboldu” dedikleri gibi Kur'ân'ın bir kısmı gider. Dolayısıyla da Kur'ân'da tilaveti olmayıp hükmünün olacağına dair bir görüş kabul edilemez. Her ne kadar böyle rivâyetler, senedi sahih dahi olsa batınî inkıta' ile reddedilir⁶⁵³.

Aynı şekilde İbnü'l-Hümâm beş süt emmeyle evlenme haramlığının meydana geleceğine dair İbn Hüzeyfe'nin hanımının Hz. Peygamber'e geldiği ve ona İbn Hüzeyfe'nin arkadaşı olan Salim'in daima evlerine geldiğini ve kocasının da onun gelmesinden hoşnut olmadığını belirtmesi üzerine, Hz. Peygamber'in o zaman sen Salim'i beş kere emzir ki o sana haram olsun dediği rivâyet⁶⁵⁴ hakkında İbnü'l-Hümâm, Salim'i beş kere ayrı ayrı doyurucu bir şekilde emzirdiği yönündeki rivâyetin doğru olmadığını, çünkü bir kişinin beş rıtlı sütle doymayacağını, bir kadında bir

⁶⁵¹ Konuyla ilgili farklı bir örnek için bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 421.

⁶⁵² Bu rivayet için bkz. Dârimî, Nikâh 49; Müslim, Radâ' 24; Ebû Dâvûd, Nikâh 10; Nesâî, Nikâh 51.

⁶⁵³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 420.

⁶⁵⁴ Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 255; Hâkim, *Müstedrek*, II, 177. Benzer rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 38 Müslim, Radâ' 26; İbn Mâce, Nikâh 36; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 68. (Bu rivayetlerde beş lafzı yer almamaktadır. Zaten İbnü'l-Hümâm da öncelikle bu rivayetlerde beş lafzının olmadığını belirtiyor, daha sonra yukarıdaki akli delilleri zikrediyor (bkz. İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 421).

adamı doyuracak kadar süt olmayacağını, bunun imkânsız bir şey olduğunu söyledikten sonra kadının avreti olan göğüslerini de başkasına göstermenin caiz olmadığını belirterek bu hadisin reddedileceğini belirtir⁶⁵⁵.

İhramlı iken gölgelenmekle ilgili Ümmü'l-Husayn tarafından nakledilen “Biz Resûlüllah (s.a.)’le Veda Haccı yapıyorduk. Orada Bilal ve Üsâme’yi gördüm. Onlardan birisi Resûlüllah (s.a.) şeytan taşlayana kadar devesinin yularını tutmuş diğeri ise elbisesi ile sıcağın dolayısı ile Hz. Peygamber’i örtmüştü”⁶⁵⁶ şeklindeki rivâyet hakkında İbnü'l-Hümâm şu değerlendirmelerde bulunuyor:

Eğer bu olayı bayramın iki veya üçüncü günü olarak düşünürsek ihramdan çıktıkları için sorun kalmaz. Şayet birinci günü olarak düşünürsek aklen bunun olması zor bir durumdur. Birinci günde taşlama gününün ilk vaktinde olacağı, dolayısıyla da gölgelenmeye ihtiyaç duyulmayacağı için her ne kadar senedi sahih bile olsa batını inkıta’ meydana gelir⁶⁵⁷.

Görüldüğü üzere İbnü'l-Hümâm, hadis metinlerinde aklen muhal bir durum söz konusu olduğunda hadisin senedinin sahih olmasının önemli olmadığını ve bu tür bir rivâyetle amel edilmeyeceğini belirtir.

7) Haber-i Vâhidin İnsanların Sıkça Karşılaştıkları Olaylara Arzı

Hz. Peygamber insanların ihtiyaç duydukları şeyleri açıklamakla görevliydi. Bundan dolayı insanların genelini ilgilendiren bir olay meydana geldiğinde Hz. Peygamber’in bu durumu ashabına açıklamaması, onların da böyle önemli bir konuyu sonrakilere nakletmemeleri düşünülemez. Buna göre böyle bir haber sahabîlerden meşhûr bir şekilde rivâyet edilmemişse, bunda bir tür yanlışlık veya nesh söz konusu

---

⁶⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 422.

⁶⁵⁶ Rivâyet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 402; Müslim, Hacc 312; Ebû Dâvûd, Menâsik 34; Nesâî, Menâsik 220.

⁶⁵⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 452-453.

olduğuna hükmedilir⁶⁵⁸. Buna dayanarak Hanefiler, insanların yaygın bir şekilde karşılaştıkları bir konuda rivâyet edilen haber-i vâhidi kabul etmemişlerdir⁶⁵⁹.

İbnü'l-Hümâm'ın da bir Hanefî olarak haber-i vâhidler konusunda bu kaideyi uyguladığını ve çoğu kimse tarafından bilinip, nakledilmesi gerektiği halde yalnızca sınırlı sayıda kişiden nakledilen haber-i vâhidleri kabul etmediğini görmekteyiz.

Örneğin, mescitte cemaatle cenaze namazı kılabilceğine dair “Sa'd b. Ebû Vakkas (v. 55/675) vefat ettiğinde Hz. Âişe 'onun namazını mescidde kılın' demiş ve sahâbîler bunu kabul etmeyince; Hz. Âişe 'Resûlüllah (s.a.), Beyzâ'nın iki oğlu olan Süheyl ve kardeşinin namazını mescidde kıldı' dedi” rivâyeti⁶⁶⁰ hakkında İbnü'l-Hümâm şu değerlendirmelerde bulunur:

“İlk olarak bu olay şahsa özel bir durumdur, genelleştirilemez. Çünkü bu olayın Hz. Peygamber itikafta iken olma olasılığı vardır. Böyle olmasa dahi sahâbe ve tâbiûnun Hz. Âişe'nin sözlerini kabul etmemeleri bu olaydan sonra Hz. Peygamber'in böyle bir şey yapmadığına delil teşkil eder”⁶⁶¹.

Bu rivâyeti ilk bu şekilde değerlendiren İbnü'l-Hümâm daha sonra konuyla olarak şunları zikreder:

“Bil ki cenâzeyi mescide sokma ile ilgili görüşün yanlış olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Medine'de Müslümanlardan birçok kimse vefat etmiştir. Şayet böyle bir faziletli uygulama olsaydı, onlar da cenazelerini mescide sokarlardı. Cenazelerini mescide soktuysalar bu da sahabîlerden - hiç kimsenin gözünden kaçmayacağı dini konularda olduğu gibi- nakledilirdi. Ayrıca her cenaze için böyle bir uygulama olsaydı bu yaygın bir durum olurdu ve sahabîler bunu inkâr etmezlerdi. Çünkü bu durumda olay nesilden nesile aktarılarak gelirdi. Hz. Âişe de bu hadisi sadece Beyzâ'nın iki oğlu

---

⁶⁵⁸ Dümeynî, *a.g.e.*, s. 404.

⁶⁵⁹ Serahsî, *Usûl*, I, 368; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 24. Hanefilerin umûm-u belvâ yöntemini kullanarak haber-i vâhidleri kabul etmemesine yönelik tenkitler için bkz. Dümeynî, *a.g.e.*, s. 404-410.

⁶⁶⁰ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 79; Müslim, *Cenâiz*, 101; İbn Mâce, *Cenâiz* 29; Ebû Davûd, *Cenâiz*, 49; Tirmizî, *Cenâiz*, 44; Hakim, *Müstedrek*, III, 730; İbn Hibbân, *Sahih*, VII, 336.

⁶⁶¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 133-134.

olarak değil de “Hz. Peygamber cenaze namazları mescitte kılandı” şeklinde rivâyet ederdi”⁶⁶².

Cenaze namazını mescitte kılanlara hiçbir ecir olmayacağı şeklinde farklı rivâyetler⁶⁶³ olmasına rağmen İbnü'l-Hümâm sahabilerin sıkça karşılaşılabilecekleri bir konuda bir tane rivâyetin olmasını normal karşılamayarak bu hadisi metin tenkidine tabi tutmuş ve bu hadisle amel etmemiştir.

Başka bir konuda da İbnü'l-Hümâm, bir topluluk içerisinde iken bir kimsenin o topluluğun rivâyet ettiklerinin dışında bir fazlalığı rivâyeti, meclis birliği olan o topluluktaki herkesin hata etmesi düşünölemeyeceğinden kabul edilmeyeceğini dolayısıyla o kişinin hata ettiğini belirtir ve böyle bir durumun *umûm-i belvâ* konusunda haber-i vâhid cinsinden bir şey olduğunu belirterek, herkesin bilmesi gereken bir konuda sınırlı sayıda kişinin haberinin kabul edilemeyeceğini ortaya koyar⁶⁶⁴.

Bunların dışında İbnü'l-Hümâm, tenasül uzvuna dokunan kimsenin abdestinin bozulacağına dair Bûsre hadisiyle⁶⁶⁵ amel edilmeme sebeplerinden biri olarak abdesti bozan şeylerin herkes tarafından nakledilmesi gerektiğini ancak bu rivâyetin çok kişi tarafından rivâyet edilmediğini dolayısıyla bu durumun batınî inkata'a delalet ettiğini zikreder⁶⁶⁶. Bundan dolayı da bu rivâyeti kabul etmez.

Göröldüğü üzere İbnü'l-Hümâm herkesin bilmesi gereken bir konuda rivâyet edilen haber-i vâhidle amel edilmemesi gerektiği görüşünü benimsemekte ve bu yöntemi kullanarak haber-i vâhidleri bir çeşit metin tenkidine tâbi tutmaktadır. Bu tutumuyla o, haber-i vâhidlerin insanların sıkça karşılaştıkları olaylar karşısında değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

---

⁶⁶² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 133-134.

⁶⁶³ Bu rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 444; İbn Mâce, *Cenâiz* 29; Ebû Davud, *Cenâiz*, 49.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 448.

⁶⁶⁵ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 406; Ebû Davud, *Tahâret* 69; Tirmizî, *Tahâret*, 61; Nesâî, *Tahâret* 118; Hâkim, *Müstedrek*, I, 231.

⁶⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 59.

Sonuç olarak İbnü'l-Hümâm, bir hadisi değerlendirirken sened ve metin tenkit ölçülerini yerli yerinde kullanmış, öncelikle hadisin senedi hakkındaki bilgileri vermiş, daha sonra da rivâyeti belli kriterlere göre metin tenkidine tâbi tutmuştur. Metin tenkidi sonucunda İbnü'l-Hümâm bazen senedi zayıf olan bir hadisin metin yönünden sahih olabileceğine, yine senedi sahih olan bir hadisin de metin bakımından zayıf olabileceğine dikkat çekerek metin tenkidi yapmanın önemini ortaya koymuştur.

B) İhtilâfü'l-Hadis

Hadisler birbiriyle muteâriz olması durumunda teâruzun giderilmesi mümkün olan ve olmayan şeklinde iki kısımda değerlendirilmiştir. Bunlardan giderilmesi mümkün olanlar ihtilâfü'l-hadis'in araştırma alanını oluşturmaktadır.

Muhtelifü'l-hadis, makbûl bir hadisin aynı konuda kendisi gibi makbûl bir veya birçok hadise yahut öteki delillere, görünürde veya gerçekte mânen muhâlif olmasından ve bu muhâlefetin giderilme yollarından bahseden bir ilim dalıdır⁶⁶⁷.

İbnü'l-Hümâm teâruzu usûl eserinde özel bir başlık altında ele almış⁶⁶⁸ furû' eserinde ise uygulamalı olarak bu konuda bilgiler vermiştir. İbnü'l-Hümâm'ın hadis usûlü meselelerine yaklaşımı açısından önemli olan ve müstakil bir çalışmaya kaynaklık edebilecek bu konuya çalışmamızın imkân ve sınırları içerisinde ana hatlarıyla değineceğiz.

Hadislerde görülen ihtilâfları giderme yolları hadisçiler ve Hanefiler tarafından farklı şekilde uygulanmıştır⁶⁶⁹. Bu noktada İbnü'l-Hümâm, "kelâmın ihmâli değil, i'mali" yolunu tercih ederek hadisleri cem' etmenin daha öncelikli olduğunu belirtmiş ihtilâflı rivâyetleri tahsîs, takyîd, haml yöntemleriyle cem etmiş ve bu metoduyla da Hanefiler'den ayrılarak hadisçilerin yöntemini benimsediğini göstermiştir.

İbnü'l-Hümâm'a göre, tahsîs ve takyîd eden nas mutlaka, tahsîs ve takyîd edilen gücünde olmalıdır. Dolayısıyla, Kur'ân, mütevâtir ve meşhûr sünnet kuvvet

---

⁶⁶⁷ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar*, s. 34.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 362-399.

⁶⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Çakan, *a.g.e.*, s. 159-162.

bakımından birbirlerine yakın oldukları için birbirlerini tahsîs edebilirler. Bunun aksine haber-i vâhidle Kur'ân ve meşhûr (meşhûr-mütevâtir) sünnet tahsîs ve takyîd edilemez. Ancak haber-i vâhide uygun Kur'ân'da başka bir hüküm varsa o zaman onunla tahsîs ve takyîd câiz olur. Çünkü böyle bir durumda hakikatte Kur'ân Kur'ân'la tahsîs edilmiştir⁶⁷⁰.

Mesela, “Anneleriniz, kızlarınız... size haram kılındı. Bunun dışındakiler ise helal kılındı”⁶⁷¹ âyetindeki amm hükmün “Kadın, halası ve teyzesi üzerine nikâhlanamaz”⁶⁷² hadisiyle tahsîs edilmesinde İbnü'l-Hümâm, meşhûr olan bu hadisle âyetteki amm hükmün tahsîsinin câiz olduğunu belirtir. Şayet bu konuda meşhûr bir hadis olmasaydı bile burada haber-i vâhidle amm hükmün tahsîsinin câiz olduğunu çünkü bu konudaki âyetin hükmünün zaten “Putperest kadınlarla evlenmeyin...”⁶⁷³ âyetiyle neshedildiğini savunur⁶⁷⁴.

Cem'in içerisinde yer alan “haml” metoduyla da İbnü'l-Hümâm, teâruz oluşturan hadislerin mümkün olduğunda ayrı durumlara ya da şartlara haml edilerek teâruzun ortadan kaldırılması ve her ikisiyle de amel edilmesinin evlâ olduğunu belirtir⁶⁷⁵.

İhtilâfı giderme yollarından birisi olan nesh konusunda İbnü'l-Hümâm, tahsîs ve takyîdde olduğu gibi nesheden nasın neshedilenden daha üstün bir kuvvette olması gerektiğini vurgular. Bu noktada hadislerin Kur'ân'ın hükümlerini nesh etmesini Kitab'a ziyâde olarak adlandırır. Kitab'a ziyâdenin ise ancak mütevâtir ve meşhûr sünnetle yapılabileceğini haber-i vâhidle böyle bir durumun söz konusu olmadığını belirtir⁶⁷⁶.

---

⁶⁷⁰ Konuyla ilgili örnekler için bkz. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 59, 504-505; II, 117; III, 207, 133; IV, 196; V, 380-381.

⁶⁷¹ en-Nisâ (4), 23-24.

⁶⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 255; Müslim, Nikâh 37; İbn Mâce, Nikâh 31; Ebû Dâvûd, Nikâh 12; Nesâî, Nikâh 47.

⁶⁷³ el-Bakara (2), 221.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, III, 207- 208. Farklı bir örnekler için bkz. *a.e.*, III, 422; IV, 196.

⁶⁷⁵ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 220; 297; 415; II, 117.

⁶⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 259, 303, 319.

Râvînin rivâyetine aykırı davranmasını da nesh olgusu içerisinde değerlendiren İbnü'l-Hümâm, nakledilen rivâyetin ortaya konulan davranışla neshedildiğini söyler⁶⁷⁷.

İhtilâfü'l-hadiste bir diğer metot olan tercih ilkesiyle ilgili İbnü'l-Hümâm eserinde, senede ve metne yönelik tercih kriterlerinden bahseder.

Senede yönelik olarak hadisin râvîlerinin ilim ve zabt açısından daha kuvvetli ve fakih olmalarının bir tercih sebebi olduğunu zikreder⁶⁷⁸. Bunun yanında ref ve vakf teâruz ettiğinde rivâyetlerin çokluğu ve râvîlerin daha hâfız olanı değil merfû' olan rivâyetin⁶⁷⁹, irsâl ve vasl teâruz ettiğinde ise mevsûl (müsned) rivâyetin tercih edileceğini belirtir.⁶⁸⁰

Metne yönelik, haram olan rivâyetin helal olana⁶⁸¹, açıkça anlaşılabilir bir hadisin dolaylı yoldan anlaşılana⁶⁸² tercih edileceğini belirtir.

Bunların dışında bir konuda sahâbe ve tâbiûn kavillerinin olmasını tercih sebebi olarak zikreder.⁶⁸³

---

⁶⁷⁷ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 94-95.

⁶⁷⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 59, 347, 441; II, 45; III, 324-325; IV, 174; V, 428.

⁶⁷⁹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 504; II, 136, 382.

⁶⁸⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 361; II, 519; III, 251; VII, 74.

⁶⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 99, 347, 432, 459.

⁶⁸² İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 218.

⁶⁸³ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, I, 459-460.

SONUÇ

Furû'-ı fıkha dair yazılan eserlerde bir konu hakkındaki hüküm açıklanırken hükme medâr olmuş deliller zikredilmekle yetinilir; karşıt görüş sahiplerinin delillerine genellikle değinilmez. Bununla birlikte Hanefî fikhına dair gerek usûl, gerekse furû' alanında kıymetli eserler kaleme almış Serahsî'nin (v. 483/1090) *el-Mebsût* isimli eserinde de görüldüğü gibi, bu alanda yazılmış bazı eserlerde farklı mezheplerin delil getirdiği âyet ve hadislere de yer verilebilmektedir. Ancak bu eserlerde –Serahsî'nin eserinde de görüldüğü gibi- hadisler arasında tercih yapılırken genellikle metin üzerinden hareket edilmekte sened ile ilgili bir değerlendirmeye pek rastlanmamaktadır. İbnü'l-Hümâm ise, münekkit bir fakîh olarak metin ile ilgili tercih sebeplerini sıralaması yanında, bir hadisçi titizliği ile senede dair değerlendirmelere de çokça yer vermektedir.

Furû'-ı fıkıh eserlerinde benzerine az rastlanan bir yöntemi kullanan İbnü'l-Hümâm, bununla öncelikle konularına göre hadisleri bir araya toplamaya çalışmış ve rivâyet farklılıklarına değinmiş daha sonra ise bu rivâyetlerin değerlendirmesini yaparak hangi rivâyetin delil alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu durum onun hadis bilgisi ve kültürüne olan hâkimiyetini görüp anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Hadis usûlü konularında yeri geldikçe bilgi veren İbnü'l-Hümâm, sünneti Hz. Peygamber'in sıklıkla yaptığı davranışlar şeklinde tarif etmiş, sahâbe uygulamalarını da sünnet içerisinde mütâlaa etmiştir. Sünnetin bize ulaşmasını sağlayan haberi; mütevâtir, meşhûr ve haber-i vâhid olarak üç kısımda ele almış, bunlardan mütevâtir ve meşhûrun kesin veya kesine yakın bilgi ifade etmesiyle haber-i vâhiden

ayrıldıklarını belirtmiştir. Mütevâtir ve meşhûrla Kur'ân'ın âmm lafzının tahsîs, mutlak lafzının takyîd ve Kur'ân'daki bir hükmün neshedilebileceğini savunurken, haber-i vâhidin vucûb (farz) ifade etmediği için Kur'ân'ın mutlak hükmünü takyîd edemeyeceğini söyler. Zan ifade eden haber-i vâhidle belirli şartları taşıması durumunda amel edilebileceğini belirtir.

Haber-i vâhidin sıhhatini, eserinde öncelikle senedle alakalı râvîlerin cerh-ta'dil durumlarını vererek ortaya koymaya çalışan İbnü'l-Hümâm, isnâddaki kopuklukları mürsel adı altında değerlendirerek mürseli –Hanefî geleneğine uygun olarak- sıhhati zedeleyici bir unsur olarak görmez. Bunun yanında munkatı', müdelles ve muallak terimlerine de değinir.

Sened itibariyle zayıf sayılan bir rivayetin tariklerinin çok olması gibi bazı şartları taşıması durumunda delil olarak kullanılabileceğini belirten İbnü'l-Hümâm, hadislerin sıhhatiyle ilgili değerlendirmelerin ictihâdî olduğunu ve *Sahîhayn*'a da bu doğrultuda yaklaşılması gerektiğini vurgular.

İbnü'l-Hümâm, hadisleri sadece sened yönüyle değerlendirerek hüküm vermenin sağlıklı bir yol olmadığı düşüncesindedir. Bundan dolayı hadisleri bir bütün halinde inceler ve haber-i vâhidin Kur'ân'a ve meşhûr sünnete muâriz olmaması gibi şartlardan söz ederek metin tenkidi yapar.

Eserinde ihtilâfü'l-hadise dair birçok önemli bilgiye rastladığımız İbnü'l-Hümâm'ın bu konudaki görüşlerine ana hatlarıyla değinmiş olmakla birlikte konunun müstakil olarak çalışılmasının daha faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Özetle İbnü'l-Hümâm, eserinde hadis usûlünde ana hatlarıyla Hanefî sünnet anlayışını benimsemekle birlikte, kendi dönemine kadar oluşan hadis kültüründen de büyük oranda istifâde etmiştir. Bu tutumuyla o, delil alınan hadislerin değerlendirmelerinde isnâd ve metnin bir arada ele alınmasına dikkat çekmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli, (Haz. Ali Özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş), Medine 2001.

Abdulazîz el-Buhârî, Keşfü'l-esrâr

Alâüddîn Abdulazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahri'l-islâm el-Pezdevî*, I-IV, Beyrut-Lübnan 1997.

Ahmed b. Hanbel, Müsned

Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, I-VI, Beyrut 1389.

Ahmed Naim, Tecrîd-i Sarîh

Ahmed Naim-Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, I-XIII, Ankara 1980.

Ahmed Şâkir, el-Bâ'isü'l-hasîs

Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs*, Kahire 2003.

Aktepe, Sünnet Anlayışı

İshak Emin Aktepe, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, İstanbul 2008.

Arslan, "İbn Hümâm es-Sivâsî'nin Edebi Şahsiyeti"

Şükrü Arslan, "İbn Hümâm es-Sivâsî'nin Edebi Şahsiyeti", *Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, (Sempozyum Tebliğleri), (Haz. Mustafa Aymak, Halil İbrahim Karademir), Sivas 1993, s. 15-20.

Âşıkutlu, Ricâl Tenkidi

Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi (Cerh ve Ta'dîl İlmi)*, İstanbul 1997.

_____ **Ricâl İlmine Giriş**

Ricâl İlmine Giriş, İstanbul 2007.

Atar, Fıkıh Usulü

Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 2002.

Ateş, "Günümüz Hadislerin Değerlendirilmesinde Göz Önüne Alınması Gereken Bazı Hususlar"

Ali Osman Ateş, "Günümüz Hadislerin Değerlendirilmesinde Göz Önüne Alınması Gereken Bazı Hususlar ve Hadisin Geleceği İle İlgili Bazı Düşünceler", *Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, Samsun, 1993, s. 115-136.

Aydın, "İbn Hümâm'ın Müctehidler Arasındaki Yeri"

Hakkı Aydın, "İbn Hümâm'ın Müctehidler Arasındaki Yeri", *Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, (Sempozyum Tebliğleri), (Haz. Mustafa Aymak, Halil İbrahim Karademir), Sivas 1993, s. 33-47.

_____ **Sivash İbn Hümam ve Tahrîr'i**

Sivash İbn Hümam ve Tahrîr'i, Sivas 1993.

Aydınlı, "Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu"

Abdullah Aydınlı, "Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu", (Mehmet Görmez'in aynı adı taşıyan kitabına yapılan bir değerlendirme makalesidir) *SAÜİFD*, Adapazarı 2000, II/2, s. 308-309.

_____ **Hadis İstılahları**

Hadis İstılahları Sözlüğü, İstanbul 2006.

Bedir, Fıkıh, Mezhep ve Sünnet

Murteza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)*, İstanbul 2004.

Berzencî, et-Teâruz ve't-tercîh

Abdüllatif Abdullah Aziz el-Berzencî, *et-Teâruz ve't-tercîh beyne'l-edilleti'sher'iyye*, I-II, Beyrut 1993.

Betiştî, *Huciiyetü'l-mürsel*

Fevzi Muhammed Abdülkadir Betiştî, *Huciiyetü'l-mürsel inde'l-muhaddisin ve'l-usuliiyin ve'l-fukaha*, Kahire 1982.

Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*

Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Haydarabad ts.

Bilmen, *Hukuku İslâmiyye Kamusu*

Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kamusu*, I-VIII, İstanbul 1985.

Brockelmann, *GAL*

Carl Brockelmann, *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*, I-II, Leiden 1943.

Buhârî

Ebû Abdulah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, (el-Kütübü's-sitte), Riyad 2000.

Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*

Tahir b. Salih b. Ahmed es-Sem'anî el-Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, Kahire 1328.

Cürcânî, *Ta'rifât*

Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı), Beyrût 2003.

Çakan, *Hadis Edebiyatı*

İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı (Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri)*, İstanbul 2008.

_____ ***Hadislerde Görülen İhtilaflar***

Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İstanbul 2000.

Çakın, “Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci”

Kamil Çakın, “Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci”, *İAD*, 1997, X/1,2,3,4, s. 100-109.

Coşkun, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*

Selçuk Coşkun, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, Ankara 2003.

Dârekutnî, Sünen

Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, I-IV, (thk. Abdullah Hâşim el-Yemanî el-Medenî), Beyrut 1966.

Dârimî

Ebü Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, (thk. Fevvaz Ahmed Zümerlî, Hâlid es-Sebi' Alemî), Beyrut 1407.

Debûsî, Takvîm

Ebü Zeyd Abdullah b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh*, (thk Halil Muhyiddin Meys), Beyrut 2001.

Demir, Sünnnet Anlayışı

Serkan Demir, *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlü'nde Sünnnet Anlayışı*, MÜSBE, (Basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2006.

Dümeynî, Metin Tenkidi

Misfir b. Gurmullah ed-Dumeynî, *Hadiste Metin Tenkidi*, (çev. İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmed Yücel), İstanbul 1997.

Ebü Dâvûd

Ebü Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, (el-Kütübü's-sitte içerisinde), Riyad 2000.

el-Merâsîl

el-Merâsîl, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1988.

Ebü Ya'la, Müsned

Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ Ebü Ya'la el-Mevsilî, *Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dımaşk 1986.

el-Merâğî, el-Fethu'l-mübîn

Abdullah Mustafa el-Merâğî, *el-Fethu'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn*, I-III, (thk., Muhammed Ali Osman), Mısır, ts.

İbn Emîr Hâc, et-Takrîr

Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbn Emîr Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, I-III, Bulak 1316.

Emîr Pâdişah, Teysirü't-Tahrîr

Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Buhârî Emîr Pâdişah, *Teysirü't-Tahrîr Şerhu ala Kitâbi't-tahrîr*, I-IV, yy. 1931.

Erdoğan, Fıkıh Terimleri

Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005.

_____ **Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet**

Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet, İstanbul 2001.

Ertürk, “Haber-i Vâhid”

Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 349-352.

_____ **Metin Tenkidi**

Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği), Ankara 2005.

Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı

Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 2005.

Genç, Sünnet-Vahiy İlişkisi

Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2005.

Görmez, Metodoloji Sorunu

Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 2000.

Güner, Ebû Hüreyre’ye Yöneltilen Eleştiriler

Osman Güner, *Ebû Hüreyre’ye Yöneltilen Eleştiriler*, İstanbul 2001.

Hâkim, Ma’rife

Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsîh*, (thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm), Beyrut 2003.

_____ **Müstedrek**

el-Müstedrek ale’s-Sahihayn, I-IV (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut 1990.

Hansu, Mütevâtir Haber

Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber (Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki Yeri)*, Van 2008.

Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye

Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ma’rifeti usûli ilmi’r-rivâye*, I-II, (thk. Ebû İshâk İbrahim b. Mustafa), Semnût 2002 .

Hatipoğlu, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”

Mehmet Said Hatipoğlu, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”, *İAD*, 1997, X/1,2,3,4, s. 1-29.

Heysemî, Mecmau’z-zevâid

Nüreddin Ali b. Ebû Bekr el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, I-X, Kahire 1987.

İbn Ebû Şeybe, *Musannef*

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebî Şeybe *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VII, (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hut), Beyrut 1989.

İbn Mâce

İbn Mâce Ebû Abdûllah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, (el-Kütübü's-sitte içerisinde), Riyad 2000.

İbn Âdî, *el-Kâmil*

Ebû Ahmed Abdullah b. Adi el-Cürcânî İbn Âdî, *el-Kâmil fi duâfâi'r-ricâl*, I-VII, (thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid Hâlid b. Abdurrahman el-Cüveysî), Beyrut 1409.

İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*

Hâfız Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *İnbâu'l-gumr bi-enbai'l-umr fi't-tarih*, I-IX, Beyrut 1986.

_____ ***Nüzhetü'n-nazar***

Nüzhetü'n-nazar şerhu Nuhbetü'l-fiker, (thk. eş-Şeyh Muhammed Aveyde), Beyrut ts.

_____ ***Tehzîb***

Tehzîbu't-Tehzîb, I-XII, Haydarâbâd 1326.

İbn Hüzeyme, *Sahîh*

İbn Hüzeyme Ebû Bekr Muhammed b. İshak en-Nisâbûrî, *Sahîhu İbn Hüzeyme*, I-IV, (thk. Muhammed b. Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1992.

İbn Manzur, *Lisânu'l-arab*

Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükrim b. Manzur el-İfrikî, *Lisânu'l-arab*, I-XV, Beyrut ts.

İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr*

Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym el-Hanefî, *Fethu'l-Gaffâr bi şerhi'l-Menâr*, Beyrut-Lübnan 2001.

İbn Sa'd, *Tabakât*

Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-IX, Beyrut 1968.

İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadis*

İbn Salâh Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadis*, (thk. Nurettin Itr), Dımeşk 2006.

İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*,

Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf b. Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-mustevfi ba'de'l-vâfi*, (thk. Muhammed Emin), Kahire 2003.

İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*

Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vahiye*, I-II, Beyrut 1403.

İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*

Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr alâ'l-Hidâyeti Şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, I-X, (thk., Şeyh Abdurrezzak Gâlip el-Mehdî), Beyrut 2003.

_____ ***et-Tahrîr***

et-Tahrîr fi usuli'l-fıkh, Kahire 1932.

İbnü'l-İmâd, *Şezerât'z-zeheb*

Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, I-VIII, Beyrut 1979.

İpşirli, “Kadıızâde, Ahmed Şemseddin”

Mehmed İpşirli, “Kadıızâde, Ahmed Şemseddin”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 96-96.

Kallek, “el-Hidâye”

Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 471-473.

Kandemir, “Garîbü'l-hadîs”

Yaşar Kandemir, “Garîbü'l-hadîs”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 376-378.

_____ **“Hadis”**

“Hadis”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 27-64.

_____ **“Sahîhayn'a Yöneltilen Tenkitlerin Değeri”**

“Sahîhayn'a Yöneltilen Tenkitlerin Değeri”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul 1998, s. 367-426.

Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*

Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadis*, (thk. Muhammed Behce Baytar), Beyrut ,1993.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*

Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-II, (Tashîh eden: M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), İstanbul 1971.

Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*

Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-arabiyye*, Beyrut 1993.

Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*

Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İstanbul 2003.

Kettânî, *Hadis Literatürü*

Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Hadis Literatürü (er-Risâletü'l-mustatrafe)*, (çev., Yusuf Özbek), İstanbul, 1994.

Kırbaçoğlu, “Kemaleddin İbni Hümâm'ın Hadisçiliği”

M. Hayri Kırbaçoğlu, “Kemaleddin İbni Hümâm'ın Hadisçiliği”, *Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, (Sempozyum Tebliğleri), (Haz. Mustafa Aymak, Halil İbrahim Karademir), Sivas 1993, s. 25-32.

Koca, “İbnü'l-Hümâm”

Ferhat, Koca, “İbnü'l-Hümâm”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 87-90.

Koçyiğit, *Hadis İstilahları*

Talat Koçyiğit; *Hadis İstilâhları*, Ankara 1980.

Küçük, “İsnad”

Raşit Küçük, “İsnad”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 154-159.

_____ **“Kur'an-Sünnet İlişkisi”**

“Kur'an-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul 1998, s. 121-162.

Leknevî, *Ecvibe*

Muhammed b. Abdulhay b. Muhammed Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile*, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Haleb 1964.

_____ ***el-Fevâidü'l-behiyye***

el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye, (thk. Muhammed Bedrüddin Ebû Feras en-Na'sanî), Beyrut 1906.

Muhammed eş-Şeybânî, *el-Âsâr*,

Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el-Hanefî eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-asâr*, (thk. Ebû'l-Vefa el-Afganî), I-II, Beyrut 1993.

Müslim

Ebû'l-Hüseyyn Müslim b. Haccâc en-Nîsâbü'rî, *el-Müsnedü's-sahîh* (el-Kütübü's-sitte içerisinde), Riyad 2000.

Nesâî

Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen* (el-Kütübü's-sitte içerisinde), Riyad 2000.

Öğüt, *Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri*

Salim Öğüt, *İslam Hukuk Metodolojisinde Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri*, İstanbul 2003.

Özmen, *İbnü'l-Hümâm'ın Hadisçiliği*

Ramazan Özmen, *Kemaleddin İbnü'l-Hümâm'ın Hadisçiliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1997.

Polat, "Mürsel"

Salahattin Polat, "Mürsel" *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 52-54.

_____ ***Hadis Araştırmaları***

Hadis Araştırmaları (Tarih, Usûl, Tenkit, Yorum), İstanbul 2003.

_____ ***Mürsel Hadisler***

Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri, Ankara 1985.

Sancaklı, "Hadislerin Doğru Anlaşılması"

Saffet Sancaklı, "Hadislerin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanmasında Takip Edilecek Yöntem", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Ankara 2003, s. 305-369.

Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*

Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Beyrut-Lübnan ts.

Serahsî, *Usûl*

Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî), I-II, Beyrut 2005..

Seyyid Bey, *Medhal*

Seyyid Bey, *Usulü'l-fikh (Medhal)*, İstanbul 1914.

Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri*

Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (çev. M. Yaşar Kandemir), İstanbul 1997.

Suiçmez, *Sikanın Ziyâdesi*

Yusuf Suiçmez, *Sikanın Ziyâdesi (Ziyâdetü's-sika)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 1998.

Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*

Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât fi tabakati'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), I-II, Beyrut 1979.

_____ ***Hüsnü'l-muhâdara***

Hüsnü'l-muhâdara fi tarihi Mısr ve'l-Kahire, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), I-II, y.y. 1967.

_____ ***Tedrîbu'r-râvî***

Tedrîbu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî, (thk. Doktor Bedû's-seyyid el-Lahhâm), I-II, Dımeşk 2005.

Şafak, “Sivaslı Kemaleddin İbn Hümâm ve Hukuk Metodolojisinde Yeri”

Ali Şafak, “Sivaslı Kemaleddin İbn Hümâm ve Hukuk Metodolojisinde Yeri, Eserlerinden Bazı Örnekler”, *Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, (Sempozyum Tebliğleri), (Haz. Mustafa Aymak, Halil İbrahim Karademir), Sivas 1993, s. 59-74.

Şener, “İbnü'l-Hümâm'ın İlmî ve Fıkhî Yönü”

Mehmet Şener, “İbn Hümâm'ın İlmî ve Fıkhî Yönü”, *Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği*, (Sempozyum Tebliğleri), (Haz. Mustafa Aymak, Halil İbrahim Karademir), Sivas 1993, s. 21-24.

Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*

Ebü Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsin men ba'de'l-karni's-sâbi'*, I-II, Beyrut ts.

Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*

Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I-XX, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi), Beyrut ts.

_____ ***Mu'cemu'l-avsât***

el-Mu'cemü'l-avsât, I-XI, Riyad 1985.

Taşpınar, “Kemaleddin İbn Hümam’ın İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri”

Halil Taşpınar, “Kemaleddin İbn Hümam’ın İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri ve ‘el-Müsayere’ Adlı Eserinden ‘İman ve İslâm’ Örneği” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2005, IX/2, s. 137-168.

Tekineş, “İlelü'l-hadîs”

Ayhan Tekineş, “İlelü'l-hadîs”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 84-86.

_____ ***Hadisleri Anlama Problemi***

Hadisleri Anlama Problemi, İstanbul 2002.

Tirmizî

Ebü İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen* (el-Kütübü's-sitte içersinde), Riyad 2000.

Uğur, *Hadis Terimleri*

Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.

Ünal, *Ebü Hanîfe*

İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara 2001.

Yargı, “Hanefîlerin Kur'an ve Sünnet Bütünlüğüne Yaklaşımı Üzerine”

Mehmet Ali Yargı, “Hanefîlerin Kur'an ve Sünnet Bütünlüğüne Yaklaşımı Üzerine”, *HTD*, İstanbul 2006, IV/1, s. 91-112.

_____ ***Meşhûr Sünnet***

Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhûr Sünnetin Yeri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003.

Yavuz, “Haber”

Yusuf Şevki Yavuz, “Haber”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 346-349.

Yıldırım, *Hadis Problemleri*

Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, İstanbul 2001.

Yıldız, *İslâm Tarihi*

Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Editör: Kenan Seyithanoğlu), I-XIV, İstanbul 1998.

Yiğit, Memlûkler

İsmail Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, (VII. cilt), I-XIII, İstanbul 1991.

Yücel, Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi

Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî İlk Üç Asır)*, İstanbul 1996.

Zâhid el-Kevserî, Fıkhu ehli'l-Irak ve hadîsuhum

Muhammed Zâhid b. el-Hasan b. Ali Zâhid el-Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irak ve hadîsuhum*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1970.

Zeyleî, Nasbu'r-râye

Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf ez-Zeyleî, *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye*, I-IV, Kahire 1357.

Ziriklî, el-A'lâm

Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmusu terâcim*, I-X, yy., ts.